

שַׁעַר הַמַּחְקָר

"מרא דאתרא של אמריקה" *

הגאון הרב יוסף אליהו הנקין: תולדות חייו, דמותו ופועלו

"הייתי בטוח שהגרי"א יחיה עד שיקבל בשבילנו את פני המשיח, עכשיו מי יקבל בשבילנו את פניו?" (הגאון ר' יעקב קמינצקי זצ"ל, בהספדו בהלוויית הגרי"א הנקין זצ"ל)

מבוא

לפני שלושים וחמש שנים, בצהרי שבת-נחמו י"ג אב תשל"ג, נאסף אל אבותיו במיתת נשיקה, מרן הגאון ר' יוסף אליהו הנקין זצוק"ל, זקן פוסקי ארצות הברית ואחת מן הדמויות החשובות ביותר בתולדות היהדות החרדית באמריקה. רב רבנן שהיה מגדולי התורה באירופה, והגיע ולאמריקה בשעה שהייתה כמעט ארץ ציה ושממה מבחינה רוחנית. הוא התווה דרכי הפסק לרבנים בכל רחבי ארצות הברית, וכל בתי הדינים, ובפרט בענייני אישות ואבן העזר וכן שאלות חמורות של יוחסין, נסמכו על הוראותיו. יחד עם זאת היה חד בדרא במעשי צדקה וחסד בהיותו משמש בקודש במשך עשרות בשנים כמנהל המוסד "עזרת תורה" ומי שהפיח בו רוח חיים. עשרות אלפי אנשים השתתפו בהלווייתו, ביניהם כמעט כל גדולי ארה"ב¹, ורובם גם נשאו הספדים. מארץ ישראל נשלחה איגרת, המכריזה על "שנת עזרת תורה" לזכר הגרי"א הנקין, חתומה על ידי גדולי הדור². מכתב מיוחד הגיע מבני ברק, לנחם את "כל המתאבלים על פטירתו של אותו צדיק יס"ע וגאון אדיר ועמוד החסד, כקש"ת הגרי"א הנקין זצלה"ה". על החתום: הגאון ר' יעקב ישראל קנייבסקי, ה'סטייפלער'. בעצרת זיכרון שהתקיימה בירושלים ביום ה'שלושים', נשאו דברים גדולי ראשי הישיבות בארץ

* פורסם בקובץ 'ישורון' גיליון כ', ירושלים תשס"ח, כחלק מקונטרס 'יוסף חן', במלאת שלושים וחמש שנה לפטירת הגרי"א זצ"ל.

ביוגרפיה מקיפה זו שכתב הרב איתם אודות זקנו, נדפסה בשנית בעריכה מחודשת על ידו, בפתח שו"ת 'גבורות אליהו', של זקנו, לייקוואוד התשע"ג. וראה שם את הערת המו"ל בהקדמה המשבחת את הרב איתם על סיועו המקיף להוצאת הספר.

¹ בין המשתתפים היו הגאון ר' משה פיינשטיין, הגאון ר' יעקב קמינצקי, הגאון ר' יעקב יצחק רודרמן, הגאון ר' שניאור קוטלר, הגאון ר' יוסף דב סולובייצ'יק מבוסטון, הגאון ר' גדליה שור, האדמו"רים מבובוב ומציעשינוב זצוק"ל, ועוד. להגרי"א הנקין היה קשר אישי הדוק עם רובם כפי שיפורט להלן.

² ובהם הגאון ר' יחזקאל אברמסקי, הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך, הגאון ר' אליעזר מנחם מן שך, הגאון ר' פנחס מנחם אלטר מגור (אז ראש ישיבת 'שפת אמת') זצוק"ל ועוד

ישראל³. הכבוד הגדול שחלקו לו גדולי הדור מכל החוגים היה פועל יוצא מהערכה העצומה שרכשו לאישיותו הדגולה ולפעליו הכבירים.

ובאמת תכלנה המילים, מלספר על דמותו המופלאה של הגר"א הנקין, גדלותו בתורה וצדקותו במידות. ילאה העט מלתאר את השילוב הנדיר של גאונות עצומה בהוראה ופסיקה, יחד עם ניהול שוטף של ארגון חסד חובק עולם. תקצר היריעה מלפרט את חשיבות מפעלו, כשהמוסד 'עזרת תורה' שימש תחת הנהגתו כגורם המרכזי בשיקום עולם התורה בארץ ישראל ובארה"ב אחרי חורבן יהדות אירופה. אין אנו מתיימרים להצליח להקיף במאמר אחד את מלוא רוחב דמותו הנשגבה, אולם ננסה כמיטב יכולתנו להעלות מעט מזעיר לתולדות חייו ופועלו, וגדלותו בתורה ובפסיקה.

ראשית ימיו, לימודיו בסלוצק וסמיכתו להוראה

הגר"א הנקין נולד א', דר"ח אדר א' התרמ"א בקלימוביץ, עיירה בת כ-2,500 יהודים הנמצאת בחבל מוהילוב שברוסיה הלבנה (כיום - בלארוס). הוריו היו הרב אליעזר קלונימוס ופרומה שפרה (לבית הופט), והוא היה האמצעי בין שבעה אחים ואחיות. בגיל חמש החל ללמוד מקרא עם סבו ר' אברהם שהיה 'מלמד' בעיירה וכן למד עם סבו-זקנו ר' יצחק שהאריך ימים, ובגיל שבע עבר ללמוד גמרא אצל אביו, שהיה ראש ישיבה במקום. לאחר שלוש שנות לימוד אצל אביו, נכנס ללמוד בישיבת הרב צבי הירש ליפשיץ רבה של קלימוביץ⁴, ובגיל אחת-עשרה עבר לישיבה שבעיירה קריטשוב הסמוכה, בראשה עמד חותנו לעתיד, הרב יהודה לייב קריינדל⁵.

³ בין המספידים היו הגאון ר' חיים שמואלביץ, הגאון ר' יחיאל מיכל פיינשטיין. הגאון ר' ברוך שמעון שניאורסון זצוק"ל, הגאון ר' חיים פנחס שיינברג, הגאון ר' מיכל יהודה לפקוביץ, ועוד.

⁴ נולד בשקלוב תרכ"ג, שימש בגיל צעיר את הג"ר יהושע הלוי הורוויץ אב"ד שקלוב, ובהמשך למד בוולוז'ין. לאחר מכן התיישב בקלימוביץ ושימש כר"מ בישיבה קטנה, וכן החל לחבר קונטרסי חידו"ת. בתרנ"ב נסמך מהג"ר ירוחם פערלמן, 'הגדול ממינסק', ובאותה שנה נתמנה לרב העיירה קניז'ץ (ע"י מוהילוב). בתרנ"ח נתמנה לרבה של קלימוביץ, לאחר פטירת רבה הקודם, חותנו רבי חיים נחום לוקשין (בנו של הג"ר יהושע זעליג ליפשיץ). חיבר את ספר 'חמודי צבי' (וילנא תרנ"ו, עיין בהקדמה) וספרים נוספים. אחד מבניו, ר' זעליג ליפשיץ, היה תלמידו של ר' חיים מבריסק (אהלי שם [תרע"ב] עמ' 184). עמד בקשרי הלכה בין השאר עם הנצי"ב מוולוז'ין; ראה שו"ת משיב דבר ח"ב סי' פ"ה (הפונה אליו בשנת תרמ"ג, בהיותו בן עשרים שנה בלבד, כ"כבוד הרב הגדול חו"ב מ' צבי הירש ליפשיץ נ"י בק, קלימעוויץ").

⁵ נולד בתרי"ד. היה חסיד חב"ד, שימש תחילה ר"מ בקלימוביץ, אח"כ היה מו"צ בקריטשוב ובשנת תר"נ נתמנה בה לרב עדת החסידים (אהלי שם [תרע"ב] עמ' 189). היה גיסו של הרצ"ה ליפשיץ, חתנו השני של רבי חיים נחום לוקשין. לאחר קום השלטון הקומוניסטי, נאלץ לברוח מפחד השלטונות ולהשאיר מאחוריו את כל כתביו; תשובה בודדת ממנו פורסמה ע"י חתנו בספר לב איברא (עמ' 79 ואילך). נלב"ע בתרצ"ג. הגר"א הנקין כתב עליו ש"היה מצויין גדול בעמקות בגפ"ת ובהוראה, ובצדקות מופתית" (שם), והזכיר

לאחר בר-המצוה חזר לקלימוביץ ולמד כשנתיים באופן עצמאי, כשהוא משתתף גם בשיעורים אצל רבני העיירה וכן למד בחברותא עם כמה נערים - כפי שתואר בפנקסו:⁶ "ושוב למדתי שתי שנים בקלימוביץ ביני לבין עצמי, ובשיעורים של רצ"פ ז"ל ורא"ח נ"י, ועם חברים שונים, א' בן רצ"פ הנ"ל - החסיד ר' אברהם פייזנער עתה,⁷ ועם ר' זלמן גינצבורג שלמד אח"ז בטעלש. בתקופה זו כבר התגלו כישרונותיו המיוחדים, ולפי המסופר הספיק לעבור בשנים הללו על כל סדר מועד ארבע פעמים.⁸ בשנת תרנ"ו, בהיותו כבן חמש-עשרה, נסע ללמוד במיר, אך מפני "סיבה של הדחק", כלשונו בפנקסו, המשיך לעיירה הסמוכה קרליץ ולמד שם כשנה. בשנת שהותו בקרליץ למד יומם ולילה בהתמדה עצומה, והספיק לחזור על מסכתות שבת ועירובין לבדן קרוב לארבעים פעם, בנוסף על שאר לימודיו.⁹

מה היתה סיבה זו "של הדחק" שגרמה לו לעבור ממיר לקרליץ? זאת סיפר הרב משה רוגינסקי, ששמע על כך ממנו עשרות שנים מאוחר יותר: "הפליט לנו פעם סיפור נעורים: כשהיה בן ארבע עשרה רצתה אמו לשלחו לשיבה; באין לה כסף מכרה (או משכנה) הכסת כדי לשלם לעגלון, שהובילהו לשיבת מיר. בבואו לשיבת מיר הגדולה, על אף הצטיינותו לא קיבלוהו, בשביל גילו הצעיר מאד. מליצים וממליצים לא היו לו, לשוב הביתה לא היו לו הוצאות. מה לו לעשות? סר לעיירה קרליץ, וכמנהג אז ישן בביהמ"ד ואכל 'מים' ובמשך השנה שבלה שם עבר על מסכת עירובין ארבעים פעם, והמסכתות פסחים, סוכה, ביצה ועוד. כשסיפרתי אח הפליאה לאחד מגדולי התורה, אמר הלה: לשנן ארבעים פעם עירובין אפשר

אותו כמה פעמים בעיני הלכה, וראה למשל; "...וכן שמעתי מידידי וקרובי הרב הגאון מהר"א הנקין שליט"א, שראה כן אצל חותנו הגה"צ מהרא"ל קרינדל זלה"ה, הרב דק"ק קריצעוו יצ"ו" (דברי הרה"ג חיים לייב זקס מקליבלנד, בעניין קרום שעלה מחמת מכה; 'הפרדס' שנה ל"ב [תשי"ח] חוברת י"א עמ' 10).⁶ פנקס זה הוא חלק ממחברת חידושי התורה שכתב באירופה. בכמה דפים הוא מתאר בקצרה את תולדות חייו עד כה (בסביבות שנת תרפ"ג).

⁷ נער זה, עמו למד בחברותא באותן שנים, התפרסם לימים כאחד מגדולי חסידי האדמו"ר הרש"ב מלובביץ, - הלא הוא רבי אברהם דוד פויזנר, ששימש כמשפיע בשיבת תומכי תמימים המרכזית. הרא"ד פויזנר, בנו של השו"ב בקלימוביץ, הגיע לשיבת תומכי תמימים בסמוך להיווסדה בתרנ"ז (היא השנה בה הגיע גם הגרי"א הנקין ללמוד בסלוצק). היה מקורב מאד לאדמו"ר הרש"ב, שאמר עליו דברי שבח מופלגים, וכבר במהלך לימודיו שימש לחוזר' שלו (תרנ"ט-תרס"א) והיה כותב 'הנחות' על מאמריו (תר"ס-תרס"ג). לאחר סיום לימודיו בתרס"ח נדד בכמה מקומות, לבסוף חזר ללובביץ' ובסוף תרע"ג נתמנה למשפיע בשיבה; בתפקיד זה שימש עד תרע"ח, אז עבר לעיירה ראמען כשהוא חולה, ונלב"ע בהיותו כבן ארבעים בלבד, זמן לא רב אחרי פטירת הרש"ב בשנת תרפ"א (ראה 'חסידי הראשונים' ח"ב עמ' 130-121).

⁸ שו"ת בני בנים ח"א מאמר א' (עמ' קס"ח). כמו כן סיפרו מפיו ש"כשהיה בן שלש שנים כבר היתה לו ידיעה גדולה בתנ"ך ונתפרסם כילד פלא" (שו"ת בני בנים ח"ב, מאמר א' אות א').

⁹ כפי ששמעו מפיו הרב משה אליעזר מרגליון (הקדמה לכתבי הגרי"א הנקין ח"ב עמ' 4) ואחרים, וראה להלן.

עוד להבין, אבל אי אפשר להבין איך עבר על עירובין שתי הפעמים הראשונות במשך שנה...¹⁰

וישבת אצל אבן האזל

בשנת תרנ"ז ייסד הגאון ר' איסר זלמן מלצר ישיבה בסלוצק יחד עם י"ד מבחירי ישיבת סלבודקה¹¹, ביוזמת הרידב"ז - רבה של סלוצק - ובברכת הגר"צ פינקל, 'הסבא מסלבודקה'. כשהגיע הגר"א הנקין באותה שנה להתקבל לישיבת סלוצק¹², בחן אותו הגרא"ז מלצר על מסכתות שבת ועירובין, והגר"א הנקין ידע להשיב לו על כל דף ודף את כל שמות התנאים והאמוראים הנזכרים בו ואת דבריהם ודברי רש"י ותוספות ועוד, עד שבסיום הבחינה התבטא הגרא"ז מלצר בהשתאות: "ילד זה יודע שתי מסכתות הללו יותר ממני"¹³!

הגר"א הנקין למד בסלוצק שש שנים רצופות, בהם התפרסם כ'עילוי' ומהמופלגים בישיבה¹⁴, ונעשה מאז לידידו ותלמידו המובהק של הגרא"ז מלצר, שהיה מבוגר ממנו באחת-עשרה שנים. באותן שנים, כשהגרא"ז מלצר היה נוסע מחוץ לעיר בעסקי הישיבה, נהג הוא להשאיר את האחריות על המוסד בידי תלמידו הגר"א הנקין¹⁵, וכשעזב הלה את סלוצק לקראת תפקידו הראשון כרב, נתן לו הגרא"ז מלצר כמתנה את ספר 'לבוש מרדכי' (על מס' בבא קמא) של גיסו הגרמ"מ עפשטיין, ובתוכו הוסיף בכתב יד הקדשה נדירה: "מתנת ס"ז

¹⁰ 'הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת י' עמ' 30. על מצבם החומרי הדחוק של הוריו, המתואר בתוך הדברים,

כתב גם אחיו הצעיר של הגר"א הנקין, ד"ר יצחק, במכתב לבן אחיו מ-22.7.1976: "גדלנו ונתחנכנו בעני וחוסר כל אצל הורים עניים והרבה סבלנו. כדי שתוכל להבין את מצבנו החומרי בעת ההיא, לדוגמא אספר איך בילינו את סעודת ליל שבת: כולנו יושבים סביב השולחן רעבים וחצי ישנים, ויחד עם אבא מזמרים בקול נוגה זמירות - יום זה מכובד מכל ימים...".

¹¹ שנודעו אחר כך בכינוי 'הי"ד החזקה'. רובם התפרסמו כגדולי תורה מן השורה הראשונה, ונזכיר את חלקם: הג"ר אליעזר יהודה פינקל, ראש ישיבת מיר בליטא ובירושלים; הג"ר יוסף קנוביץ, חתנו של הרידב"ז ונשיא אגודה"ר באמריקה וקנדה; הג"ר ראובן כ"ץ, שכיהן בין השאר כרב ואב"ד פתח תקוה; הג"ר פסח פרוסקין, הימשיחי' בשקלוב, רבה של קוברין וממנהיגי אגו"י בפולין; ועוד.

¹² בהיותו בן שש עשרה, בתום שנתו בקרליץ. כרשום בפנקסו, היה זה "ע"פ פתויו ועצתו של ר' אברהם אלי' פראסטיצקי מאוזדא, מחברי אותו הגדול, שהוא עתה רב באיזו קהילה" (לא נודע לנו מיהו "אותו הגדול" המוזכר כאן). הגר"א הנקין היה מראשוני התלמידים שהתקבלו לישיבת סלוצק אחר הקמתה, אם לא הראשון שבהם.

¹³ כלשון הגרנצ"י ריף, 'הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת א', עמ' 34.

¹⁴ וזאת אע"פ שחבריו ללימודים (מן 'הי"ד החזקה') היו כולם למדנים מופלגים, ורובם גם היו מבוגרים ממנו בכמה שנים. הוסיף על כך הגרנצ"י ריף: "ושמא תאמר שבהיותו בישיבה התפאר בידעותיו? לא ולא! ענוה יתירה היתה לו מאז, בבחרותו... וככה השריש ענוה לכל ימי חייו, שעל אף היותו בקי בשי"ס וירושלמי וכל ד' חלקי השו"ע ושו"ת עם כל האחרונים, מעולם לא התפאר להראות ידיעותיו"! 'הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת א' עמ' 34).

¹⁵ שו"ת בני בני ח"א מאמר א' (עמ' קס"ח).

ניתנה ממני לחביבי ואהובי, הה"ג סוע"ה אוצר התורה והיראה מצויין בכישרונותיו עדין לגאון ותפארת בישראל, כ"ש מו"ה אלי' הנקין נ"י, אשר למד כששה שנים במתיבתא רבתא דפ"ק וישיבתנו תוכל להתפאר שגדלה גדול כזה. יהא רעוא שילך בכוחו זה ויתעלה למעלת גאוני הדור אשר בהם ישראל יתפאר. מאת מוקירו ואוהבו איסר זלמן מעלצער".

גם לאחר שנפרדו דרכיהם הוסיפו השניים לשמור על קשר הדוק. וכשהגרי"א הנקין חזר לסלוצק אחרי שכינה, כבר בכמה קהילות, סייע לו הגרא"ז מלצר למצוא מקום רבנות, והושיבו בראשות ישיבה, ולשם כך נסע עמו כמה פעמים - דבר שנחשב לגרי"א הנקין לכבוד גדול וחיבה יתירה, אותה לא שכח כל ימי חייו¹⁶. מאוחר יותר, כשהגרי"א הנקין כבר היה באמריקה, מינהו הגרא"ז מלצר להיות "בא כח הישיבה הק' באמריקה" וכתב לו מכתב המלצה נלהב: "אנו ממנים את הרב הגאון המובהק סוע"ה, יראת ד' היא אוצרו, מוכתר במידות נעלות, מוהר"ר אלי' הנקין שליט"א [...] הרב הגאון הנ"ל הוא מחניכי המתיבתא רבתא דסלוצק ושם קבל רובי תורתו ומסור אליה בכל כחו ונפשו ויודע היטב עניינה, והנה מלבד גדלו בתורה אנו מכירים אותו לאיש צדיק תמים וישר בכל דרכיו ומאד נאמן..."¹⁷. כשנתמנה למנהל 'עזרת תורה' הבטיח הגרי"א הנקין לגרא"ז מלצר "שלא ישיב את פניו ריקם כאשר יבקש עזרה וסיוע לנזקקים"¹⁸, ובהספדו על הגרא"ז מלצר סיפר שעד פטירתו קיבל ממנו אלפי (!) מכתבים בעניינים שונים, והוסיף שבמשך כל השנים, על אף כל הטרדות, תמיד "היו מעייניו בי במה אכף ואקדם!"¹⁹.

¹⁶ כמובא מפיו בשו"ת בני בני ח"ב מאמר א' אות ה'. על נסיעות הגרא"ז מלצר איתו ראה לב איברא עמ' 91 ובספר 'בדרך עץ החיים', ח"א עמ' 246, וכן בשו"ת בני בני ח"ב שם ובהפניה שבהערה הקודמת (ויבוא פירוטן בהמשך המאמר).

¹⁷ מכתב משנת תרפ"ד לערך, עליו חתם גם הגאון ר' אהרן קוטלר, שכינה באותה תקופה לצד הגרא"ז מלצר כראש ישיבת סלוצק-קלצק (עד עליית הגרא"ז לארץ בשנת תרפ"ה). קורבתו למשפחת הגרא"ז וחותרו לגרי"א קוטלר זצ"ל נמשך עשרות שנים. בחתונתו של הגרי"א אולשין שליט"א, המכהן כעת כראש ישיבת בית מדרש גבוה, שהיתה השמחה המשפחתית הראשונה שהתקיימה לאחר פטירת ר' אהרן זצ"ל, נתכבד הגרי"א בסידור קידושין.

¹⁸ ספר 'בדרך עץ החיים' ח"ב עמ' 359. עוד מסופר שם מפי הרב יצחק זלזניק, שבפעם אחת בא הגי"ר מאיר חדש לבית הגרא"ז מלצר וביקש ממנו שיכתוב עבורו המלצה לטובת אברך אחד, והגרא"ז כתב לו המלצה לגי"ר אליעזר סילבר; הגרי"מ חדש ביקש ממנו שיכתוב גם המלצה לגרי"א הנקין - אך הגרא"ז מ' השיב לו שאינו יכול, כי באותו בוקר קיבל מכתב מהגרי"א בו ביקש ממנו שלא יוסיף ביניים לפנות אליו בבקשות, שכן מצבה הכספית של 'עזרת תורה' באותו זמן לא מאפשר לה להיענות לבקשות חדשות, והוא חושש שלא יוכל לעמוד בהבטחתו לגרא"ז... לבסוף אמר הגרא"ז שהוא מוחל לגרי"א על הבטחתו, ובכך הוא חופשי עתה לכתוב לו המלצה עבור אותו אברך.

¹⁹ לב איברא עמ' 91. רוב המכתבים עסקו בענייני ציבור וצדקה, וראה 'מרביצי תורה ומוסר' ח"ג עמ' מ"ב-מ"ד.

לקראת תום לימודיו בסלוצק, בהיותו כבן עשרים שנה בלבד, נסמך הגרי"א הנקין להוראה על ידי שלושה מגדולי הדור שלפניו - בנוסף לסמיכה שקיבל מרבו הגרא"ז מלצר - ואלו הם:

הגאון ר', יחיאל מיכל הלוי עפשטיין, אב"ד נובהרדוק ובעל הערוך השולחן²⁰.

הגאון ר' יעקב דוד ווילובסקי, רבה של סלוצק ובעל "בית רידב"ז" על הירושלמי ועוד²¹.

הגאון ר' ברוך בער ליבוביץ, ראש ישיבות "כנסת בית יצחק" בסלבודקה וקמניץ, שהיה אז רבה של האלוסק²².

תקופת גרוזיה, וקשריו עם גדולי הדור

בסיוון תרס"ג, בגיל עשרים ושתיים, התחתן הגרי"א הנקין עם בתו של רבו מלפנים, הר"ל קריינדל²³. לאחר שנה בה היה סמוך על שולחן חותנו בקריטשוב, חזר הגרי"א הנקין לשבת בסלוצק, על יד רבו הגרא"ז מלצר. בתקופה זו יצר איתו קשר שתדלן בן הקווקז בשם ר' דוד באזוב²⁴, שלמד לפני כן בסלוצק, וחיפש כנראה ת"ח מתאים שיכהן לצידו כרב בעיירה אוני

²⁰ אהלי שם [תרע"ב] עמ' 177. הגרי"א הנקין הכיר את הערוה"ש היטב, וסיפר פעם איך כשהיה אצלו אמר הערוה"ש דף או עמוד שלם ממסכת שבת בעל פה, בלי שום כוונה, כלאחר יד (שו"ת בני בני ח"ב מאמר א' אות י"ב). ראה עוד להלן בהמשך המאמר (סביב הערה 144).

²¹ בשנותיו בסלוצק הרבה הגרי"א הנקין לשמש את הרידב"ז והיה בן בית אצלו; במאמר אחד הביא דרוש ששמע ממנו לאחר פרעות קישינוב בשנת תרס"ג (תשובות איברא סי' קכ"ו), ושבעים שנה לאחר מכן הוא זכר את ניגון 'חסל סידור פסח' שלמד ממנו כשהיה סמוך על שולחנו בליל הסדר, ולימד את הניגון הנ"ל לנכדו וכלתו (ממסופר בשו"ת בני בני ח"ב מאמר א' [עמ' קע"ב]) בזמן הסמיכה נבחן הגרי"א ע"י הגי"ר יוסף קנוביץ, חתן הרידב"ז, הואיל וטרדותיו המרובות באותו זמן לא איפשרו לרידב"ז לבחון את הגרי"א בעצמו (שו"ת בני בני ח"ב מאמר א' אות ט') - אולם את הסמיכה נתן הרידב"ז עצמו כי הכיר היטב את הגרי"א. עוד אמר הגרי"א בשבח הרידב"ז, שהיה קשה לדבר עמו באמצע לימודו "מפני שהיה לומד את הכל בעל פה" (שם אות מ"ז).

²² הגרי"א הנקין נתוודע אליו בתקופת לימודיו בסלוצק הסמוכה, ולימים סיפר: "ודכירנא כד הוינא טליא ולמדתי בסלוצק בישיבה מוסרית שנאסרו שם לימודי חול, ואח"כ נפרדו כמה מבני הישיבה ואחד מהרבנים עם בה"ב יסדו להם ישיבה אחרת בלי מוסר ועם לימודי חול, ותבעו הנפרדים חלק מהספרים (ואולי גם שארי דברים), והושיבו בי"ד על זה, ואחד מהבי"ד היה הגאון ר' ברוך דוב ליבאוויץ צ"ל, שהיה אח"כ ר"מ דכנסת בית יצחק בקוונא, ובוויילנא ובקאמעניץ - ופסקו שאין להנפרדים כלום..." (תשובות איברא סו"ס י"ג). עוד סיפר הגרי"א הנקין שהבחינה אצל הגרב"ב ליבוביץ נמשכה על פני כמה ימים, ובסיומה אמר הגרב"ב שהוא כותב את הסמיכה בשמחה (שו"ת בני בני ח"ב מאמר א' אות ח').

²³ וכך כתב הגרי"א הנקין בפנקסו: "בסלוצק למדתי בישיבת רידב"ז צ"ל, ולמדתי תורה מפי ר"ם הישיבה הגרא"ז מעלצער, עתה האב"ד דסלוצק שליט"א; שם למדתי עד הפריזו (=גיל הגיוס לצבא), בדלוג זמן מועט שהייתי בבית אבי; ואחר הקריאה והחופש מעבודה (=הפטור מעבודת הצבא), היא שנת תרס"ב, נשתדכתי עם זוגתי תח"י בח' אדר שנה ההיא, ונשואינו היו בתשעה בסיוון שנת התרס"ג בה' בשבת".

²⁴ נולד בתרמ"ג, למד אצל הרב אברהם חאווליס עד בר המצווה, ואח"כ יצא לליטא ללמוד בכמה ישיבות, ביניהן סלוצק - וכנראה שבתקופה זו פגש את הגרי"א הנקין, שכתב בפנקסו שהגיע לקוקז "על ידי ר' דוד

שבגרוזיה ארץ הרחוקה כ-1,400 ק"מ מרוסיה הלבנה, ובה ישבו באותה תקופה כ-19,000 יהודים, רובם המכריע בני עדות המזרח. הגר"א הנקין קיבל על עצמו את התפקיד בברכת הגאון ר' חיים סולובייצ'יק מבריסק²⁵, ובכך הצטרף למסורת נושנה של רבנים אשכנזים בוגרי ישיבות ליטא, שהלכו אל ארצות הקווקז כדי לשמש שם מורי הוראה ומלמדי תורה²⁶. בתחילת שנת התרס"ה נסע הגר"א הנקין לגרוזיה ונתמנה לרב וראש ישיבה באוני.

באותה תקופה, רווחו בין יהודי גרוזיה מנהגים משונים, כמו למשל שלא היו מוציאים דבר מבית שיש בו חולה "כדי שלא להכעיס את האדונים" (=השדים), וכן היו נוהגים ללכת לרפתות "לאכול שם מיני מתיקה ועוד עושים שם איזה עניינים כדי שיתברכו הבהמות", וכן היו נוהגים לקרוא לפורים 'ראש השנה' 'והולכים באמצע הלילה לשאוב מים כדי שתתברך השנה', וכן היו "מקשטים את המתים ונותנים בקברם צדה וכסף, ובתחילת הקבורה מברכים שהחינו"²⁷, וכיוצא בזאת - והגר"א הנקין עמל וטרח רבות במלחמה כנגד מנהגים אלו ובתיקון חיי הקהילות. מצד שני הוא מצא שם גם מנהגים לשבח, בפרט בענייני תפילה, והרבה מהם הזכיר בתשובותיו, עשרות שנים לאחר מכן: "מה שכתבתי בהברת העיין, הוא ע"פ מבטא של אחב"י יושבי מדינות אזיא העתיקות, שמבטאם שמור כנראה מימים קדמונים בלי השפעת סגנון איראפא... וכבר כתבתי ראיות שהמבטא של הגורדזים ודכוותיהו הוא עיקר"²⁸, וכן: "בהיותי במדינת קוקז ראיתי מנהג הספרדים (הגורדזים) דשם, ויפה הוא בעיני, שהם אין מנשקים את הס"ת בנגיעת הפה..."²⁹, וכך הלאה.

כמו כן, התמודד הגר"א הנקין עם פרצות רבות שהיו במנהגי גרוזיה בכל הנוגע לגיטין וקידושין. בשעת ה'שידוכין, למשל, היה נהוג שהחתן המיועד נותן לכלה המיועדת כסף ורכוש במעמד רבים, ומאותו זמן היא נקראת "אשתו", אך למרות זאת אם היו ה'שידוכין'

באזאוו, אחד החרוצים המצויינים שבקווקז - וכן למד השכלה כללית. בתרס"ג חזר לגרוזיה ונתמנה לרב מטעם של העיירה אוני (ראה אהלי שם [תרע"ב] עמ' 4). סמוך לשנת תרע"ז עבר לכהן כרב מטעם באחאלצין. נלב"ע בתש"ז.

²⁵ ע"פ המובא בשו"ת בני בניו מאמר א' אות ל, וכפי שמציינים המהדירים בשו"ת הר צבי ח"א אה"ע ריש ס' ק' (ראה להלן הערות 38, 106).

²⁶ במכתב מתרע"א שנדפס בספר 'אהלי שם' עמ' 177, הזכיר הגר"א הנקין כמה מן הרבנים האשכנזים שפעלו לצידו בגרוזיה: "הרה"ג הר' אברהם הלוי חוואלעס בעיר צחינוואל, הרב ר' יוסף שמעון זילבערבאלאס יליד עיר בריסק המתגורר בעיר כותאיס, הרב ר' ישראל יעקב לידער שהי' רב בעיר נאוואראסיסק שקבע מושבו עתה בעיר כותאיס, הרב ר' מאיר חיים מגיד בעיר סלאטישנא...".

²⁷ הציטוטים לקוחים מתוך מכתב ששלח הגר"א הנקין לגאון ר' מלכיאל צבי הלוי טננבאום מלומזה, שתשובתו נדפסה בשו"ת דברי מלכיאל ח"ה ס' ק'-ק"ט. ה'דברי מלכיאל' נולד בשנת תר"ז. בשנת תרל"ז נתמנה לאב"ד באדקי, ובתרמ"ז לאב"ד לאמז'ה. היה מגדולי המשיבים בדורו, וחיבר שו"ת דברי מלכיאל ז' חלקים. נלב"ע בעיר רעזיצא בדרכו מאסיפת הרבנים בפטרבורג, והובא למנוחות בלאמז'ה בט' ניסן, תר"ע.

²⁸ תשובות איברא ס' י' אות ב'.

²⁹ עדות לישראל עמ' 159.

מתבטלים, היו סבורים בני המקום שדי בהחזרת הרכוש - והגר"א הנקין התריע בכל כוחו שמדובר בקידושין גמורים, המצריכים גט מדאורייתא³⁰. כן היו פרצות שונות במנהגיהם בכתיבת גיטין - שהיו כותבים בהם רק את שם הקודש, שבו לא היו משתמשים ביומיום, ולא היו כותבים את השם הנפוץ - וגם בנושא זה הוא עמל רבות כדי לתקן את המנהג על פי ההלכה³¹. מלבד הקושי הקיים בלאו הכי בשינוי מנהגים רווחים, התמודד הגר"א הנקין עם קושי כפול, עקב היותו רב אשכנזי שבא מארץ אחרת, הנתקל ממילא בחשדנות מצד בני המקום בכל הנוגע לשינוי מנהגים: "...כמה יגיעות יגעו אחדים מחכמיהם ואני, והם ממאנים לשמוע באמרם 'כך נהגו אבותינו ואבות אבותינו'. וכל"ש במנהג שאינו אסור אלא שאומרים להם 'כך תקנו רבנים', הם חושדים שמא מעבירים אותם על דת - ובפרט אם מביאים ראיה מאשכנזים, שהשם הזה הוא פסול כאן, מצד רבוי הפוקרים מהאשכנזים שנמצאים במקומות הסמוכים; אע"פ שיודעים שיש גאונים וגדולים אצל האשכנזים, בתקנתם מיהא לא ניחא להו לרוב...³² אולם, לאט לאט, החל המאמץ הגדול לשאת פרי (ראה בסיום הפרק).

פעולותיו הנמרצות של הגר"א הנקין בתיקון מנהגי גרוזיה, הביאוהו אז - בהיותו בן כעשרים וחמש שנים בלבד - לעמוד בקשרי מכתבים עם רבים מגדולי אותו דור, ובהם הגאון ר' מלכיאל צבי הלוי טננבאום מלומז'ה - בעל ה'דברי מלכיאל'³³, הגאון ר' חיים סולובייצ'ק מבריסק³⁴, הגאון ר' יוסף רוז'ין מדווינסק - הרוגאצ'ובר³⁵, וכן רבו הגרא"ז מלצר³⁶, הגאון ר' יהודה לייב צירלסון אב"ד קישינוב³⁷, וגדולי ארץ ישראל כדוגמת הגר"ח ברלין והגרצ"פ פרנק³⁸, ועוד. עם כל אלה התייעץ הגר"א הנקין ודן בכל תחומי ההלכה, וליבן איתם עניינים

³⁰ ראה על כך בהרחבה במכתבו לגר"ח ברלין משנת תרע"א.

³¹ ראה במכתב הגרא"ז מלצר ב'גדיל תורה' תר"ע.

³² מתוך מכתבו הנ"ל לגר"ח ברלין.

³³ ראה שו"ת דברי מלכיאל ח"ה סימנים ק"ק"ט, רמ"ט-רנ"א, ח"ו ס' ל"ז, שם מ"א, ח"ז ס' כ"ט. תכתובת נוספת ביניהם נרשמה בפנקסו של הגר"א הנקין.

³⁴ כפי שמזכיר הגר"א הנקין בספרו 'פירושי איברא' סימן ד' אות י"ג שהציע שאלתו לפני הגר"ח, ובמקומות נוספים.

³⁵ התכתובת ביניהם עודנה בכת"י. הגר"א הנקין אמר על הרוגאצ'ובר שבכוח בקיאותו היה יחיד בדורו, וגם בכמה דורות שלפניו; וכן אמר עליו שאף על פי שביטל את כל גדולי דורו בפיו, בלבו לא חשב כן, אלא כך היה טבעו (שו"ת בני בנים ח"ב מאמר א' אותיות כ"ח-כ"ט).

³⁶ ראה קובץ יגדיל תורה (סלוצק) שנה ב' קונטרס כ"ב, ס' ע"א במכתב זה קבע הגרא"ז; "וידידי הרא"ה (=הרב אליהו הנקין) צדק בכל דבריו", והוסיף שהראה לגר"א אלעזר רבינוביץ' אב"ד מינסק את דברי הגר"א הנקין וגם הלה הסכים להם. למכתב אחר אל הגרא"ז מלצר ראה הנדפס בשו"ת מנחת שלמת תנינא (ב"ג) ס' כ"ו, כמו כן, קיימת תשובה נוספת של הגרא"ז מלצר אליו.

³⁷ ראה שו"ת עצי הלבנון ס' צ"ב, והתשובה שלפניו.

³⁸ הגר"א הנקין עצמו הזכיר במכתב אחד: "זכורני שכתבתי זה לפני כארבעים שנה להגר"ח ברלין זצ"ל...". (ספר כל בו על אבלות [לר"י גרינוולד], ח"ב עמ' 20), וראה דברי המהדירים בשו"ת הר צבי אה"ע ח"א ס' ק': "בשנת תרע"א נשאל הגאון רבי חיים ברלין זצ"ל - רבה של ירושלים, שאלה דומה ע"י הגאון

רבים שדרשו הכרעה הלכה למעשה, ושנים רבות לאחר מכן היה אומר שבשהותו בגרוזיה נעשה בקיא בהוראה³⁹.

בתקופה זו גם החל לפרסם את מאמריו הראשונים בהלכה⁴⁰, ובמכתב מאותן שנים תיאר את מעמדו של הרב בין יהודי גרוזיה, באופן הממחיש את האתגרים עמם התמודד בשהותו שם:

"מהות החכם בעיקרו אצל אחינו הגרוזים, הוא חזן ומפקח על הנהגת ביהכ"נ, שו"ב ומלמד - וההוראה באה ממילא. ומכיון שנתמנה לחכם חושבים אותו אחינו הפשוטים והתמימים האלה לאיש אשר כל רז לא אניס לו, ובודאי יודע גם להורות ולדון. כל חכם הוא מסמיך גם לאחרים, הפרטים הנדרשים לסמיכה הוא למוד איזה סעיפים בהלכות שחיטה, שיר בע"פ בהלכות טריפות הריאה, שחיטת ג' עופות בפני המסמיך, והסמיכה נתנה בחרמות ושמטאות על המוציאים לעז עליה; וסמיכה מיוחדת על איסור והיתר גיטין וקדושין לא ה' דרוש, וחכמים כאלה בכח סמיכה כזו היו מסדרים גיטין וקדושין והורו הוראה באיסור והיתר.

ברם זכור לטוב הרב דכותאיס, החכם ראובן נ"י, שטרח הרבה לעכב סידור גיטין וקדושין על ידי חכמים כאלה. הוא וכל המקשיבים לקולו פונים בענייני גיטין וקדושין אל הרבנים האשכנזים גדולי תורה הנמצאים בגליל ההוא, כמו הרה"ג הר' אברהם הלוי חוואלעס בעיר צחינוואל⁴¹ [...]. אך כל הרבנים האלה, לבד הרב דצחינוואל, לא נתקבלו שם בתור רבנים ומורי הוראה כי אם בתור מלמדי גמרא, ואין כחם יפה על פי הממשלה להורות ולדון, ותלויים המה ברצון החכמים המאושרים מאת הממשלה שירשו למו בכל פעם לסדר גיטין וקדושין - ולא כל החכמים האלה חפצים להכיר את ערכם, והרבה מהם יהינו גם עתה לסדר גיטין וקדושין ולהורות ולדון בעניינים שאין להם שום מושג בהלכות השייכות להם. ומהראוי

רבי יוסף אליהו הנקין זצ"ל, שכיהן אז כרב בקהילות שונות בגרוזיה מטעם הגאון רבי חיים מבריסק זצ"ל. הגר"ח ברלין פנה אף הוא אל מרן זצ"ל (=הגרצ"פ פרנק)...", עיי"ש. הגרי"א הנקין והגרצ"פ פרנק עמדו לאורך שנים רבות בקשרי מכתבים, וראה שו"ת הר צבי או"ח ח"א סי' קכ"ג, ח"ב סי' י"ד, שם סי' מ', יו"ד ח"ב סי' קע"ד, אה"ע ח"א סי' נ"ג, שם סי' ס"ה, וכן תשובות איברא סי' כ"ט, 'הפרדס' שנה כ' ותשי"ח חוברת ג' עמ' 28-30. ועוד.

³⁹ שו"ת בני בני ח"א מאמר א' (עמ' קס"ט).

⁴⁰ ראה קובץ יגדיל תורה (סלוצק) שנה ב' קונטרס כ"ב סי' ע"א, קובץ שערי תורה שנה ה' חוברת ג', המקורות בהערה 42, ועוד.

⁴¹ רב מפורסם שפעל בגרוזיה באותה תקופה, וזכה להערצתם של חכמי הארץ. נולד בליטא תרי"ז, למד בקובנא ונשלח לקווקז ע"י הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור. כיהן כרבה של העיר צחינוואל והקים בה ובעיריות נוספות מוסדות תורה וחסד. נפטר בתרצ"א, ובשנת תשס"ו השיקה ממשלת גרוזיה בול לזכרו.

והנכון אשר גדולי הדור שליט"א ישימו את לבם להמכשלה הזאת, ולצאת במחאה עזה ונמרצה נגד החכמים האלה אשר רבים חללים יפילו...⁴²

בעיירה אוני ישב הגר"א הנקין ארבע שנים, ו"חנכתי שם תלמידים על ברכי תורה וירא"ה", כלשונו בפנקסו. אחר כך שימש זמן קצר ר"מ בעיירה צחינוואל, בישיבתו של הרב אברהם חאווליס, ובשנת תר"ע קבע את מושבו בעיירה קולאש (מצפון לסמטרדיה), בה שימש שלוש שנים כר"מ ומורה הוראה: ועל אף שגם בקולאש היה 'חכם' בן המקום ממונה מטעם השלטונות, יהודי המקום הכירו בערכו של הגר"א הנקין והיו באים בשאלותיהם דווקא אליו.⁴³

לקראת סוף שהותו בקולאש, בשנת תרע"ג לערך, אירע לגר"א הנקין מקרה מוזר, בו נסע בעגלה אחת עם יוסף ויסריונוביץ' ג'וגאשווילי - שנודע לימים כיוזף סטאלין יש"ו, שליטה העריץ של ברית המועצות. היה זה באחת הנסיעות מעיר לעיר, וסטאלין "נכנס עמו בשיחה. תחילה היה מהלל ומשבח את היהודים, ואף הביע צער על סבלותיהם תחת שלטון הצאר ובמקומות אחרים. כך דיבר אתו האיש לפני שלגם כוס משקה. משנעצרו באחת האכסניות שבדרך, ירד מהעגלה, לגם כמה לגימות של וודקה - עד שרוח אחרת היתה אתו, ואז פתח שוב את פיו ודיבר במענה לשון אחר לגמרי: הוא התחיל מחרף ומגדף את היהודים, ושופך עליהם קיתונות של בוז וגנאי. באחת אשמתם בכל: בורגנים ומנצלים ואחראים לכל הצרות ההתרגשות ויורדות על העולם. תוך כדי גידופין שבגילופין, הזמין סטאלין את הרב הנקין להשתתף עמו על כוס של וודקה. למראה פניו הרצחניות של המזמין האדיב, נפל פחד גדול על הרב, שהחל לחשוש כי רעה נגד פניו. גם כיום, כשהרב הנקין נזכר באותה פגישה משונה, הרושם הוא כי בדעתו לחזור על ברכת 'הגומל'..."⁴⁴

לאחר שלוש שנים בהן ישב הגר"א הנקין בקולאש. ביטלו השלטונות את "היתר הדירה" שלו שם, והוא העתיק את משכנו לעיר אחאלצ'יק בה נבחר לכהן כרב. אולם גם בה לא השתקע לאורך זמן, שכן מושל המחוז לא אישר את כהונתו; ולאחר כמה חודשים נוספים בהם שימש כר"מ בעיר הגדולה כותאיס, נאלץ הגר"א הנקין לעזוב את המדינה, ובסוף שנת תרע"ג חזר

⁴² נדפס בספר 'אהלי שם' [תרע"ב] עמ' 177. מכתב נוסף של הגר"א הנקין מאותה תקופה, המתאר בהרחבה את הדברים הללו, נדפס בקובץ 'הר המור' חוברת ב'.

⁴³ קשת גיבורים ח"א עמ' 78. בפנקסו מציין הגר"א הנקין שהגיע לקולאש "בהשתדלות הר' אהרן באטיהא".

⁴⁴ קשת גיבורים שם. המספר, הרב אהרן בן ציון שורין, היה מקורב לגר"א הנקין (שהזמינו להיות חבר בוועדה המיוחדת של 'עזרת תורה' כנזכר בקשת גיבורים מהדורת תשס"ב ח"א עמ' 11) ושוחח עמו לא מעט (ראה למשל קשת גיבורים ח"ב עמ' 239; אף את התמונה שבפתח הפרק [ח"א עמ' 77] קיבל ממנו). גם הרה"ג ר' יונה ברומברג שליט"א שמע סיפור זה מפיו של הגר"א הנקין.

לרוסיה הלבנה. שהייתו בת תשע השנים של הגר"א הנקין בגרוזיה הותירה חותם משמעותי על חיי היהודים שם, והשפעתו ניכרה גם לאחר שנים רבות⁴⁵. כשראשוני המהגרים מארץ זו הגיעו לארה"ב בשנות השישים, ושמעו שהגר"א הנקין חי שם, הם מיהרו לבקרו, ונפלו על ברכיהם ונשקו את ידו; רובם נולדו לאחר שהגר"א הנקין עזב את ארצם, אבל שמעו עליו מאבותיהם ונצטוו לכבדו בכל אתר⁴⁶.

ראש ישיבה במחיצת החזו"א

תחנתו הראשונה של הגר"א הנקין ברוסיה הלבנה היתה בבית רבו, הגרא"ז מלצר, שנעשה בינתיים לרבה של סלוצק; הלה, מהוקרתו הגדולה אליו, הצטרף אליו לנסיעה ארוכה כדי להשיג בעבורו כהונת רבנות באחת הערים. בתחילת תרע"ד ביקר הגר"א הנקין בעיירה מהולנא ונשא שם דרשה גדולה בעניין הרבנות, ובחורף שנה זו נתמנה - בסיועו הישיר של הגרא"ז מלצר - כראש ישיבה בסטויפץ תחת הג"ר יואל סורוצקין, רבה של העיר⁴⁷. הגרא"ז מלצר אף ביקר אצלו בסטויפץ פעם נוספת⁴⁸, ושלה אליו תלמידים מסלוצק כדי לחזק את הישיבה.

באותה שנה הגיע לסטויפץ גם הגאון ר' אברהם ישעיה קרליץ - ה'חזון איש' - ונתבקש ע"י הגר"י סורוצקין להחליפו כרב העיירה, מאחר והשלטונות מאלצים אותו לעזוב. וכך נפגשו

⁴⁵ נכדו, הרה"ג יהודה הנקין, שמע מעולי גרוזיה שבא"י, שבמשך עשרות שנים היה תלוי שלט במשחטה שבעיר אוני, עם הוראות לשוחטים "בפקודת הרב אליהו יוסף הנקין" (שו"ת בני בני ח"ב עמ' רל"ו). סיפר עוד ר' טוביה פרשל, שהגרי"א הנקין "אוהב היה לספר על יהודים תמימים ועניים אלה. היה מרבה לתאר את הסתפקותם במועט ונדיבות לבם הגדולה" ('אור המזרח' כרך כ"ג [תשל"ד] חוברת א-ב' עמ' 152).

⁴⁶ שו"ת בני בני ח"ב עמ' שם. וכן סיפר הרב משה רוגינסקי: "עוד לפני שנתיים שלש, בהגיע השיירה הראשונה מיוצאי גרוזיה לנו", ובקרו בראשונה אצל 'החכם שלהם' הגרי"א הנקין שליט"א [...] הציע הגרי"א הנקין להכריז על 'קרן עולי גרוזיה', כיוון שלפי השערותו יתרבו יוצאי גרוזיה מיום ליום" ('הפרדס' שנה מ"ז, [תשל"ג] חוברת ז' עמ' 35).

⁴⁷ ראה שו"ת בני בני ח"ב עמ' מאמר א' (עמ' קס"ח-קס"ט), וכן בהקדמה לכתבי הגרי"א הנקין ח"א. בפנקסו כתב הגרי"א הנקין שמלבד הגרא"ז מלצר גם "העסקן השו"ב ר' שלמה ליבערמן זצ"ל" היה שותף בענייני הישיבה. רבי שלמה ליברמן היה שו"ב ות"ח ותיק שישב בסטויפץ, ולאחר שהגרי"א סורוצקין התעכב מלחזור עקב המלחמה, והחזו"א ביקש להוריד מעצמו את עול הרבנות, שימש הוא כרבה של סטויפץ עד לפטירתו בתר"פ. בנו, ר' יושע דב ליברמן שלמד בסלבודקה, נבחר אחריו לרב העיירה, עד חזרתו של הגרי"א סורוצקין בשנת תר"ץ (פאר הדור ח"א עמ' רל"ח-רל"ט)..

⁴⁸ ספר 'בדרך עץ החיים' ח"א עמ' 246, מפי הרב משה אליעזר מרגולין, ששמע על כך מהגרי"א הנקין עצמו.

שני הגדולים הללו זה עם זה. את מפגשם הראשון, בבית רב העיר, תיאר הגר"א הנקין בהספדו על החזו"א⁴⁹, ומשם הועתקו הדברים לספרים רבים:

"בראשית בואי נכנסתי אל בית הרב דשם (הגאון ר' יואל סאראצקין זללה"ה), וראיתי אברך אחד מתהלך הנה והנה בלי תלבושת רבנית. שאלתיו מי הוא, והשיב: בן הרב דקאסאורא! מה מעשיו - חנווני! שאלתיו אם הוא קובע עתים לתורה, והשיב - כשיש פנאי. שאלתיו מה הוא עושה כעת בבית הרב, השיבני - הרב קרא איתי. חשבת, מסתמא יש לו איזה סכסוך עם מי במסחרו. אחרי זה נודעתי שאברך זה חיבר ספר גאוני, ואינו רוצה ליהנות מן הציבור, והרב קרא אותו לבקשו שימלא מקומו ברבנות כשיסע להתרפאות..."

לאורך אותה שנה ישבו החזו"א והגר"א הנקין יחד בבית המדרש, ולמדו זה עם זה. "ובמשך חצי שנה שהייתי שם, הייתי נושא ונותן לפניו כ"פ בגמ' ובהלכה למעשה, בעירובין ובמקואות ובשאר עניינים, ובכל מקום היה כשולחן ערוך לפניו, ויגע לעמוד על תמצית כל ענין לאמיתה של תורה, בלי לעשות כוונים ומטעמים לחרוש...". הגר"א הנקין אף הוסיף תיאור נדיר של הנהגות החזו"א באותם ימים, כפי שנוכח בעיניו כחברו ללימוד: "הנהגתו וזהירותו הייתה בקדושה, ואף שהיה מתפלל בחשאי, אבל הכירו שהיה בוכה בכל תפילה בשמ"ע. בזמן שלא היה הרב בביתו עשה המוטל עליו בענייני רבנות וד"ת וצירף לו אחרים, אבל בהיות הרב בביתו לא התערב בכלום כי אם שקד על התורה. ונענה לדורשיו בענייני לימוד, והיה בוחן את התלמידים הבאים לביתו..."⁵⁰.

רבנותו בסמאליאן

לקראת סוף אותה שנה עבר הגר"א הנקין לשמש כר"מ בשקלוב, בישיבה שנוסדה על ידי הג"ר מאיר שוורץ, אך במקביל נשא את עינו למשרת רבנות והוראה, שתהלוך את טבעו ותכונתו כרב קהילות מובהק. כששמע כעבור זמן קצר שבעיירה סמאליאן (עיירה סמוכה בחבל וויטבסק, שרוב תושביה היו חסידי חב"ד) מתפנה כסאו של הרב, נסע הגר"א הנקין לסמאליאן, ובסוף שנת תרע"ד, בהיותו בן שלוששים ושלוש שנה, נבחו לכהן כרבה על ידי הרב הקודם של העיר, הגאון ר' יחזקאל אברמסקי - שבחר בו באופן אישי מבין יותר מעשרים וחמשה רבנים שהתמודדו על המשרה החשובה⁵¹.

⁴⁹ ההספד בשלמותו נדפס בלב איברא עמ' 92 ומובא בסמוך.

⁵⁰ ראה גם ספרו של הרב משה מ. ישר, "חפץ חיים", עמ' תע"ח, ושו"ת בני בני ח"ב מאמר א' אות י"ד-ט"ז.

⁵¹ ספר הזיכרון לרב יחזקאל אברמסקי, עמ' 22, מלך ביופיו עמ' 118. ראה סיפור דומה על הגר"א הנקין עצמו, שסייע לג"ר חיים יעקב לזין, בנו של הגה"צ ר' אריה לזין, להיבחר כרב 'אגודת שלום', בניו-גרסי סיטי

הגרי"א הנקין כיהן כרבה של סמאליאן במשך יותר משמונה שנים, במהלכן התפרסם כבעל הוראה מובהק המשמש כתובת הלכתית לפניות מרבני האזור; בפנקסו תועדו עשרות רבות של הוראות איסור והיתר ושל פסקי דין שנתן בשבתו כאב"ד העיר, לרוב בדיני ממונות.⁵² כמו כן עמל להסדיר את חייהם של יהודי הסביבה באותה תקופה סוערת של מלחמת העולם הראשונה, והמהפכה הרוסית, ולשם כך קבע חרמות ותיקן תקנות שונות, שהסדירו את יחסי המסחר וההנהגה בין יהודי הסביבה ובינם לבין הגויים.⁵³ נביא לדוגמא נוסח כתב מיום א' קדושים תרע"ט, עליו החתים הגרי"א הנקין נציגי עיירה סמוכה, ובו התחייבו להשתתף עם סמאליאן בכל הדרוש ולשמור את כל תקנות הקהילה:

"אנחנו ח"מ אנשי כפר עאקאווצין, שתמיד היינו נחשבים לסביבה של סמאליין, הננו מחדשים עתה התחייבותנו לישא בעול של הקהילה סמאליין בכל ענייני הקהילה, בתמיכת עניים ושכירות הרבנים... בחכ"נ ובי"ע וביה"ט ובכל הדרוש כאנשי העיר. וכן אנו מחויבים לשמור ולקיים תקנות העיר כאנשי העיר, ובפרט הרינו מקבלים עלינו ב... שלא למכור

מבין עשרות רבנים שהתמודדו לתפקיד: 'איש צדיק היה' עמ' 350. בכמה מפסקי הדין שרשם הגרי"א הנקין בפנקסו בשנים תרע"ה-תרע"ו, מוזכר שוב שמו של הגרי"א אברמסקי, שהיה אז אב"ד סמילוביץ' והוסיף לעמוד בקשר עם הגרי"א הנקין, המבוגר ממנו. גם בהמשך הוסיפו השניים לעמוד בקשרי מכתבים, ונצטט למשל מתוך מכתב ששלח הגרי"א אברמסקי לגרי"א הנקין בי"ט כסלו תשי"א: "כבוד ידיד עליון וידיד נפשי, הרב הגאון המובהק והמפורסם המהולל בתשבחות, כש"ת ר' אלי' הנקין שליט"א! אחדשה"ט בידידות! בתשובה על מכתבו בנידון הגט הנמצא תחת ידי ר' יעקב העלרשטיין מזכיר הלשכה של אגודת הרבנים... בידידות מרובה, יחזקאל אברמסקי. נ.ב. המצא ידידי את ספרי שנשלח לך?" (כת"י).⁵² רובם נדפסו בתשובות איברא סי' ק"ק"א, וחלק מפסקיו בדיני טריפות נדפסו שם סי' ל"ז אות ג. כמה רשומות קצרות מאלה לא נדפסו, ולמשל: "שאלה יו"ד ב: לצלוחית שהי' בשוליו מעט שומן אווז נתנו כשלושה כוסות חלב, ואחי"כ מהחלב הכין לבנו תבשיל, ומהתבשיל נשתמשו בקערות וכפות. גם החלב נתבשל ב... (בשר עוף בחלב דרבנן, סי' ששים לקולא, ובקדירת המים יש ספק אם נ"ט... ובפרט קודם שהגיע לידי בשול); או: "פרשה ואתחנן. צמר בכור ספק, היינו שלפי מראית אמו וסימני הקר... כבר ילדה כ"פ, אך אנו מסתפקים בו כפי הדין, ונתערב בשאר צמר כבשים, אי שרי להשליך אחד מהן או למכור כולו חוץ מדמי גיזה אחת לנכרי. גם ברו... נעשה לו מום שיחתך מעט אזנו".

⁵³ אף תקנות אלה נרשמו בפנקסו (ונדפסים כאן בסמוך), כמו גם רישומים מלאים של הגיטין והנישואין שערך, לידות ופטירות בעיירה ושאר נתונים קהילתיים, ועוד פרטים רבים מאותה תקופה. מפי בנו, פרופ' אליעזר הנקין, שמעתי שבתקופה זו הוא גם היה חבר ב'אגודת ישראל', ברוסיה (אף שבארה"ב לא השתייך לשום מפלגה, וכששאלו אותו על כך השיב: "אני יהודי. מה פירוש יהודי? לומד חומש, גמרא, וחי - זהו יהודי... (שו"ת בני בנים ח"ב מאמר א, אות כ"ג); אמנם השתתף ונאם כמה פעמים באסיפות של אגו"י באמריקה, כמו למשל בועידה השלישית בבלטימור ('הפרדס', שנה ט"ו [תשי"א] חוברת ו, עמ' 12) ובעידה החמישית בניו יורק ('הפרדס' שנה י"ח [תשי"ד] חוברת ד' עמ' 15)). ובתשובות איברא סימן ק"ט הגרי"א כותב נגד "דברי בלע שצריך למסור נפש שלא לעזור למדינת ישראל נגד הקמים עליהם להכחידם... והוא גלוי פנים בתורה שלא כהלכה, להביא בסכנה מיליונים יהודים." ובהמשך: "המאמרים שכתבת... יעידו שאיני מחסידי הממשלה ושהתנגדתי בכל עז להקמת המדינה (ולכן אף שקרוב אני ברוח לאגודה איני נמנה על חבריה, בכדי שלא לחשבני שהסכמתי עמהם בהקמת המדינה." על עמדתו בעניינים אלו, ע"י לקמן סביב הערה 94.

מהתבואה שנקנה בסמאליין וסביבה אלא אם תהא למאכל בני ביתנו, כ"ז שתהא תקנה לזה בעיר. וע"ז בעה"ח...".

בסוף שנת תר"ף התפשטה מגיפה בסמאליאן. אשתו, הרבנית פרידה רבקה בת הר"ל קריינדל, ממנה נולדו כל ילדיו, היתה בחודש השמיני להריונה כשפרצה המחלה בעיירה, ולא היה מי שיחלק מזון לחולים; וכשהלכה היא לטפל בהם נדבקה במחלה, ונפטרה זמן קצר לאחר הלידה, בהיותה בת 38 בלבד. כך כתב בעלה בפנקסו: "חברתי ואשת בריתי, מחמד עיני ועטרת, אשת חיל מי ימצא, אשר מסרה נפשה בעד ספוק כל צרכי הבית ואהבת נפש אהבתני, וכלכלה כל מחסורי ומחסורי הבית בטלטולי דאיתתא בדרכים קרובים ורחוקים ובעינויים נוראים אף שכוחותיה היו חלשים מאד, נלב"ע אחרי לדתה בפעם הז' ודמה זב ברבוי מאד, ונוסף על זה שהיתה בתוך חולי הבורדם (=דיזנטריה) שסבלה ממנו ועוד לא נרפאה, ועלתה נשמתה אל א' [לקים] אשר נתנה, ביום ש"ק ז' אלול תר"ף, תהי נשמתה צרורה בצרור החיים את א' [לקים], וזכותה תגן על כל צאצאי' שלא זכתה לגדלם ולחונכם בעושר וכבוד ויר"א". בתם, שנולדה לפני פטירתה ונקראה על שמה - רבקה, נפטרה גם היא אחרי שלושה שבועות⁵⁴. שנה לאחר מכן, בסיוון תרפ"א, התחתן הגר"א בזווג שני עם "האשה שהזמין והוכיח לי ה' (כלשונו בפנקסו) חיה חנה בת ר' יעקב לייב קוזאקוב, שהיתה אף היא לידת קלימוביץ"⁵⁵.

לאחר תום המהפכה הבולשביקית, בשנת תרפ"א, סופחה מחצית רוסיה הלבנה לרוסיה הסובייטית, וסמאליאן בתוכה, ומאז החלו הצקות גוברות והולכות מצד השלטונות כלפי רבני האזור. בשלב מסוים אף ביקשו להוציא את הגר"א הנקין לעבודת כפיים, והניחו לו רק

⁵⁴ ברשימה מרעידה שכתב הגר"א הנקין בפנקסו בעיצומם של אותם ימים ממש, נכתב: "...ביום עש"ק ו' אלול נולדה לי הבת אשר נקראה אחר שם אמה, אשת בריתי רבקה, שנקטפה בדמי ימי' קרוב לארבעים שנה לימי חייה, תנצב"ה - וזכותה תגן על כלנו, ועל הקטנה רבקה, ששמה בקרבה, שיזכני ה' לגדלה ולמע"ט". מאוחר יותר נוסף בהמשך השורה: "נפטרה ע"ש כ"ח אלול ת...".

⁵⁵ עליה כתב בדף הקדשה בספר 'עדות לישראל' (עמ' 3): "הנני קובע בזה ברכה לזוג' היחסנית והחכמנית, מרת חיה חנה תחי', שעל ידנה נמלטתי אני וביתי מארץ הדמים ובאתי עם בוי"ב למדינה הברוכה הזאת [...] יאריך ה' ימיה ושנותיה של זוג' בבריאות גוף ונפש ולהמשיך מעשי צדקתה עד מאה ועשרים שנה". הרבנית חיה חנה הנקין היתה ידועה כצדקת ובעלת חסד גדולה, ולמשל במשך שנים היתה יוצאת לשוק בימי חמישי יחד עם הרבנית חנה קרלינסקי, והיו קונות על חשבונם כמיות גדולות של מצרכים לשבת, אותם חילקו בסתר לעניים ביום שישי לפנות בוקר (כמתואר בהגיון ישעיה עמ' י"ד-ט"ו). נפטרה באייר תשכ"ד, וע"פ צוואתה הועלה ארונה לירושלים. בהלווייתה השתתפו גדולי הרבנים וראשי הישיבות, בהם הגר"מ פיינשטיין, הגר"י קמינצקי, הגר"ש קוטלר, הגר"י טעלושקין ועוד. "אחרון המספידים ה" בעלה הגאון שליט"א, שבקול חלוש תיאר את גדלותה ומסירות נפשה לתורה, גודל צדקתה והכנסת האורחים שהיתה נוהגת בכל מי שבאת לביתו, דבר שאיפשר לו להתמסר לעבודת הקודש של עזרת תורה" (הפרדס' שנה ל"ח [תשכ"ד] חוברת ט', עמ' 41).

לאחר שיהודי העיירה תבעו מהם שיוציאו גם את הכומר המקומי⁵⁶; אז גמר הגר"א הנקין אומר לעזוב את הארץ ולעקור ליבשת אמריקה. בתחילת חנוכה תרפ"ג עזב את סמאליאן יחד עם משפחתו, וכן עם משפחת אשתו - שאחיה, חיים צבי קוזאקוב, חזר לאירופה כדי לסייע למעבר, והוא שהשיג עבורם 'ויזה' לארה"ב והזמנה מקרוביהם שם, ואף מימן כרטיסים לאוניה⁵⁷. היחסים הדיפלומטיים בין רוסיה לארה"ב באותה תקופה לא אפשרו מעבר ישיר, ולכן נסעו תחילה לריגה שבלטווייה, משם לפאריז, ולאחר כחודש וחצי עלו בנמל שרבורג על סיפון אוניה שהפליגה לארה"ב. לאחר הפלגה בת שמונה ימים, בכ"א שבט תרפ"ג הגיעו הגר"א הנקין ובני ביתו ל'אי הדמעות' המפורסם מול ניו יורק, שם נתעכבו חמשה שבועות, ולבסוף הצליחו לקבל אשרת הגירה ('באנדס').⁵⁸

בניו יורק, קבע הגר"א הנקין את מושבו Lower East Side של מנהטן, מרכז החיים היהודיים בעיר באותה עת. עם בואו לשם התמנה לרב בית כנסת אנשי שצוצין וגרייווה, וכן היה רגיל בשערי שתי הישיבות הגדולות שהיו בניו יורק באותה עת - ישיבת רבי יעקב יוסף וישיבת רבנו יצחק אלחנן⁵⁹. בתקופה זו - באמצע תרפ"ה, בהיותו בן ארבעים וארבע - התפנה להוציא את ספרו הראשון, 'פירושי איברא'⁶⁰; חלקו הראשון של הספר מכיל חמשה בירורי הלכה ארוכים ומלאי חידושים בענייני אבן העזר, וחלקו השני הוא קובץ דרושים ומאמרים

⁵⁶ כמסופר בשו"ת בני בנינים ח"א מאמר א' (עמ' ק"ע).

⁵⁷ כפי שכתב הגר"א הנקין במכתב מעש"ק האזינו התשי"ה (בכת"י), משם לקוחים גם שאר הפרטים שלהלן.

⁵⁸ סייע בידם תושב ניו יורק בשם ר"א לוי, שחותנתו מרת איטה לוקשטיין הייתה מיוצאי סמאליאן.
⁵⁹ גם מידע זה עולה מהמכתב הנ"ל, בו כתב הגר"א הנקין לבנו ר' אברהם הלל, שנתבקש ע"י השלטונות להציג לאיזו מטרה עדים שהכירו אותו בילדותו אצל אביו: "ע"ד הכרת בני אדם שידועים ומכירים האדם מיום הלידה, כנראה זה נדרש ומזדמן בבני אדם שלא גדלו במדינה זו ואינם מוחזקים בקורבתם, אבל בני המתגדלים אצל הוריהם הרי הם ודאים גם לענין דיני נפשות - כן הוא הדין בדיני ישראל וכן בודאי בדיניהם. ועדות על זה, לבד משפחת הדודה (=אשתו השניה), הם השכנים שגרו אתנו; למשל טענדלער, ספעקטאר, הרב שטערן, וביחוד מנהיגי ישיבת ר' יעקב יוסף, ישיבת ר' יצחק אלחנן, המורים והחברים, ותוכל לרשום איזה שתחפוץ", מידע נוסף כתב הגר"א הנקין בספרו 'פירושי איברא': "ברוכים יהיו מנהלי ומיסדי הישיבות הקדושות דפה ובתי התורה האמיתית, ובראשן ישיבת רבנו יצחק אלחנן ז"ל" (עמ' 2); "ברוכה תהיה ישיבת רבינו יעקב יוסף ז"ל, רבניה, מנהליה ותומכיה, שבני לומדים שם, ירומם ה, קרנם ויזכו להגדיל תורה ולהאדיר" (עמ' 189).

⁶⁰ איבר"א = אליהו יוסף בן רבי אליעזר. כך היה שמו מלידה, וכן היה חותם תחילה, ובשנת תרע"ד החל לרשום בפנקס דרשות תחת הכותרת 'ליקוטי איבר"א' - אך היו גם שקראו לו "יוסף אליהו", וכן נתקבע שמו עם בואו לאמריקה (כפי שמעיד נייר המכתבים שלו מתקופה זו).

באגדה ובהשקפה, שאחדים מהם נכתבו עוד בתקופת סמאליאן וקודם לכן, וחלק מן השאר שימשוהו כנראה בדרשותיו בבית הכנסת⁶¹.

תפקידו של הגר"א הנקין כרב בית-כנסת לא הלם את מידותיו⁶², וכך החל ביוזמתו העצמאית לעסוק בעזרה וסיוע ליהודי ממנה בא; כתוצאה מכך נתמנה גם לנציגה באמריקה של ישיבת סלוצק-קלצק - כנזכר במכתב הגר"א⁶³ מלצר לעיל. כמו כן הצטרף ל'אגודת הרבנים' והחל להיות מעורב באופן פעיל בבעיות הבערות בחיי התורה בארה"ב - ובאותו זמן, בשנת תרפ"ד, עמד בחזית מאמצי 'אגודת הרבנים' לסדר את תחום הכשרות וההשגחה על האטליזים ובתי המטבחים בניו יורק וסביבתה⁶⁴.

אולם בט"ו תמוז תרפ"ה, שנתיים ומחצה לאחר בואו לאמריקה, חל בעיסוקיו של הגר"א הנקין מפנה גדול ופתאומי - עת בחרה בו אסיפת 'אגודת הרבנים דאמריקה וקנדה' למלא את מקומו של הג"ר ברוך עפשטיין (בעל ה'תורה תמימה') כמנהל המוסד הנודע 'עזרת תורה' שע"י אגודת הרבנים⁶⁴. בחירה זו הסתייעה כמעט במקרה, כפי שסיפר הרב משה אליעזר מרגולין, סגנו של הגר"א הנקין ומי שהחליפו אחר כך כמנהל 'עזרת תורה': "הרב הנקין זצ"ל סיפר לי בתומתו איך שנתמנה למנהל בעזרת תורה; שהיתה אסיפה של אגוה"ר, והוא נכנס

⁶¹ ולכן סודרו כמה מהם סביב מעגל השנה - סוכות, שירת הים, חנוכה וכו'; ובסוף מאמר ה' בחלק הדרושים, נכתב: "נשלם כסליו התרפ"ה, 'בעזרתנו' בילא"ו". אחד מן הדרושים נכתב כבר בשנת תרע"ד, בבואו למהולנא (ראה מאמר ג' בחלק הדרושים), כפי שכתב בהקדמה לדרוש זה שנדפסה בתשובות איברא ס' ק"ד: "דרשה לפרשת האזינו, אשר דרשתי לפני ק"ק דעיר מאהולנא בבואי שם ע"ד הרבנות - י"ב תשרי תרד"ע".

⁶² וכפי שכתב לחותנו הר"ל קריינדל, ש"לא מצא [בזה] מספיק להעסיקו" (מובא בשו"ת בני בנים ח"א מאמר א' [עמ' ק"ע]). באותה תקופה היו מעט ישיבות ומוסדות תורה גבוהים בניו יורק וסביבתה, ורוב הרבנים - קטנים כגדולים - שנשאו בתפקיד שימשו איפוא כרבני קהילות ובתי כנסת ברחבי העיר.
⁶³ כפי שתיאר בעצמו באריכות בשנת תרצ"א, ראה בתשובות איברא ס' מ"ה אות א' (וראה עוד להלן). ראה גם ספר 'צבי חמד' קונטרס כ"ח-כ"ט [השבת כהלכתו], "עונג וגם שמחה" עמ' 75, שם מובאת תמונת אסיפת 'אגודת הרבנים' בלייקווד תרפ"ג - ובתוכם הגר"א הנקין, שהגיע לארה"ב חודשים ספורים לפני כן. על הבעיות והמשימות שעמם התמודדה 'אגודת הרבנים' באותם שנים, ראה הקדמת הרב חיים קרלינסקי בשם 'חיי יוסף' לשו"ת דברי יוסף של הגר"א קאננוויץ, ובספר הליכות יצחק לזכרו ותולדותיו של הרב יצחק סגל.

⁶⁴ הג"ר ברוך עפשטיין הגיע לארה"ב בתרפ"ג לערך, וקבע את מושבו בניו יורק (ראה רבי ברוך הלוי עפשטיין עמ', 21). בשנת תרפ"ה פרש מתפקידו הג"ר יעקב איסקולסקי, מנהלה הראשון של 'עזרת תורה', ואז כנראה נבחר הג"ר ברוך עפשטיין להחליפו; אולם הוא לא האריך לשבת בכהונה זו, ובשלהי תרפ"ה עזב את משרתו ונסע לשיקגו כדי לגייס כסף להדפסת ספריו - תוך שהוא משאיר את האפשרות שיחזור למשרתו בעזרת תורה' (ראה דברי הרב משה מרגולין במקורות שבהערה 66). בשנת תרפ"ו לערך חזר לאירופה. ובתרפ"ח הדפיס בולנא את 'מקור ברוך'.

שם לבקש עזרה בעד נצרכים ברוסיה⁶⁵, והיות שדנו באסיפה זו על משרה של מינוי מנהל בעזרת, ו'.] וכאשר הופיע הרב הנקין באסיפה זו, הכירוהו לטובה והציעו לפניו תיכף משרה זר⁶⁶.

מנהיג 'עזרת תורה'

ראשית תולדותיה של 'עזרת תורה' מצויה במלחמת העולם הראשונה. המלחמה, שפרצה מעט לפני שנת תרע"ה, התחוללה במלוא עוצמתה באיזורי פולין ורוסיה, המרכז היהודי הגדול בעולם באותה עת; מאות קהילות כמעט ונחרבו, ועשרות אלפי יהודים נאלצו לנוס מבתיים מפחד הקרבות. כשהגיעו לאמריקה הידיעות על גודל המשבר, ומנהיגי הדור ה'חפץ חיים' והגרר"ע גרודזינסקי פנו ל'אגודת הרבנים' בבקשה דחופה לעזרה, הקימה זו יחד עם המזרחי את מוסד התמיכה 'סנטרל רעליף', כדי לעזור ולשקם את היחידים והקהילות שנפגעו מן המלחמה⁶⁷. חודשים מספר לאחר הקמת ה'סנטרל רעליף' התברר שאין די בסיוע כללי לכל היהודים באשר הם, שכן פגעי המלחמה הורגשו במלוא חומרתם דווקא אצל תלמידי החכמים ובחורי הישיבות; אם עולם היהדות בכללותו היה מסוגל לשרוד את המכה הקשה, הרי שהישיבות כולן, תלמידיהן, רבניהן ושאר הרבנים בכל הארצות, היו בסכנת התמוטטות מוחלטת - והגרר"ע גרודזינסקי פנה איפוא שנית ל'אגודת הרבנים' וביקש מהם ליזום ארגון מיוחד לתמיכה בתלמידי חכמים. לפיכך, הקימה 'אגודת הרבנים' באלול תרע"ה מוסד נוסף, ומעתה התפצלה העבודה לשניים: סיוע כללי ליחידים וקהילות נעשה על ידי ה'סנטרל רעליף', וסיוע מיוחד "לרבנים", תלמידי חכמים ובני ישיבות נעשה על ידי המוסד החדש, 'תורה רעליף' - 'עזרת תורה'⁶⁸. בראש המקימים עמד הג"ר ישראל הלוי רוזנברג⁶⁹, ולצידו

⁶⁵ שהיה פעיל בעדם עוד לפני שנכנס לעזרת תורה וכן היה בא כח ישיבת סלוצק-קלצק בארה"ב כמובא במכתב הגרר"ע מלצר לעיל, וכן השתתף בעוד עסקי צבור.

⁶⁶ 'הפרדס' שנה נ"ז [תשמ"ג] חוברת ב' עמ' 23 (בשילוב ההקדמה לכתבי הגר"א הנקין ח"ב עמ' 5). עוד הוסיף הרב מרגולין ב'הפרדס' שם, שבחירת הגר"א הנקין הסתייעה כנראה ע"י הג"ר יוסף קנוביץ, מראשי אגודת הרבנים, שהכיר אותו עוד מתקופתם המשותפת בסלוצק (להתכתבות הגר"א הנקין עם הגר"א קנוביץ ראה שו"ת דברי יוסף ח"ב ס"י ט"ו [אות ז']).

⁶⁷ בהמשך הוקמו ארגוני סיוע נוספים: ה'אמריקן ג'ואיש רעליף קומיטי' וה'פיפלוס רעליף קומיטי', וכדי שלא יהיו כמתחרים במגביות הכספים התמזגו שלושת ועדי העזרה לוועד מרכזי אחד בשם 'דזשאינט דיסטריביישן קאמיטעי' (כלשון הג"ר אליעזר סילבר בהקדמתו לספרו 'ענפי אר"ז' עמ' 14), אולם בהמשך עלו חילוקי דיעות בנוגע ליעדי התמיכה, כשאגודת הרבנים סברה שיש מקום להפנות תמיכה רבה יותר לרבנים ומוסדות תורה, ולפיכך פרשה היא והמשיכה להפעיל עצמאית את ה'סנטרל רעליף' ובמקביל את 'עזרת תורה' (שם).

⁶⁸ באדר תרע"ו הצטרפה תנועת 'המזרחי' להנהגת 'עזרת תורה', ומהיום הוא והלאה נקרא בשם 'המוסד עזרת תורה המאוחד מאגודת הרבנים והמזרחי'. כפי שמתאר הג"ר אליעזר סילבר, שם עמ' ט"ז. יש לציין שמלבד חלוקה עצמאית, 'עזרת תורה' גם השגיחה ודאגה שאם החליטו שאר ארגוני העזרה (ראה

הג"ר אליעזר סילבר⁷⁰ ועשרות רבנים ידועי-שם מארה"ב כיהנו כחברי ההנהלה וחבר הנאמנים⁷¹.

אחד הדברים בהם נתייחדה 'עזרת תורה' מכל הארגונים שפעלו לפני ולחריה, הוא שראשי הסניפים המקומיים של 'עזרת תורה' באירופה לא היו עסקנים, פקידים וכיוצא בזה - אלא גדולי הרבנים שבדור, שסמכו ידיהם על המוסד באופן מוחלט והשקיעו בו את מיטב המאמצים. "הועד בפה בחר בעשרה רבנים גאוניים ומנהיגי האומה באיראפא, שהם יהיו שם מחלקי הכסף על אתר, לתמוך לאלה הרבנים והישיבות אשר יבינו שראויים ונצרכים הם לתמיכה"⁷². לדוגמא, י"ר ועד 'עזרת תורה' במחוז וילנא היה לא אחר מאשר הגאון ר' חיים עוזר גרודזינסקי; י"ר ועד 'עזרת תורה' במחוז לטביה היה הגאון ר' מאיר שמחה הכהן

ההערה הקודמת) לחלק כסף לאירופה או לא"י, "עמדו חברי המוסד עזרת תורה על המשמר בכל עת לראות ולהתבונן מהנעשה והנשמע למען לא יקופח חלק המגיע לאחינו היראים נגועי המלחמה ביוראפ, וביחוד בארץ ישראל" (תיאור הג"ר יעקב איסקולסקי ב'ספר הזכרון מהמוסד עזרת תורה' [נתרע"ט] עמ' ו').⁶⁹ נולד בלומז'ה תרל"ו, בגיל 14 נסע ללמוד בסלבודקה בהמלצת הג"ר נח יצחק דיסקין (אחי המהר"ל), ולאחר כמה שנים עבר לנובהרדוק, שם נסמך מהגאון ר' יחיאל מיכל הלוי עפשטיין בעל ה'ערוך השלחן'. בגיל 26 הגיע לניו יורק, ובסמוך לכך נתמנה לרב בעיר בייאן בניו דז'רסי. שנתיים לאחר בואו לארה"ב הצטרף לאגודת הרבנים, ותוך זמן קצר נעשה לאחד ממנהיגיה, תוך שהוא ממשיך לכהן כרב בקהילות ובבתי כנסת שונים בניו ג'רסי. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נתמנה לסגן נשיא ה'סנטרל רעליף', ומשנת תרע"ה ועד לפטירתו, קרוב לארבעים שנה, כיהן כנשיא 'עזרת תורה'. בשנת תרפ"ז נבחר גם לנשיא אגודת הרבנים, ובתרפ"ט פרש מתפקיד זה - למרות הפצרות חבריו להנהגה - אך נשאר לכהן כיושב ראש הנשיאות. בתפקידים אלה ורבים אחרים נודע במשך השנים כאחד מגדולי המנהיגים והפרנסים שעמדו ליהדות ארה"ב, לצד ידידו ושותפו להנהגה הג"ר אליעזר סילבר. נפטר בתשט"ז.

⁷⁰ כתיאורו ב'ספר הזכרון מהמוסד עזרת תורה' עמ', ט"ז: "ביום יציאתי מווילנא בקיץ שנת תרע"ה... בקש ממני הגאון ר' חיים עוזר שליט"א... כי בבואי חזרה לאמריקא יהיה ראשית מעשי להציע לפני אגודת הרבנים ליסד ועד עזרת תורה פה בארה"ב. ואודה לדי' הטוב, כי בבואי הנה כבר מצאתי שנשאו ונתנו הרבנים בדבר, ושני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, וכבר יסדו מוסד כזה בשם עזרת תורה וכבר ניכר פעולתו לטובה" וכן סיפר בהקדמתו לספרו 'ענפי אר"ז' ח"א עמ' 9: "בימי המלחמה הראשונה הגעתי הנה בשם הגאון ר' חיים עוזר למלא שליחות גדולה, והודעתי לרעי ואוהבי מהר"י רוזנברג ז"ל מה שבקשני גר"ע שניסד ועד לעזרת תלמידי חכמים בשם 'עזרת תורה' והרב ר' ישראל רוזנברג הודיעני שכבר חשב לעשות כן; ויסדנו באותו הזמן 'עזרת תורה' והצעתיו לו שהוא יהיה היושב ראש ואני סגנו אהיה" (ראה גם עמ' 14).

⁷¹ הועד הפועל הורכב בתחילת הדרך מעשרים וארבעה רבנים, כשתריסר מתוכם נבחרו על ידי 'אגודת הרבנים' ותריסר על ידי 'המזרחי' בין חברי הועד בשנים הראשונות, היו: הג"ר משה זבולון מרגליות, הג"ר דוב אריה לבנטל, הג"ר דובער אברמוביץ, הג"ר יצחק סיגעל, הג"ר אליעזר סילבר, הג"ר יוסף קנוביץ, הג"ר אליעזר פרייל, הרב דוב ד"ר רחל, הג"ר עזריאל עפשטיין, הג"ר אהרן דוד בוראק, הרב זאב גולד ועוד. המנהל היה הגר"י רוזנברג, היו"ר היה הרב הלל קליין, והמזכיר היה הג"ר יעקב איסקולסקי ('ספר הזכרון מהמוסד עזרת תורה' עמ' ה').

⁷² שם עמ' ד. הרבנים שנבחרו תחילה הם: רבי ישראל מאיר הכהן מראדין 'החפץ חיים', הג"ר חיים עוזר גרודזינסקי, האדמו"ר הרש"ב מלובביץ', הג"ר חיים סולובייצ'יק מבריסק, הג"ר רפאל שפירא, הג"ר אברהם דובער כהנא שפירא מקובנא, הג"ר משה נחום ירושלמסקי אב"ד קילץ, ועוד - ולאחר מכן נוספו ונשמטו רבנים שונים, כמובא להלן.

מדווינסק; י"ר ועד 'עזרת תורה' במחוז מינסק היה הגאון ר' אליעזר רבינוביץ; י"ר ועד 'עזרת תורה' במחוז אוסטריה היה הגאון ר' מאיר אריק; ועוד ועוד.⁷³ כל אלה לא שימשו כ'נשיאי כבוד' סמליים, אלא עסקו במלאכה במו ידיהם ממש: לדוגמא, בשנת תרפ"א לבדה חילקה 'עזרת תורה' במזרח אירופה יותר מ-\$75,000, כשמתוכם חולקו \$4,600 בוילנא על ידי הגר"ע גרודזינסקי, \$3,000 חולקו בקובנא וסביבתה על ידי הגאון ר' אברהם דובער כהנא שפירא, \$1,000 חולקו בפרשבורג וסביבתה על ידי הגאון ר' עקיבא שרייבר, וכן הלאה.⁷⁴

הערכת גדולי הדור ל'עזרת תורה' ופועלה, התבטאה במכתבי התמיכה הרבים והנלהבים שכתבו. כך כתב הגאון ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, ה'חפץ חיים', במכתב משנת תרפ"ח: "מי מאחב"י אשר עוד זיק יראת שמים נוגע בלבבו אינו יודע שמצוה גדולה מאד לבוא לעזרת המוסד הקדוש הזה..."⁷⁵. וכך כתב הגאון ר' חיים עוזר גרודזינסקי בשנת תרצ"ו: "...הטבתם לעשות חסד של פקוח נפשות גדולי תורה, אשריכם שזכיתם לכך. אקוה כי לימים הבאים, עוד תוסיפו עז ואומץ, ובמרץ תחזקו את המפעל הגדול של עזרת תורה..."⁷⁶. וכך כתב הגאון ר' אברהם דובער כהנא שפירא מקובנא, בסיום ביקורו בארה"ב בתרפ"א - ביקור שנעשה ביוזמת ובמימון 'עזרת תורה': "מה נעלה ורוממה עבודת המוסד הקדוש 'עזרת תורה', אשר נוסד ע"י הרבנים באמריקה חברי אגודת הרבנים, המחזיק בידו מאות ואלפים רבנים-בכל הארצות...הכי קראו שמו 'עזרת תורה', כי בתמכם ועזרם נושאי דגל התורה והדת להחזיק ולבסס מצבם, מרימים ומקיימים הם באותה שעה גם כבוד התורה וקדשיה"⁷⁷. וכך כתב הגאון ר' איסר זלמן מלצר בשנת תרצ"ז: "הנה קבלתי מידי הגאון ר' אלי' יוסף הנקין שליט"א הזמנה להיות נטפל לעושי מצוה ולברך את חברי הועד עזרת תורה...אם נבוא לפרוט

⁷³ ראה 'זכרון בספר' (נ"י תרפ"ב) עמ' 346-347. חלוקת התמיכה דרך ועדים וסניפים מקומיים נמשכה כעשר שנים, ולאחר שהתייצבו קשרי הדואר והתייעלה העבודה בלשכה המרכזית, הוחלט לבצע את החלוקה הי"ש מניו יורק, ורק בארץ ישראל המשיכה 'עזרת תורה' להחזיק ועד מקומי, בראשות הגרא"ז מלצר והג"ר יהושע צימבאליסט (ראה לוח היובל של עזרת תורה [תרצ"ו] עמ' 15).

⁷⁴ 'זכרון בספר' עמ' 351. המכתבים שנדפסו בספר זה מתארים בפרוטרוט את הפעילות; במכתב משנת תר"פ כתב הג"ר אליעזר רבינוביץ ממינסק: "זוהי כמשלש חדשים שקבלתי מכם עשרת אלפים דאלארים שחילקתם ע"י קאמיטעט... הגר"ע מוילנא הודיעני כי הוא מקבל מדי חדש בחדשו מנויארק ומלאנדאן, אשר הוא מחזיק בזה לפלך ווילנא, גרודנא ועוד..." (שם עמ' 98). הגר"ע עצמו כתב, במכתב מאותה שנה: "יקרת מכתבו מיום כ"ט אדר בצירוף המחאה ע"ס 7000 מרק וע"ס 6000 מרק הגיעני... הסך 22,000 מרק הגיעני לנכון במועדו... ועל מנהלי עזרת תורה להחזיק כעת בידינו עד אשר ירחיב ה' את גבולנו..." (שם עמ' 216-217). הגרא"ד שפירא מקובנא כתב באותה שנה: "הגיעני מכתבו מ"ב ניסן בצרוף המחאה ע"ס בעד הישיבה הק' בסלאבאדקא. מסרתני את הכסף למנהלי הישיבה, ומוסגר בזה שובר על סך זה וגם על הסך עשרים אלף מרק הראשונים...." (שם עמ' 214). ועוד ועוד מכתבים מגדולים אלה ורבים אחרים.

⁷⁵ לוח היובל עמ' 7.

⁷⁶ שם עמ' 8.

⁷⁷ 'זכרון בספר' עמ' 239.

הגדולות אשר עשו, וכמה אלפים נפשות החיו...תלאה עט סופר לתאר אף בכללות את החסד הרב...⁷⁸.

במשך ארבעים ושמנה שנים רצופות - למעלה ממחצית חייו - שימש הגר"א הנקין כמנהל ומנהיג 'עזרת תורה'. תחת ניהולו חולקו במשך השנים כ-\$6,000,000 (סכום ששוויו היום גדול פי עשר ועשרים); תחת ניהולו שימשה 'עזרת תורה' כגורם המרכזי בשיקום עולם התורה, שנחרב בשואה הנוראה, כשבשנות השואה עצמה חולקו כ-\$1,300,000 ובשמונה השנים שאחריה חולקו יותר מ-\$1,500,000, רובן בארץ ישראל וארה"ב; תחת ניהולו נעשתה 'עזרת תורה' למוסד התמיכה המפורסם ביותר בעולם היהודי, ופתגם נפוץ מאותה תקופה אמר "כל הצדקות קודש - ועזרת תורה קודש קדשים". בשנות המצוקה באירופה פנו ל'עזרת תורה' כל גדולי התורה, האדמו"רים וראשי הישיבות, עד שכמעט לא היה מקום תורה שלא הייתה בו 'עזרת תורה', ושמה יצא בכל המדינות - ובתוך כך נודע שמע צדקות מנהלה, הגר"א הנקין.

עמוד החסד

מסירותו של הגר"א הנקין ל'עזרת תורה' נעשתה לאגדה עוד בחייו. וכבר ציינו את ייחודיותו של המוסד בניהולו של הגר"א. חשובי הרבנים באמריקה הרבו לתאר את עבודתו העצומה ותרומתו הייחודית למוסד. וכך תיאר הרב משה אליעזר מרגולין:

"מיום שנכנס רבינו למוסד זה להיות מנהל, קיבל המוסד פנים חדשות. הוא תיקן ש'עזרת תורה' יהיה מוסד של חסד בכל המובנים; לא רק בהושטת עזרה כספית, אלא כל עניין של חסד שאפשר לעזור לכל הנצרך, זה מחובתו של המוסד. וכיוצא מנקודה זו היה מחפש משרות בשביל הבאים למדינה זו אחרי המלחמה, וכן הצעות שידוכין וד"ת, והבאת שלום בין אדם לחבירו - ואפילו סידור גיטין, למצטרך לזה הוא חסד גדול"⁷⁹.⁸⁰

⁷⁸ לוח היובל עמ' 10, וראה שם עוד מכתבים מגדולים נוספים. דבר נוסף בו נתייחדה 'עזרת תורה', הוא שתקציבה לא הוחזק בנדיבותם של עשירים מופלגים, גבירים ונגידי ענק, כפי שמקובל היום במוסדות מאותו סדר גודל - אלא נאסף בזיעת אפיים מאלפי תרומות של אנשים פשוטים, ובפרט תרומותיהם של רבנים; בשנים הראשונות לפעילותה אף הוגדר רשמית ש'עזרת תורה' אינה מתרימה אלא רבנים, ושאר משמשים בקודש (שם). כמו כן מפורסמת העובדה שלאורך כל השנים לא הפעילה 'עזרת תורה' משולחים ו'שנוררים' בשכר, הן כדי להפחית את הוצאות התפעול (שהגיעו לכדי 6-7 אחוז בלבד) והן מתוך אמונה שכך צריך הדבר להיות, כדברי הגר"א הנקין: "...ואין היא משתמשת באמצעים רעשניים בשביל אוסף כספים, והיא מסתפקת רק בבקשת עזרה ע"י מכתבים או ע"י המתנדבים" ('הפרדס' שנה י"ז [תש"ד] חוברת י"א עמ' 12).

⁷⁹ ראה טבלאות הסכומים בסוף ספר 'עדות לישראל' ובספר 'שארית ישראל' מדור אנגלי עמ' 5.
⁸⁰ שו"ת בני בני ח"א מאמר א' (עמ' ק"ע).

הרב ש"א הלוי פרדס מתאר בשנת תרפ"ט את הגרי"א ה':

"בלשכת עזרת תורה מוצא תמיד את המנהל, הרב הגאון המפורסם ר' יוסף אלי' הנקין שליט"א, יושב ודואג; וכאשר שואלים אותו 'למה אתם דואגים?', מייד הביא קופסאות ותיבות מלאים מכתבים איומים למאות ולאלפים מאת רבני גאוני וגדולי ארץ, שוב"ים ות"ח מופלגים מכל המדינות... 'ועל זה אני דואג.', ודמעות נפלו 'מבין ריסי עיני'".⁸²

במשך ארבעים ושתיים שנים, עד הגיעו לגיל 86 (!) עבד ימי עבודה מלאים במשרדו, וגם לאחר מכן המשיך בעבודתו כמה שעות מדי יום. בשנים האחרונות, כשהיה קשה לו לטפס במדרגות למשרדו, עשה את עבודתו ממשרדי 'אגודת הרבנים' שהיו בקומה התחתונה, וכשגם דבר זה היה קשה עליו היתה העבודה נעשית מביתו, לשם היו מגיעים סגניו ושם היו מתכנסות ישיבות ההנהלה.⁸³ הוא מעולם לא נטל חופש מן העבודה, והיה מגיע למשרדו גם בימי תענית וחול המועד. מדי שבת היה מכתת רגליו לבתי כנסת גדולים וקטנים בניו יורק כדי לדרוש בהם לטובת 'עזרת תורה', ולפעמים אף היה דורש פעמיים ושלוש באותה שבת, ובכל שנה היה נוסע כמה וכמה פעמים לשבות בערים שונות ובקהילות נידחות כדי לערוך בהן מגביות 'עזרת תורה'. בעונת הקיץ, כשמספחות רבות היו יוצאות לחופשות בהרים, היה נוסע לשם וסובב באכסניות, ומשקיע את כל כחו כדי לגייסם לתמוך ב'עזרת תורה'.⁸⁴

כך העיד הגרי"א הנקין עצמו, במילים המטלטלות שכתב בצוואתו: "...עבדתי במוסד זה בתור מזכיר ומנהל מיום ט"ו בתמוז תרפ"ה. עבודתי היתה ביום ובלילה, הן במשרד עזר"ת והן בביתי, כמעט בכל שבת הלכתי לבתי הכנסת שונים לעשות 'אפעלים', ובקיץ ולפעמים גם

⁸¹ הקדמה לכתבי הגרי"א הנקין ח"ב עמ' 5. ב'הפרדס' שנה ל"ו [תשכ"ב] חוברת ו' עמ' 3, נכתב: "דומני ששום מוסד אחר לא הצליח - במובן הרוחני - כעזרת תורה. וכל הצלחתה ושיגובה היא בזה שהיא מנוהלת ומכלכלת בידי אותו גאון וצדיק הגרי"א הנקין לאורך ימים ושנים. מין יחס של קדושה הצליח הרב הנקין להכניס לתוך מפעליה של 'עזרת תורה'; לא ידוע לנו עוד מוסד כזה שמנהלו יהיה כל כך מסור לתפקידו ושמנהלו יהיב כל כך מאושר אם הוא יצליח לעזור לזולת...".

⁸² 'הפרדס' שנה ג, [תרפ"ט] חוברת ד' עמ' 2.

⁸³ הרב משה אליעזר מרגולין, 'הפרדס' שנה ג, [תשמ"ג] חוברת ב' עמ' 23.

⁸⁴ לכל זה ראה שו"ת בני בניו ח"א מאמר א' (עמ' ק"ע), וראה להלן בצוואתו. וכך תיאר כמה פעמים הרב שמואל אהרן הלוי פרדס את עבודתו של הגרי"א הנקין, בשנים תרפ"ט-תרצ"ב: "בבואך לבקר את הלשכה (-של 'אגודת הרבנים'), החדר הראשון שתפגוש הוא לשכת המוסד עזרת תורה, שמה תמצא את מנהל לשכה זו, הרב הגאון ר' יוסף אלי' הנקין שליט"א, המסור אל משמרתו כל היום; עיניו המפיקות יגון מביעות צערם של ישראל בעולם, אשר הוא נושא, בפניו תוכל לקרא את הרושם המדכא של המכתבים למאות המגיעים אליו מדי יום ביום מכל קצוי התבל..." ('הפרדס' שנה ה' [תרצ"א] חוברת ד' עמוד 3) הדברים המרתקים חוזרים על עצמם בתיאורים דומים נוספים: "בימים האחרונים הייתי בניו יארק, פגשתי את המנהל הרב הגאון המפורסם ר' יוסף אלי' הנקין שליט"א, יושב אצל השלחן, ועל השלחן נמצאו למאות ולאלפים מכתבים איומים כתובים בדיו של דם... והוא התחיל לקרוא את המכתבים לפני, קורא ובוכה, קורא ובוכה..." ('הפרדס', שנה ה' [תרצ"ב] חוברת י"ב עמוד 1).

בחורף נסעתי למקומות שונים בענייני עזרת תורה, ביחוד לבלטימר וראטשעסטער נ"י ולהפונדקאות בהרים, וכ"פ סבלתי מזה יסורים. הזנחתי בגלל עבודתי את ביתי ולא השגחתי על ב"ב כהוגן. הזנחתי גם את לימודי, ומה שהשבתי שאלות בהלכה הן לת"ח והן לכל אדם, השתדלתי תמיד שיהא מזה תועלת לעזרת תורה. משכירותי המצומצמת השארתי כ"פ לעזרת השתדלתי לענות לכל נצרך כפי האפשרי והנאות, וכל מעייני בעזרת תורה עד שנחשב לחלק מנשמת, ולבי הומה לקיומו ולהפרכתו והגדלתו..."

עובדה הממחישה היטב את מסירותו של הגר"א הנקין לעבודתו ב'עזרת תורה', סופרה על ידי אחד ממקורביו⁸⁵. היה זה בוקר חורפי, סוער ומושלג, "אלמלא היה צריך לומר קדיש לא היה יוצא מביתו". באחד מבית הכנסת הקטנים שבניו יורק, שמפאת מזג האוויר הקשה בקושי התאסף בו מניין, "נפתחה הדלת ונכנס הרב הנקין, בא להתרים את המתפללים עבור מוסד הצדקה 'עזרת תורה' שעמד בראשו. הרב פרייס התפלא ושאל אותו: 'רבי, האם בשביל דולרים אחדים היה צריך לטלטל את עצמו ולצאת במזג אוויר שכזה?! הרב הנקין השיב לו בתמיה: 'זו עבודתי. האם אני מקבל משכורת לחינם?'"⁸⁶.

בהקשר זה נצטט גם את מה שכתב עליו בחייו ידידו הג"ר ישראל רוזנברג, נשיא ומייסד 'עזרת תורה': "...שלטובה יזכר כאן ידידי חביבי כנפשי גאון בתורה וביראה הרב ר' אלי' יוסף הנקין, המושך זה עשרות בשנים בעול הכבד של המוסד. אין לתאר בעט אנוש גודל מסירות נפשו ומסירותו הנאמנה להמוסד הזה, שהודות למאמציו הרבים, פעולותיו הברוכות והיעילות נעשה המוסד לגולת הכותרת של כל המוסדות באמריקה, והודות להתמסרותו הבלתי רגילה קיים הבנין הנחמד הזה..."⁸⁷.

"לעיתים נדירות ביותר היה מוסד צדקה נתון תחת השגחתו המלאה של אחד מגדולי הרבנים בעולם"⁸⁸, נכתב על הגר"א הנקין. אכן, קשה למצוא בדורותינו דוגמא נוספת לשילוב ייחודי זה, של אדם הנמנה על השורה הראשונה של גדולי הדור בתורה ובהוראה, אולם עיסוקו העיקרי ביומיום אינו כרב, ראש ישיבה או כיושב באהלי תורה - אלא כמנהל ארגון צדקה עולמי במשרה מלאה. בפעם אחת הפליט הגר"א הנקין "כי בצעירותו אמנם נבאו וחזו לו

⁸⁵ הג"ר אברהם אהרן פרייס, אב"ד בטורונטו - קנדה. מחה"ס משנת אברהם על ספר חסידים וספרים אחרים. תלמידו היה הג"ר גדליה פעלדער בעל 'סודי ישרון'. הגרא"א פרייס היה בידידות עמוקה עם הגרי"א"ה.

⁸⁶ הובא בשו"ת בני בנים ח"ד מאמר א, (עמ' צ"ב).

⁸⁷ שארית ישראל עמ' 8. יקצר הגליון מלתאר כאן את פועלו של הגר"א הנקין בעזרת תורה בהרחבה הראויה, ונציין כמה מקורות מהם יוכל הקורא להמשיך: 'הפרדס' שנה ל' [תשט"ז] חוברת ט' עמ' 21-27, 'הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת א' עמ' 3-1, 32-43, קשת גיבורים ח"א עמ' 77-81, ועוד. ⁸⁸ דברי הרב שמעון פינקלמן ('רבי משה פיינשטיין' עמ' 94).

עתידות גדולות אם לא יפסיק מלמודו, אבל בבואו למדינה זו והשקיע את כל כוחותיו הרבים במוסד 'עזרת תורה', לא נתעלה כל כך בתורה באותה המדה שהיה יכול להגיע אילו היה משקיע את כל כוחו זה הרב בלמודה כמו שהשקיע בעזרת תורה. נמצא שבשביל 'עזרת תורה' הפקיר את כל עתידו.⁸⁹ " הדברים מבהילים: אם כך אמר הגר"א הנקין, שזמנו באותן שנים לא איפשר לו ללמוד אלא 3-4 שעות ביום, לאן היה עוד יכול להגיע אילו היה מקדיש את כל עתותיו לתורה בלבד. אלא, סבר, עדיף לעם ישראל רבבות תלמידי חכמים ומשפחותיהם מאשר גאון אחד והתגדלותו - ועל כך מסר את רוב חייו.

עמוד ההוראה באמריקה

אמנם כידוע, שמו הגדול של הגר"א הנקין בעולם התורה לא בא בעקבות פועלו כמנהל 'עזרת תורה' - אלא בשל היותו גאון עצום בתורה והוראה, שבמשך שנות דור היה גדול הפוסקים בארצות הברית. כדי להיטיב בהצגת הדברים לאשורם, נפתח בהקדמה היסטורית קצרה, אודות התנאים בהם פעל הגר"א הנקין עם בואו לאמריקה.

בתחילת המאה העשרים למניינם, עולם התורה בארה"ב אך עשה את צעדיו הראשונים, עם התגברות זרם המהגרים ממזרח אירופה. 'אגודת הרבנים' נוסדה בתרס"ב, וכעשר שנים נוספות לקח לה להתבסס במידה ראויה. כמעט כל הרבנים שהגיעו לארה"ב שימשו כרבני בתי כנסת או קהילות קטנות וכי"ב, ואת מספר הישיבות בארץ כולה היה ניתן למנות על אצבעות כף יד אחת. בתי דינים היו אף הם תופעה נדירה, ומעט מאד מן הרבנים שחיו אז בארה"ב נודעו גם מחוץ ליבשת כבעלי הוראה מובהקים - מהם ניתן להזכיר את הגאון ר' אברהם אהרן יודלביץ' בעל ה'בית אבי'⁹⁰, הגאון רבי יעקב יוסף - הרב הכולל בניו יורק⁹¹, ועוד מתי מספר. גם רבה של סלוצק - הרידב"ז, שהה כמה שנים בשיקאגו⁹². מצבם של היהודים הנאמנים לדבר ה' היה בכי רע, וקשיים עצומים היו קיימים כמעט בכל תחום: שמירת שבת,

⁸⁹ כפי שכתב הרב משה אליעזר מרגולין, ע"פ דבריו בכנס שנערך לכבודו בתשס"ז (כתבי הגר"א הנקין ח"א כהקדמה). עוד סיפר הרב משה רוגינסקי: "שאלנוהו פעם: יאמר נא מר, הכי אפשר לזכור כ"ז הרבה מלמודי הנעורים, כיוון שכת"ר לומד רק 3-4 שעות ביום, זה 40 שנות משרתו בעזרת תורה? ענה ע"ז: "א! אילו הייתי זוכר מה שלמדתי, כי אז היה המצב אחר..." (הפרדס, שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת י' עמ' 30).

⁹⁰ אודותיו ראה ישורון כרך ב', עמ' תרפ"ו-תרצ"א.

⁹¹ מלחמותיו של הגר"א בעניני חיזוק הדת ידועים, ראה, י' לאנדא, דער רב הכולל, נ.י. תשס"ו.

⁹² בספר דברי יוסף של חתנו הגר"א קאנוויץ (עמודים יח-יט) מובא שבשנת תר"ס - עת שגמר הרידב"ז את הדפסת הירושלמי עם פירושו - הוא נדד לאמריקה כדי שיוכל לסלק חובותיו הרבים. כששב לעירו לקראת ר"ה תרס"ב נוכח לדעת כי עוד רבים הם נושיו והחליט לנסוע שנית לאמריקה. הוא שהה שם עד שנת תרס"ה. ואז עלה לצפת לכהן בה כרב ור"מ.

כשרות המזון, עירובין, מקוואות, סידור נישואין וגירושין ועוד - כל אלה לא היו מוסדרים כראוי, וקשיים עצומים נערמו על כל צעד ושעל.

במצב זה, בשנות העשרים למניינם, הגיע הגר"א הנקין לניו יורק, העיר בה נוצר הריכוז היהודי הגדול ביותר באמריקה. לא פלא, איפוא, שאת המדור ההלכתי של ספרו הראשון, שנדפס בתרפ"ה, בחר להקדיש לתיקון חיי התורה בארה"ב, במיוחד בכל הנוגע לגיטין וקידושין ושאר ענייני אישות⁹³ - תחום שבתיקונו התמחה עוד בגרוזיה. כמו כן, השקיע את מרצו בסידור הרבנות ומשפטי התורה, ובהקדמת הספר יצא בקריאה גדולה לחיזוק והסדרת מעמדם של הרבנים כמנהיגי הציבור:

"המסקנות של מאמרי בהקדמה זו, אלה הן: א) שכל בית הכנסת וחברה תקח לה רב, ואלה שאין ביכלתן להחזיק בעצמם רב ישתתפו עם חברות אחרות בהחזקת רב, כי כפי המצב עתה רוב אנשי העיר אינם שייכים לרב מיוחד, ובהזדמן להם שאלה חמורה יפנו אל סרסרים שיקבלו עליהם הענין להשלימו בסכום ידוע [...]. ב) בכל רחוב שיש בה הרבה רבנים, יתאגדו יחד לבתי דינין בשביל דברים חמורים, וכאשר צורבא מרבנן דאיכא במתא כל מילי דמתא עלי' רמיא, יעזרו אחד את חברו גם על תקון הכשרות ושמירת השבת וחנוך הבנים ותקון המקוואות [...]"⁹⁴. ג) המרכזים הגדולים של הרבנים, כמו 'אגודת הרבנים' 'כנסת הרבנים' וכו'

⁹³ וכפי שכתב באותה שנה לגאון ר' יוסף רוזין, הרוגאצ'ובר: "הספר (=פירושי איברא) נוגע מאד לדינא ביחוד פה נויארק באמעריקא, שפשטה פה כספחת 'הפקעת קידושין' שכשמזדמן ענין עגון נמצאים יועצים להאשה, ובאים להרב ואומרים ששמש פלוני הי' מסדר הקדושין וזולתו היו כולם מחללי שבת - ועל סמך זה מתירים אא"ל ו=אשת איש לשוק], אחר שהיתה נשואה ימים ושנים. ובספרי דחיתי את כל הקולות שבאו פה... ובכגון דא הזרזי הרי זה משובח ונשכר, כי כאן הם הענינים אלה מצויים" (מכתב מב' בשלח התרפ"ה).

⁹⁴ הוא הקפיד מאד על כבודם של הרבנים. סיפור שמדגיש נקודה זו: כאשר הגיע הגאון רבי אשר כאצמ"ן זצ"ל לאמריקה, הוא נבחר לרבנות בבית הכנסת שבסמוך למקום מגוריו של הרב הנקין. מידי יום הוא מסר שעור במשניות בין מנחה לערבית לבעלי-הבתים. כשהרב הנקין היה מגיע לביהכ"נ היה יושב ומאזין לשעור. הרב כ"צמאן אמר לו "רבי זה לא מיועד בשבילך". ענה לו הגר"א "אם הבעלי בתים יראו שהוא מכבד את הרב גם הם ינהגו כך". (מפי בנו הרב אליעזר כ"צמאן). ככלל, הקפיד גם פעמים רבות להדגיש את סמכותם של הרבנים בעניני הלכה מבלי שאנשים אחרים שאינם פוסקים יתערבו במה שאינם מומחים בו. לדוגמה: כשעלתה השאלה של גיור כהלכה, שלח הגר"א הנקין בשנת תשל"א מכתב לרב מ. פרוש וכתב: "אם רוצים לדעת מהו הפירוש של המילים 'גיור כהלכה', צריכים לשאול אצל רב שומר תורה ומצוות, ולא אצל חברי הממשלה שיחיי היושבים בכנסת. משל למה הדבר דומה? למי שצריך לעבור ניתוח, האם ילך לדרוש חו"ד של מהנדס?! ודאי שלא! אלא ילך אצל רופא מומחה בעניני ניתוח. כמו"כ בנידון דידן, מי שרוצה לגייר צריך לילך ולדרוש אצל רב שומר תורה ומצוות מהו מהלך של גיור.... אבל מצד השני מוכרח אני להדגיש שבנוגע למהלך הגיור צריך זה להיות דווקא בידי הרבנים שומרי תורה ומצוות, ואין להממשלה רשות להביע חוות דעתם בדבר ששייך לרבנים שומרי תורה ומצוות דוקא, למרות זה שחברי הממשלה כל מגמתם היא לטובת המדינה - כמו שאין רשות למהנדס להביע דעתו בעניני רפואה למרות שבעניני הנדסה הוא מומחה גדול".

לא ירדפו זה את זה; כל אחד יעבוד בקהלות שלו וישתדל להרים קרן התורה, ויהי' בית דין משותף מכל האגודות לברר הסכסוכים [ד.]. ראו ליסד עתון רבני שכל שאלה תבוא שם מקדם על הפרק שידונו עליה, וכן יבררו שם מהות המאכלים השונים אם יש בהם חשש איסור או לאו, וכן איכות תקון המקואות, ולעורר את דעת הרבנים להתנהג בכבוד ראש עם ענינים חמורים, שצריך לפנות באופנים כאלה לגאוני הדור שבאה"ק ויוראפ...⁹⁵

רעיונות והצעות אלה, הנראות לבן-דורנו כדבר טבעי ומובן מאלי, היו באותה תקופה בגדר חידוש מהפכני בחייה של יהדות ארה"ב, וחייבו מאמץ מרובה מצד גדולי הרבנים - ולסוגיה זו כאמור נכנס הגר"א הנקין מייד עם הגיעו לאמריקה⁹⁶. הוא כמובן לא פעל לבדו, ורבנים וטובים וגדולים השתתפו באותן שנים בביצרון חיי התורה באמריקה - מי בתחום ההנהגה וצרכי הציבור, מי בתחום סידור מערכות הכשרות, האישיות וטהרת המשפחה, מי בתחום החינוך, מוסדות התורה והישיבות, וכן הלאה - אולם אם ננסה להגדיר את המקום הייחודי שתפס הגר"א הנקין, ניתן לקבוע במבט היסטורי שהוא היה הפוסק הראשון בארה"ב שמצודתו והשפעתו ההלכתית נפרשה בפועל על פני כל היבשות, מקצה לקצה. כבר היו לפניו

מן הענין לציין כי למרות שהגר"א התנגד נמרצות להקמת המדינה מחשש של פקוח נפש של תושבי ארץ ישראל, מאותו הטעם הוא התנגד להחלשת כוחם של השלטונות במדינה כיון שזה עלול להביא סכנה על תושביה. לכן במאבק על "מיהו יהודי" טען שאין להחליש כוחם של השלטונות. אך יחד עם זאת הבהיר עמדתו הברורה שהנושא הוא עניינם של הרבנים בלבד ואל להם לשלטונות להתערב בזה. השקפתו על היחס למדינה הושתתה על שאלת פקוח נפש של העם היושב בציון. הוא הוסיף שתמיד ליהודי שומר מצוות ישנה בעיה גדולה יותר כיון שאינו יכול להסתיר יהדותו. פעם התבטא "אין הבדל עקרוני ביני לבין האדמו"ר מסטמאר בעניני השקפה, רק שהוא סבור שאפשר להסתדר עם הערבים, ואני חושב שהם בבחינת נאצים ימ"ש, ולכן כולנו במצב של פקוח נפש". (מפי הר"ש גולד). מענין לענין. מסופר שפעם הגיע האדמו"ר מסאטמר להרי הנופש שסביב ניו יורק, ולא נחה דעתו ממבנה המקוה שהגר"א הנקין הכשירה. כשהגיעו הדברים לאזני הגר"א אמר בבדיחותא: "תאמרו לו שבתור רב הוא מחמיר מדי, ובתור אדמו"ר הוא יודע ללמוד יותר מדי".

⁹⁵ פירושי איברא הקדמה אות כ"ו (עמ' 16-17). יצוין שרוב הצעותיו של הגר"א הנקין אכן יצאו אל הפועל. ולמשל פחות משנתיים לאחר קריאתו זו לייסד כתב עת רבני. חודשה בארה"ב הוצאת כתב העת 'הפרדס' ע"י הרב שמואל אהרן הלוי פרדס, שהוציאו לפני כן באירופה. מרגע הייסוד ועד פטירת הגר"א הנקין, היה 'הפרדס' הבמה המרכזית שבה פרסם את מאמריו בהלכה, השקפה וענייני ציבור.

מלבד ההקפדה על כבוד התורה ולומדיה. הגר"א הקפיד גם על כבוד בית המדרש וכבוד הספרים. "פעם למדנו ההלכה שמותר לאכול בבית המדרש. הוסיף הרב הנקין: נו, מילא מותר, אבל איך אפשר לאכול במקום שלומדים תורה?!", (ר"ש גולד). בדרך כלל לא אהב לאחל ברכות אלא אמר: "תן כסף לצדקה וזו הברכה הטובה ביותר". מקרה יוצא מן הכלל היה כשקניתי עבורו ש"ס, והרב הנקין ברך אותי שאזכה לקנות ש"ס לנכדים שלי. (הנ"ל).

⁹⁶ וכך תיאר זאת לימים הרב שלמה אהרנורן: "הוא חד מן היחידים באופק הרבני באמריקה אשר הצליח - בטוהר פעולותיו, בגאונותו בהוראה והלכה, בעסקנותו האידיאלית ובשפע מדותיו המוסריות - להעלות את הרבנות באמריקה לדרגה העילאית ביותר. הרבנות באמריקה, שכ"כ נתדללה ונתרוקנה מכל תוכן ושאיפה, מצאה את תיקונה בהישגיו הגדולים של הרב הנקין, והוא שהחזיר את עטרת הרבנות ליושנה ושם את הכתר תורה והיראה בראשה" ('הפרדס' שנה ל' [תשט"ז] חוברת ט' עמ' 21).

באמריקה רבנים גדולים ומורי הוראה, אך לרובם-ככולם לא היתה אלא השפעה מקומית, באזור מגוריהם ובמדינתם, ואילו הגר"א הנקין היה הראשון שנודע כסמכות וכתובת לפניית הלכתיות מכל קצווי הארץ. כבר בשנת תרפ"ד, שנה וחצי בלבד לאחר בואו לאמריקה, סמך עליו את ידיו הגאון הישיש ר' גבריאל זאב מרגליות נשיא 'כנסת הרבנים', והצהיר בעניין אחד של כשרות "שבאם הרב הנקין יקבל על עצמו ההשגחה הוא מסכים על זה - ועל אחר איננו מסכים בעניין כזה"⁹⁷. תוך שנים מעטות הוא הוכר כאחד מגדולי הפוסקים, וכשידידו הצעיר ממנו הגאון ר' משה פיינשטיין הגיע לניו יורק בשנת תרצ"ו, כבר החל להתבסס מעמדו של הגר"א הנקין כ'מרא דאתרא' של אמריקה - כפי שהתבטא לימים הגאון ר' יוסף שלום אלישיב, (כמובא להלן); ממחישים זאת היטב דבריו של הג"ר אפרים זלמן היילפרן, מייסד המרכז לטהרת המשפחה, שכשעלה לארץ ישראל באותה שנה הודיע לחתנו: "יש רב אחד באמריקה שאליו אפשר לפנות בשאלות - וזה הרב הנקין"⁹⁸. במשך עשרות שנים, ובפרט בדור שלאחר השואה, היה הגר"א הנקין גדול פוסקי ארצות הברית, ולא הייתה סמכות הלכתית בכירה ממנו באותן שנים: "היה פוסק הדור, ומביתו יצאה הוראה לכל תפוצות אמריקה"⁹⁹.

נכדו שסייר בקהילות שונות לאורך ולרוחב ארה"ב וקנדה, סיפר: "בכל עיר שמעתי את אותם הדברים, מזקנים ורבנים: הרב הנקין ענה לי כזה. הרב הנקין קבע לנו את שם העיר, ואיפשר בה כתיבת גיטין. הרב הנקין השיב כך והורה כך. לא אחת נאמר לי שבשנות הארבעים והחמישים של המאה, הרב ששמו הוזכר לרוב באלפי בתים באמריקה היה הרב הנקין"¹⁰⁰. רבנים מכל רחבי ארה"ב החשיבו את הגר"א הנקין לרבם המובהק, וכשנתעוררה אצלם בעיה היו מתקשרים אליו בשעת מעשה¹⁰¹; והן מאזור ניו יורק והן ממרחקים היו באים אליו כדי לסדר גיטין, ומאות כאלה סודרו בביתו ובמשרדו¹⁰². לוח הדינים ומנהגי בית-הכנסת שכתב

⁹⁷ כפי שסיפר הגר"א הנקין עצמו. 'הפרדס' שנה ה' [תרצ"א] חוברת "ונדפס בתשובות איברא סי" מ"ה אות א'. הגר"ז מרגליות כיהן לרב הכולל, (רב ראשי) השני והאחרון בניו יורק; לתולדותיו ראה במבוא להשגות הגר"א הנקין על 'כחא דהיתרא', שיופיע בקרוב, א"ה.

⁹⁸ שו"ת בני בני ח"א מאמר א' (עמ' קע"א), ע"פ מכתבו של הרב מ. גלינסקי, המעיד שאת "המילים האלו שמעתי הרבה פעמים מאמו"ר ז"ל" (=חתנו של הגרא"ז היילפרן).

⁹⁹ קובץ 'קול צבי' (ניו יורק תש"ס).

¹⁰⁰ שו"ת בני בני ח"ד מאמר א' (עמ' צ"ב).

¹⁰¹ שו"ת בני בני ח"א מאמר א' (עמ' קע"א); וכפי שמובא שם, בכמה וכמה ישיבות בארה"ב אף נהגו למסור לתלמידים את מספר הטלפון של הגר"א הנקין עם קבלת הסמיכה להוראה.

¹⁰² שם. עוד מסופר שם שעשרות רבנים היו מתאספים אצלו מדי שנה בערב פסח כדי למכור חמץ, וביד כל אחד כמה שטרות הרשאה; וכן היו נערכים אצלו מעמדי חליצה, ונכדו מספר ש"דייקתי בפוסקים תחילה שיש שתי צורות של נעלי חליצה, אף על פי שאינו מוזכר בפירוש - ושוב מצאתי שהיו לו שני המינים" (שם). במישור המקומי נציין בין השאר שחזרה עירובי החצרות של ניו יורק, בין העירייה לועד רבני העיר, נעשה

הינו הנפוץ ביותר בארה"ב עד היום (בדומה ללוח הגר"מ טוקצ'נסקי בארץ ישראל), ורבים קבעו מסמרות בהלכה על פיו. בכל ספרי ההלכה של פוסקי אמריקה¹⁰³, ובראש וראשונה ידידו הגר"מ פיינשטיין בשו"ת אגרות משה, מובאות הוראותיו עשרות פעמים. פסיקותיו בתחומי ההלכה השונים נהוגות במקומות רבים - ובפרט בדיני גיטין, בהם נחשב ל'פוסק אחרון' וגדול המומחים בדור¹⁰⁴.

כך, לשם המחשה, תיאר הג"ר יצחק אייזיק ליבעס ראב"ד איגוד הרבנים דארה"ב, את השפעת הגר"א הנקין על אופן כתיבת שמות אנגליים בגיטין: "כפי הנהוג בבתי דינים כותבים השמות הללו כמו שהחליטו גדולי הרבנים הראשונים שבאו לאמריקה, כמבואר בעדות לישראל להגר"א הנקין ז"ל [...], דהנה הרבנים הראשונים המהגרים מליטא, הרבה מהם הי' גדולי תורה גאונים מפורסמים, והרבה מהם זכיתי להכירם בבואי הנה אחר מלחמת העולם השני', והאחרון שבהם הי' הגר"א הנקין ז"ל, ממילא כל עניני סידור גיטין הי' כפי הוראתם..."¹⁰⁵.

גם בענייני הנהגה היתה לגר"א הנקין השפעה רבתי - מלבד עיסוקו המרובה ב'עזרת תורה' - דבר שהתבטא בין השאר במאמרי ההשקפה הרבים שפרסם לאורך השנים, בהם עסק בבעיות הזמן, השעה והדור¹⁰⁶. כדוגמא מובהקת להשפעתו, נציין מכתב של הגאון ר' יצחק זאב סולובייצ'יק מבריסק, בשנת תשי"ח, הפונה אליו בעניין המאבק ב'היכל שלמה' ומבקש שיפעיל את השפעתו "על כל הרבנים החשובים" שבאמריקה: "ומצאתי לנכון לבוא בדברי גם

ע"פ הוראותיו (הפרדס, שנה ל"ד [תש"כ] חוברת ח', עמ' 34). באופן כללי הוא לא אהב 'חומרות' ואמר כמה פעמים שיגרסע חומרות' מביאים ליגרסע קולות' (מפי ר"ש גולד).

¹⁰³ ובהם שערים המצויינים בהלכה, טהרת מים. יסודי ישרון, משנת אברהם, שו"ת משנה הלכות, רבבות אפרים ועוד ועוד.

¹⁰⁴ במשך השנים הורצו אליו מאות אגרות בענייני גיטין - בירורים, שאלות, בקשות שונות ועוד - מכל פינות העולם; מביד"צ הגרצ"פ פרנק ומביה"ד הרבני בירושלים, מביה"ד בתל אביב, פתח תקוה ואשקלון, מביד"צ לונדון, ציריך וטורונטו, ומכל רחבי ארצות הברית (עשרות רבות מן האגרות הללו נשמרו בעזבונו). נציין עוד שהגאון ר' חיים קרייזווירט, גאב"ד אנטוורפן, עשה את שימושו להוראה בגיטין אצל הגר"א הנקין (מוריה קל"ד [שנה כ"ד גליון י"ב] עמ' ע"ז); כך גם הג"ר יהודה דוד בלייך יבדל"א מחשובי הרבנים בניו יורק זכה לשמשו בסידור גיטין (אור המזרח שנה ל"ט חוברת א, (ק"מ) תשנ"א. עמ' 278), וכך גם רבים אחרים.

¹⁰⁵ שו"ת בית אבי ח"ד ס', קפ"ב. בדומה לכך ציין הג"ר יצחק יעקב וייס בעל ה'מנחת יצחק' (שו"ת מנחת יצחק ח"ט ס', קמ"ז), ועוד כיו"ב.

¹⁰⁶ והיה מפורסם כמי שאינו נושא פנים לאיש ואינו שייך לאף מפלגה. ולא היה אפשר לגנוב את דעתו, הן בענייני הכלל - והן בענייני הפרט, כפי שמספר נכדו: "פעם טלפן אליו אחד בשאלה לעקוף מס נסיעות מארץ אחת בתכסיס מסויים, האם הדבר כשר, ואחר שסיים אתו פנה [הגר"א הנקין] ואמר: 'זה מבקש לחטוא ורוצה שאהיה לו לשותף?!', (שו"ת בני בנים ח"א מאמר א' [עמ' קע"א]).

להדר"ג שליט"א, לבאר לפניו כל העניין כמו שהוא [...] ולא אפונה כי הדר"ג יבין את הדבר לאשורו מתעניין בזה, ובכה השפעתו ישפיע על כל הרבנים החשובים, שלא יתנו ידם.¹⁰⁷

מתשכ"ג ועד לפטירתו כיהן הגר"א הנקין כנשיא כבוד של אגודת הרבנים של אמריקה וקנדה¹⁰⁸, ובמכתב משנת תשכ"ח לרבנים הראשיים לישראל בעניין חוק הגיור, העיד על עצמו: "הנני פונה למעכ"ת בתור זקן רבני אמריקה וקנדה, לעשות את כל המאמצים..."¹⁰⁹.

סיפורים רבים ממחישים את ההערכה העצומה שרחשו שאר גדולי הדור כלפי הגר"א הנקין, באמריקה ובכלל, ונביא מקצתם. פעם אחת נשאל הגאון ר' אהרן קוטלר האם נגינה בלי מילים היא הפסק בתפילה, והשיב הגר"א קוטלר תחילה בשלילה; וכשאמרו לו ש"הרב הנקין אוסר את זה", השיב הגר"א קוטלר מייד: "אם כך, גם אני סובר כך"¹¹⁰. הגאון ר' יעקב קמינצקי הורה למוהל אחד שלא למול תינוק עם צהבת ברמה מסויימת, והוסיף שפעם מלו תינוק כזה והתינוק נפטר; אולם כשהמוהל אמר לו שהגר"א הנקין מתיר למול גם במצב זה, השיב הגר"א קמינצקי: "הרב הנקין הוא יהודי שזוכה לסייעתא דשמיא", והתיר לו לסמוך על כך למעשה¹¹¹.

¹⁰⁷ ראה "שורון" י"ח [תשס"ז] עמ' תקס"ז-תקס"ט; בתו"כ הדברים מזכיר הגר"ז התכתבות קודמת שהיתה ביניהם בנושא דומה. השניים הכירו זה את זה עוד משנת תרס"ה לערך, כשבא הגר"א הנקין לבריסק אל הגר"ח סולובייצ'יק לקראת יציאתו לגרוזיה, ופגש בביתו את בנו הגר"ז, שהיה אז בחור צעיר, ואת הדיין הגר"ר שמחה זעליג ריגער, ופלפל עמם בדברי תורה (שו"ת בני בנים ח"ב מאמר א' אות ל').
¹⁰⁸ 'הפרדס' שנה ל"ז [תשכ"ג] חוברת ד' עמ' 34.

¹⁰⁹ תשובות איברא סי' ק"ג. כדוגמא לאופן בו נתפס הגר"א בעיני הצבור באותן שנים נצטט מדברי הרב שמחה עלברג, עורך 'הפרדס' שכתב בשנת תשכ"ו: "ואמנם בשאלה כזו, שחשיבותה ואביזריה היא אולי לדורות, לא היה צריך לשמע את חוות דעתו של הגאון הצדיק הגר"א הנקין? או את דעתם... שהם מהווים תלפיות לקהילות גדולות וקדושות של יהודים נאמנים ומסורים לקדשי ישראל..." ('הפרדס' שנה מ' [תשכ"ו] חוברת ב', עמ' 3, בעניין פגישות עם ראשי הנצרות, שהיו שעשו בזה מעשה מבלי לשאול דעת תורה). וכן כתב לו באותה שנה הגר"א ויינברג: "על 'הפרדס' לפרסם מחאה בשם גדולי רבני אמריקה: ר"א זילבר, ר"א הנקין, ר"מ פיינשטיין ועוד ועוד, ויוכל לחתום גם שמי..." ('הפרדס' שנה מ' [תשכ"ו] חוברת ט' עמ' 39).

¹¹⁰ שו"ת בני בנים ח"ב מאמר א' אותיות ל"א-ל"ג. להתכתבות הגר"א קוטלר עם הגר"א הנקין, ראה שו"ת משנת רבי אהרן ח"ב סי' נ"ט-ס'. ולהספד הגר"א הנקין עליו ראה 'הפרדס' שנה ל"ז [תשכ"ג] חוברת ג', עמ' 39.

¹¹¹ מפי הרב שלמה ברסלר, בספר 'רבי יעקב - תולדות חייו ופועלו של הגר"א קמינצקי', עמ' 444. נזכיר גם את התבטאותו של הגר"ר יוסף דב הלוי סולובייצ'יק מבוסטון, שכשראה לראשונה את הגר"א הנקין אמר שעכשיו יכול הוא לתאר לעצמו את מראהו של אדם הראשון קודם הנפילה והגירוש מגן עדן. (מובא באתר ה-OU בערכו של הגר"א). בשו"ת בני בנים מובא שרב אחר סיפר ששאל פעם את האדמו"ר הרי"צ מליובאוויטש בעניין הלכה כלשהו, והאדמו"ר סירב לענות ואמר "לכו ושאלו לרב"; וכששאלו אותו מי הוא רב לדעתו, ענה - "רב כהרב הנקין". עוד בענייני גיטין הזכיר שגדול אחד באירופה היה נוהג באופן אחד, אבל כאן אין הרב הנקין מניח לעשות כן" (שו"ת בני בנים ח"א מאמר א' ע' ק"ע).

לא רק בדברים שבעל פה באה הערכה זו לידי ביטוי, כי אם גם בדברים שבכתב, וכפי שכותב הגאון ר' יחיאל יעקב ויינברג, בעל שו"ת שרידי אש: "וכבר הכריע הגאון מהר"א הנקין בנוי-יורק. כי באותיות שהן לקויות בהברה האשכנזית יש לקיים את ההברה הספרדית, אלא באותיות אחרות אין לנו לשנות מהברה להברה"¹¹². כבר הכריע הגר"א הנקין - ואין יותר מה לדון בזה! כך אנו מוצאים את האדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג, הגאון ר' יקותיאל יהודה הלברשטאם, כותב דברים בנוסח: "...תורה היא וללמוד אני צריך, ואבקשכם מאוד לברר הדבר אצל הה"ג הישיש מהר"א הנקין שליט"א..."¹¹³, ובאותו אופן כותב הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך, בסיום מכתב ששלח לגר"א הנקין, ומבקש ממנו שיעיין בנידון אחד שכתב בספרו 'מאורי אש' ויביע דעתו עליו: "וחפץ אני מאד שהדר"ג שליט"א יעיין שם היטב מדף ל"ב ואילך, וברוחב בינתו יחיה דעתו - דעת תורה - על מה שכתבנו שם..."¹¹⁴, ועוד רבות כהנה¹¹⁵.

סיפור הממחיש היטב את משקלו המכריע של הגר"א הנקין בארה"ב, נקשר דווקא בגדולי הפוסקים בארץ ישראל. אברך שלאורך שנים היה מקורב לגאון ר' יוסף שלום אלישיב, קיבל הזמנה לרבנות באחת מקהילות ארה"ב, שדרשה ממנו להציג 'סמיכה' מרב מפורסם. כשפנה לגר"ש אלישיב וביקש ממנו 'סמיכה', הלה בחן אותו בשאלה: כשיגיע לפניך בארה"ב מקרה של ברית מילה לתאומים, האם תורה לברך את ברכת המילה פעם אחת, או פעמיים? והמשיך הגר"ש אלישיב וענה: באמריקה חי הרב הנקין, והוא היה שם המרא דאתרא, עוד קודם שהגיע הגר"מ פיינשטיין לאמריקה. והרב הנקין כתב בתשובה שעל מילת תאומים יש לברך פעם אחת - ועליך לפסוק כמו המרא דאתרא של אמריקה!¹¹⁶ "

¹¹² שו"ת שרידי אש ח"א סי' ט"ו.

¹¹³ שו"ת דברי יציב אה"ע סימן ק"ד.

¹¹⁴ שו"ת מנחת שלמה תניינא [ב-ג'] ס"ו ס"ו כ"ו. להתכתבות נוספת ביניהם, בעניין נישואין אזרחיים, ראה שו"ת מנחת שלמה ח"ג סי' ק', ופירושי איברא ס', ע"ה מס' 3. ומעניין להזכיר מה שסיפר בנו של הגרשז"א, הג"ר ברוך אויערבך זצ"ל, על הנהגת אביו באמירת 'גאל ישראל' בקול: "...מנהגו וגם דעתו הי' שהשי"צ יסיים בקול רם יחד עם הצבור... ותמיד הי' מספר שהגר"א הנקין זצ"ל תבע לבטל המנהג שמסיימים בלחש והרעיש על זה מאד" (הליכות שלמה - תפילה, עמ' צ"ד).

¹¹⁵ מזכיר עוד, לדוגמא, את הגאון ר' אברהם חיים נאה, המציין במקום אחד בשמחה: "ומקורב נדפס ס' עדות לישראל... ליד"י הרב הגאון המפורסם ר' יוסף אלי' הנקין שליט"א מנהל עזרת תורה - והזכיר לטובה את השיעור"ת! (שיעורי תורה ח"ב [שיעור מקוה], עמ' קס"ב, וכוונתו לחזר בעדות לישראל עמ' 193). בדומה לכך סיפר בעניין אחר הגאון ר' משה דובער ריבקיין, ראש מתיבתא 'תורה ודעת': "וכשנפגשתי זה עתה עם ידי"ן הגאון מוהר"א שליט"א הנקין, אמרתי גם לפניו מה שהעלית... ושמחתי לשמוע מגדול כמוהו שכוונתי בזה אל האמת" (אשכבתא דרבי עמ' 78).

¹¹⁶ מפי בעל המעשה הג"ר ירחמיאל פריד, ראש כולל אברכים דאלאס, טקסס, מחה"ס 'יום טוב שני כהלכתו', כפי שסיפר לנכדו של הגר"ש אלישיב. תחילתו של המעשה היה כשנולדו לאותו אברך תאומים והוא כיבד את הגר"ש בסנדקאות ואת הגר"ש אויערבך זצ"ל בברכות. הגר"ש ברך על כל מילה בפני

הגרי"א הנקין וה'אגרות משה'

כאן אנו מגיעים לידידו הקרוב והצעיר של הגרי"א הנקין, הגאון ר' משה פיינשטיין, ראש פוסקי ארה"ב במקביל ולאחר הגרי"א הנקין. כאמור לעיל, כאשר הגיע הגר"מ פיינשטיין לניו יורק בתרצ"ו כבר נחשב הגרי"א הנקין לעמוד ההוראה באמריקה. במשך עשרות שנים שמשו שניהם יחדיו כעמודי ההוראה באמריקה. בשנים תשי"ט-תש"כ כשהוציא הגר"מ פיינשטיין את שלושת הכרכים הראשונים של שו"ת 'אגרות משה' בשנים תשי"ט-תש"כ, נודע לפוסק הדור, לצד הגרי"א הנקין.¹¹⁷

ידידות הדוקה ומיוחדת שררה בין שני גאונים אלו, הגרי"א הנקין והגר"מ פיינשטיין, שחיו בסמיכות זה לזה בניו-יורק במשך עשרות שנים¹¹⁸, ובמהלכן עסקו יחד בהלכה פעמים רבות מספור, בכתב ובעל פה¹¹⁹. בהלויית הגרי"א הנקין היה הגר"מ פיינשטיין ראשון המספידים, ולאחר מכן כתב על "...הסתלקות הגדול ואיש אמונים, מהשרידים אשר ה' קורא, מוהר"ר

עצמה בעוד דעת הגרי"ש שיש לברך רק ברכה אחת אם מילת התאומים נערכת בסמוך זה לזה. לאחר כמה שנים מצא הגרי"ש הזדמנות להביע דעתו בפני אותו אברך. לפסיקה האמורה של הגרי"א הנקין, ראה תשובות איברא סימן ס'.

¹¹⁷ כפי שתיארו זאת רבים, מעמדם כגדולי הפוסקים לא נבע מחמת תפקידם הרבני שהרי לא תפסו שום משרה רבנית, אלא מההכרה בגדלותם התורנית המורמת מעם.

¹¹⁸ ישיבת 'תפארת ירושלים' של הגר"מ פיינשטיין ומשרדי הגרי"א הנקין ב'עזרת תורה' שכנו בסמוך זה לזה וכן בתיהם הפרטיים. ועל אף שהגרי"א היה מבוגר מהגר"מ בארבע עשרה שנים הידידות ביניהם היתר אמיצה. קווים רבים בתולדותיהם של השניים מקבילים זה לזה באופן מפליא. שניהם למדו בסלוצק אצל הגר"א מלצר. שניהם הגיעו מעולם התורה שברוסיה והצליחו להתערות באמריקה, ולמרות ההבדלים העצומים בין שתי התרבויות הללו זכו להיות מנהיגי עולם התורה האמריקאי. ושניהם גם האריכו ימים ונפטרו כמעט באותו גיל.

¹¹⁹ כפי שמזכיר הגר"מ פיינשטיין פעמים רבות בתשובותיו (וראה להלן), וממחיש זאת היטב הסיפור הבא, מפי תלמיד הגר"מ הרב מיכל זלמן שורקין: "בבוקר אחד בימות הקור, כששלג גדול מאד על הארץ, חזיתי להגר"מ [פיינשטיין] זצ"ל כשניגש לבחור אחד שהיה לו רכב, ואמר לו: אולי תעשה לי טובה ותיקח אותי להרב הנקין, אשר אני צריך להידבר עמו על שאלה אחת" (מגד גבעות עולם [ח"א] עמ' כ"ט). השניים גם ישבו כמה וכמה פעמים יחד במושב תלתא לדון בדיני תורה, כמו למשל בשנת תשי"ז בנוגע להעלאת עצמותיו של האדמו"ר מסטולין לארץ ישראל (ראה סיקור המקרה בקובץ בית אהרן מישראל, שנה ז' [תשנ"ב] גליון ו' עמ' קמ"ז-קמ"ח), ובשנת תשכ"ג בנוגע לכשרות המקווה ברוצ'סטר, עליה פקפקו כמה רבנים (ראה פסק הדין ב'הפרדס' חוברת י' שנה ל"ז עמ' 33), ועוד רבות. שניהם גם ישבו בראש ועדת העגונות שהקימה 'אגודה הרבנים' אחרי השואה בשנת תש"ו, ודנו בה במאות מקרים של עיגון, וכן ישבו יחד בעוד ועדות משנה רבות של 'אגודת הרבנים' במהלך השנים.

יוסף אליהו הנקין זצ"ל, אשר הוא הפסד גדול בעולם התורה והחסד... הכ"ח לכבוד התורה ולכבוד הגר"א הנקין זצ"ל..¹²⁰

וכך מתואר הקשר בין השניים: "אם כי הרב הנקין היה מבוגר בהרבה מר' משה, היה זה טבעי עבורם להתיידד מאד. לעיתים קרובות נועצו איש ברעהו בשאלות הלכה; לא תמיד שררה הסכמה ביניהם, אבל תמיד היתה בין השניים אהבה גדולה והערכה הדדית. [...] לעיתים קרובות ביקש הרב הנקין מר' משה, לפעול לטובת 'עזרת תורה', דבר שהיה כרוך לפרקים בהליכה למרחקים בשבת או ביום טוב; ר' משה מעולם לא סרב, מתוך כבוד למטרה הקדושה של 'עזרת תורה' ולגאון הגדול אשר עמד בראשה. [...] פעם סר לביתו של ר' משה, רבי משה מרגולין, סגן בכיר לרב הנקין, בשליחותו. באותו זמן היה ר' משה חולה; הרבנית לא היתה מרוצה מהפרעת מנוחתו של ר' משה. הרב מרגולין המתין, בעוד ר' משה ממחר אל המטבח להרגיעה: 'הגאון הרב הנקין מבקש משהו בענין עזרת תורה - כיצד אני יכול לסרב לו?'¹²¹.

על גודל הערכתו של הגר"ם פיינשטיין לגר"א הנקין, תעיד העובדה שבכרכי 'אגרות משה' הוא מזכיר אותו עשרות פעמים - הרבה מעבר לשאר פוסקי דורו - ולא חולק עליו מפורשות בשום נושא שהוא, מלבד במחלוקתם הידועה של הצרכת גט מנישואים אזרחיים ורפורמיים¹²²: הערכה זו חוזרת ונשנית בתשובות רבות בכל חלקי 'אגרות משה' בין בחייו של

¹²⁰ 'הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת ח' עמ' 2. הגר"א הנקין מצידו קרא עליו את מאמר חז"ל "אטו יראה מילתא זוטרתא היא? אין? לגבי משה מילתא זוטרתא היא" (ברכות ל"ג ע"ב), וכפי שהסביר זאת לרב מיכל זלמן שורקין: "שהפירוש בזה, שהאנשים שהם במחיצת משה וקרובים אל משה, כשהם רואים גדולי ישראל - הוי יראה מילתא זוטרתא" (מגד גבעות עולם ח"א עמ' ס"ה).

¹²¹ הרב שמעון פינקלמן רבי משה פיינשטיין עמ' 94-95. בתיאורו של הרב מרגולין עצמו, הלשון היא "הרי הגאון הרב הנקין קורא בענין עזרת תורה, ואי אפשר להשיב פניו!" ('הפרדס' שנה ס"א [תשמ"ז] חוברת א' עמ' 9).

¹²² עליה נרחיב להלן. בהספדו על הגר"א הנקין, הזכיר זאת הגר"מ פיינשטיין: "וכן בענין נישואין אזרחיים, שהי' בינינו מו"מ כדרך ת"ח, שזה אוסר וזה מתיר, ואת זה בסופה. ואף שכתבתי לו תשובה על טענותיו. אבל הוא בצדקתו לא הסתפק בזה, ובחששו שלא תצא תקלה ע"י זה, שלח שליח מיוחד במחאה גמורה נגד פסקי... (מובא ב'הפרדס' שנה ס"א [תשמ"ז] חוברת א' עמ' 10-9). נציין עוד שאפילו בנושא זה, בו חלק בתקיפות על הגר"א הנקין, התאמץ הגר"מ פיינשטיין בתשובות רבות להוכיח שבמקרה הנידון גם הגר"א הנקין היה מקל; ראה שו"ת אגרות משה אה"ע חלק ד' ס"י ע"ז-ע"ז, שם ס"י ק"ב, וכן חלק א' ס"י ל' שם ס"י ע"ז, חלק ב' ס"י י"ט, חלק ג', ס"י כ"ג, שם ס"י מ"ה, חלק ד', ס"י פ"א ועוד. על נושא אחר שהיה נתון למחלוקת בין הגר"א לגר"מ מספר הרב אהרן פלדר מפילדלפיה: לעת זקנותו של הרב הנקין, הגיע אליו ר' משה לביקור. בעת ההוא הורה הרב הנקין שאשה שילדה ע"י זירוז לידה נחשב התינוק ליוצא דופן ואין מלים אותו בשבת. ר' משה לא הגיב, אך כשיצא אמר שלדעתו אין זה יוצא דופן כי הזירוז הוא קודם הלידה, והלידה עצמה היא רגילה וטבעית, ולכן מלים תינוק כזה גם בשבת. אך מפני כבודו של הרב הנקין שהיה זקן מופלג. לא אמר בפניו את דעתו. במקרה אחר שאל הר"ש גולד את הגר"מ פ' אם במקום עבודה שאי אפשר ללכת בכיסוי ראש האם יש היתר לעבוד בגילוי ראש או שעדיף לחבוש פאה נכרית לגברים? הגר"מ פ' השיב שפאה היא בחשש של איסור דאורייתא של 'לא ילבש' ולכן עדיף לעבור על המנהג של כסוי ראש,

הגרי"א הנקין ובין לאחר מותו, כפי שמתאר זאת כותב בן זמננו: "הכבוד וההערצה שר' משה מתייחס בכתיבתו אל בן דורו הגדול, [הגרי"א הנקין], הינם דוגמה קלאסית לאהבת הצדיקים איש כלפי רעהו"¹²³ - ונמחיש זאת להלן בדוגמאות רבות:

בכמה מקומות מביא הגר"מ פיינשטיין את הוראת הגרי"א הנקין כהלכה פסוקה, במשמע שאם כך הוא הורה אזי לא שייך בדבר שום פקפוק: "דיברתי עם הגרי"א הנקין שליט"א ולא ידוע עוף זה במדינה זו ולכן אין לשחוט עליהם כי אין לנו מסורת עליהם."¹²⁴ .. וכן: "עצם פתיחת המקרר אם מותר, יש בזה דברים הרבה, וכבר הכריע הגרי"א הנקין שליט"א שיפתחו בשעה שהמאטאר הולך ועובד - וכן טוב לנהוג ואין להאריך בזה בכתב יותר"¹²⁵.

פעמים רבות הצטרף הגר"מ פיינשטיין להוראתו של הגרי"א הנקין, או שהביא אותו כתימוכין לדבריו: "זהו הטעם שלי שהוריתי להיתר, והסכים לזה הגרי"א הנקין שליט"א אבל היה זה הוראה בעל פה ולא בכתב עד עתה שאני כותב זה..."¹²⁶ "הנה דברתי בזה... עם הגרי"א הנקין שליט"א ואיננו רואים בזה שיהיה דבר איסור..."¹²⁷ "אבל יכול כתרה לסמוך על הגאון הר"א הנקין זצ"ל, ששמע ממנו דאמר..."¹²⁸ ועוד רבות כהנה.

הגר"מ פיינשטיין כה החשיב את דעתו של הגרי"א הנקין. עד שבכמה מקומות הוא מפלפל בדבריו ומדייק בלשונו כמו בפוסק קדום. כדי למצוא בו תמיכה להוראתו: "ומש"כ הגאון מהר"א הנקין זצ"ל בלשון יש להחמיר, אין כוונתו שיש לו בעצם סברות וטעמים להתיר אך

הגם שזה ענין חשוב, (עי' שו"ת אג"מ או"ח ח"ד סי' ב'). כשהרצה את הדברים לפני הגרי"א, אמר שהרי הלכה כר' משה ובפרט בעניני או"ח, אבל הוא אומר שבמצב כזה עדיף ללבוש פאה מלעבור על איסור גילוי ראש שזה ענין נורא מאד. אף הוסיף שהר"ש גולד כתלמיד הגרי"א חייב לשמוע לו.

¹²³ רב' משה פיינשטיין עמ' 94.
¹²⁴ שו"ת אגרות משה יו"ד ח"א סימן ל"ד. וכן בתשובות נוספות הוא מתאר את פסיקתו לצד הגרי"א הנקין: "שאלה זו כבר היא על הפרק יותר משתי שנים וכבר באו אלי יותר מעשרים [...] וגם אצל הגרי"א הנקין שליט"א היו שאלות אלו, ועדיין אנחנו מדחים מלהשיב כי קשה מאד מאד להקל..." (שם סי' צ"ג).

¹²⁵ שם או"ח ח"ב סימן ס"ח. ולפני כן כתב באותו נושא: "איני רוצה להשיב כי יש טעמים לכאן ולכאן - ועיין בס' היובל של עזרת להגרי"א הנקין שליט"א" (שם ח"א סי' קכ"ח)..

¹²⁶ שם יו"ד ח"ב סימן נ"ח. וכן: "וגם הגאון ר' יוסף אליהו הנקין שליט"א הסכים להורות כן" (שם אה"ע ח"א סי' ל') וכן הוא בלשון דומה שם בס' קל"ה. וראה עוד כה"ג באה"ע ח"א סי' קל"ב: "...ולכן אין צריך לכתוב השין, וכמדומני שגם הגרי"א הנקין אינו כותב השין".

¹²⁷ שם יו"ד ח"ג סימן מ"ד. וכן: "הסכמתי להתיר כאשר אמר לכתרה ידידנו הגאון מוהר"ר יוסף אליהו הנקין שליט"א" (שם יו"ד ח"ב סי' נ"ח) ועוד כהנה.

¹²⁸ שם יו"ד ח"ד סימן מ"ד. וכשהיה דרוש להסמך מחדש שו"בים לתפקידם, שלח אותם הגר"מ פיינשטיין לבדיקה אצל הגרי"א הנקין: "בדבר השוחט אשר העידו עליו בהרבה דברים שלא נהג כשורה ... ראוי להעבירו ולאסרו מלהיות שוחט ומלהיות משגיח ... עד ט"ו אלול שנה זו ... ואחר ט"ו אלול יעמוד למבחן אצל הגאון ר' יוסף אליהו הנקין ... ויקח קבלה מחדש מהגרי"א הנקין הנ"ל, ואז יהיה מותר להיות שוחט ומשגיח" (שם יו"ד ח"ג סי' ג').

שמ"מ יש להחמיר, דהא לא הזכירם, וגם לא כתב שיש לידון בזה, אך שמ"מ יש להחמיר מאיזה טעם, אם מחמת שאינם טעמים ברורים להתיר, אם מחמת חומרא בעלמא. דהא כתב רק פסקי דינים איך להתנהג...¹²⁹. בדומה לכך נמצא בתשובה אחרת, שאגב דבריו שם מצא טעם וסברה להוראה מסויימת של הגר"א הנקין: "וזהו אולי טעם הגר"א הנקין שליט"א, שאין לשנות אלא אחר שתתן הס"ת להביהכ"נ יוכלו למכור ברשותה..."¹³⁰. וכן: "והגר"א הנקין שליט"א אמר עוד טעם... ואמרת קצת ראייה לזה מדלא אמר סתם, בגמ' ביבמות..."¹³¹ ועוד.

ספריו וכתביו

בגודל צניעותו ומסירותו ל'עזרת תורה' לא הדפיס הגר"א הנקין את ספריו בפני עצמם - מלבד ספרו הראשון, 'פירושי איברא', שנדפס בתרפ"ה (בטרם נתמנה למנהל 'עזרת תורה') - אלא כך אותם יחד עם ספרי היובל של 'עזרת תורה', וזאת כדי שיעלה ערכם של ספרי היובל, כפי שכתב בהקדמה לאחד מהם: "הספרים שבאו בהם רק עניני עזרת תורה, מסתפקים מקבליהם בקריאה שטחית פעם ואחרי זה נגנז בארון ונשכח, אבל ספר שימצאו בו עניינים שמושימים נחוצים לרבנים ולת"ח, נקוה שיהיה מצוי על שלחנם וממילא יזכרו לטובה את המוסד עזרת תורה"¹³².

עדות לישראל: בשנת תרצ"ו פרסם הגר"א הנקין קובץ בשם 'עיקרי דינים ומנהגי בית הכנסת' ולצידו חמשה-עשר מאמרים קצרים בענייני הלכה נחוצים - ונדפס בתוך ספר 'לוח היובל של עזרת תורה' (וכך נודע שמו - 'לוח היובל'); ובשנת תש"ו הרחיב את חלק הדינים והמנהגים בכחמישים אחוז והוסיף עוד שלושה עשר מאמרים ארוכים וקצרים, והדפיס אותם

¹²⁹ שם או"ח ח"ה סימן כ'. כוונתו לספר 'עדות לישראל'.

¹³⁰ שם יו"ד ח"א סימן קס"ד, עיי"ש.

¹³¹ שם אה"ע ח"א סימן כ"ח.

¹³² לוח היובל (יובל העשרים) עמ' 5. מסיבה זו צורפה לספר הנ"ל רשימת "קורא הדורות" שהכין הגר"א הנקין עצמו - הגם שבענוותנותו לא רצה להכריע בעצמו איזה רבנים יכללו בה. מחשש לפגיעה בכבודם של אלה שיישטמו ממנה, ולכן התבסס על רשימה שהוכנה זה מכבר, כדבריו שם: "אחר שהחלטתי לסדר קצור משמות הגדולים שבכל דור, משכתי ידי מזה, כי חוששני לפגיעה בכבוד של הרבה מהגדולים שבהכרח להשמיטם בקורא הדורות מקוצר. ואמנם בהיותי חושב ענין זה לנחוץ לפי מהות ספר זה, ע"כ אמרתי להעתיק 'קורא הדורות' מספר חבלים בנעימים, שהגאון המחבר הוא רב גובר" למונך עליו, ואף שיש השמטות רבות בו, בכ"ז אין הפסד בהעתק זה מכיון שכבר נדפס זה מקודם, ואין כאן פגיעה נוספת ע"י העתק. ומי שלבו רחב יוסיף...". (לוח היובל עמ' 60)

כמדור הלכה בספר היובל 'עדות לישראל'. וכך נודע שם חיבורו זה מכאן ואילך - 'עדות לישראל'¹³³.

'לב איברא': בשנת תשי"ז נדפס ספרו השלישי, 'לב איברא' - שנכרך יחד עם ספר היובל שארית ישראל¹³⁴ - ובו שלושים ושניים (=ל"ב) מאמרים שנתפרסמו לפני כן בכתבי עת שונים, מחציתם בחידושי תורה והלכה ומחציתם בהשקפה ובעיות הזמן, ובנוסף ששה עשר מאמרי השקפה באידיש, וכן קונטרס כתיבת שמות בגיטין ועוד נספחים הלכתיים.

'תשובות איברא': במשך השנים השיב הגר"א הנקין מאות ואלפי מכתבים לשואלים מכל העולם, אולם הוא לא עשה מהם העתקות; ולא פעם אחת הציעו בפניו לקבץ ממכתבים אלה ולהדפיסם כספר שו"ת, "אבל הוא לא הסכים לזה, באמרו שרוב תשובותיו הנם בגדר של 'בדיעבד', ובמקרים מיוחדים בבחינת מאמרם ז"ל 'מוטב שיאכלו בשר תמותות ואל יאכלו בשר נבלות', ואין לך אלא מקומו ושעתו - אבל להדפיס הרי זה כמו פסקים לרבים לכתחילה, ולזה לא הסכים"¹³⁵. וכן אמר זמן לא כביר קודם פטירתו: "איני אוחז בהדפסת חידושי תורה, אבל יש איזה עניינים בהלכה שאני רוצה לתקן"¹³⁶. אמנם, לאחר פטירתו עמלו

¹³³ בסוף קובץ עיקרי הדינים שב'לוח היובל', כתב בענוותנותו: "כל זה נסדר ע"י דמנהל דעזרת תורה, ואם מי שהוא ימצא איזה דין שלא כהלכה יפנה אלי, אולי אצטדק או אודה"; ובהקדמה למדור ההלכה ב'עדות לישראל', הוסיף: "...ואמנם כלל אמרו שאין למדים הלכה מתוך הקצורים, וכל מורה הוראות ישקוד על הראשונים כ"א כפי ערכו, ומי שלא הגיע להוראה ישאל לחכם ולמו"ה. ובכ"ז יש תועלת בקצורים, כי הקצור הוא כעין טבעת שהרבה מפתחות תלויות בה, כי המעיין בקצור נזכר מכל דין תלי תלים התלויים בו, ובה מועיל גם לת"ח, ולמי שאינו בגדר זה מועיל בשע"ד כשאינו ממי לשאול והשעה עוברת".

¹³⁴ שמו של ספר זה מעיד פעם נוספת על ענוותנותו של הגר"א הנקין: הספר הקודם, 'עדות לישראל', נקרא כך על שם הג"ר ישראל רזנברג שיובל השלושים לעזרת תורה הוקדש לכבודו, ויובל הארבעים הוקדש לכבוד הגר"א הנקין, וממילא הספר היה אמור להיקרא על שמו - אולם הגר"א לא הסכים לכך בשום אופן; לבסוף, מכיוון שהגר"ר רזנברג נפטר בשנה שלפני כן, נקרא גם ספר זה על שמו. ובהקדמה לספר, כתב הגר"א הנקין: "הנני בזה לבקש סליחה מהבאים בברכותיהם בס' היובל על שלא הדפסתי התוארים כמו שכתבו הם, כי ידוע הוא הירושלמי שבמס' מכות פ"ב, הובא בפוסקים: "בר נש דחכם חדא מיכלא, ואזיל לאתר ואינון מייקרין לו כד הוא חכם תרין מיכלא, צריך לומר לו חדא מיכלא אנא חכם". ואף שלעני"ד מיירי הירושלמי שמייקרין בתמיכת כסף, וכיון שהם טועים בו יש בזה מעין חשש גזל, אבל כבוד בעלמא לא איכפת לן ואינהו דמטעי נפשיהו, אמנם זה רק לשמוע ולשתוק, אבל להדפיס השבחים המוגזמים ודאי שאין כדאי, ועל כן הוכרחתי לחסר התוארים".

¹³⁵ כעדות הרב משה אליעזר מרגולין, בהקדמה לכתבי הגר"א הנקין ח"א.

¹³⁶ כפי שרשם נכדו בכת"י. עוד שמע הרב מרגולין מפי הגר"א הנקין, "שלא כתב הרבה תשובות - אבל מה שכתב לא היה מתבייש לאמרם אפילו לפני הגאון מהר"ם שיק" (הקדמה לכתבי הגר"א הנקין ח"ב עמ' 4). ובהקדמה למחברת כללים בכתבת שמות אנגליים בגיטין, שכתב בתשי"ז ונדפסה בשינויים במילואים ללב איברא, הקדים דברים שנשמטו מן הדפוס: "ע"פ בקשת רבים. הנני לרשום בקונטרס זה דקדוקי הכתיבה בשמות אנגלים... והנה כבר חוו דעתם רבנים מובהקים על הקונטרס 'דקדוקים בשמות גיטין שבס' עדות לישראל מעמוד 178-190 שהוא מועט המחזיק את המרובה, ונחוץ למסדרי גיטין לעיין בו. ואולי גם לשנן אותו כ"פ...".

עוזריו ב'עזרת תורה' יחד עם צאצאיו, ליקטו וקבצו הרבה ממאמריו שנתפרסמו במשך השנים ומתשובותיו ששלח לאנשים פרטיים, לספר שנקרא 'תשובות איברא' - בדומה לשמות שהעניק בעצמו לספריו.

ארבעת הספרים הללו נדפסו יחד בשני כרכי "כתבי הגר"א הנקין" (ח"א - תשמ"א; ח"ב - תשמ"ט) בהוצאת 'עזרת תורה' בניו יורק ובא"י.

כשיצא לאור ספרו השלישי של הגר"א הנקין, בשנת תשי"ז, כתב עליו הרב ש.ע. אהרוני במדור הספרים ב'הפרדס': "קו מיוחד עובר על פני כל הספר, המאפיין אותו מתחילתו ועד סופו; התשובות ההלכתיות וכן מאמרי פולמוס והמסות המחשבתיות ספוגים כולם ברוח של יראת שמים טהורה. בכל נושא וענין משתקפת דעת תורה שאינה מסולפת ודעת ישראל סבא. [...] הרב הנקין מדבר בשפה ברורה; דבריו-מסקנותיו אינם מכוסים בלוט, ואינו עוזב את המערכה באמצע מלחמתו. כל שאלה ושאלה נדונה ונדושה על ידו לארכה ולרחבה, ואחר שמביא את דבריו של אלה שקדמוהו הוא מביע אח דעתו, דעת תורה, ללא חת והיסוס, ומוציא לאור את המשפט..."¹³⁷.

מפסיקותיו המפורסמות

בתורתו וכתביו של הגר"א הנקין בולטת גם ההתרחקות מפלפולים והחתיירה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. כך, כשהתייחס לסדר הלימוד בישיבות, בהן מקובל לרוב לעסוק בסדרי נזיקין, נשים וקדשים, קרא להקדים לפני הכל את לימוד ההלכה, ולעסוק בעיון בסדר מועד דווקא: "אין להפטר רק בלמוד גמרא בענינים שאינם להלכה, וללמד הלכה למעשה רק בדרך ארעי, כי הרי זהו החיוב הראשי - ללמוד על מנת לעשות. אבל אין לת"ח לצאת בקצורי ההלכות, אלא ללמד בעיון המסכתות להלכה כמו שבת, עירובין, פסחים (חצי) וביצה [...]. ואמנם קשה לנו לתאר שילמדו מסכתות שהן חדשות בישיבה כשקשה לנו לעמוד גם בישנות, אבל זהו רק משום שתפסו לעיקר את הפלפול עם החדוש - שאף שהם תבלין ללמוד ומושכין הלב בלימוד, אבל הם גם בבחינת תבלין ופלפלין, שמיעוטם יפה אבל רובם קשה [...]. והנה הצעתי היא להתחיל בישיבות במסכתות הנוגעות למעשה; אבל גם אלה שמלאו את כרסם. בלמוד המסכתות נשים ונזיקין וקדשים, שאינם למעשה כ"כ אלא רק לעוסקים בהוראה לרבים, מחויבים לעסוק במסכתות שלמעשה ובפוסקים השייכים להן..."¹³⁸.

¹³⁷ הפרדס' שנה ל"א [תשי"ז] חוברת ז' עמ' 34. ראה גם סקירתו של הרב בצלאל לנדוי על ספר 'תשובות איברא': הפרדס' שנה ס"ד ותשי"ח חוברת א' עמ' 22-24.
¹³⁸ תשובות איברא ס"ו נ"ו אות א, עיי"ש בהרחבה.

וכך נהג הגר"א הנקין בעצמו כל חייו, בבחינת 'נאה דורש נאה מקיים', כפי שמתאר הרב משה רוגינסקי: "כל קו לימודו של הרב הנקין ז"ל מעודו הי' כאלו מעשה בא לידו ועליו לפסוק באותה שעה ולהכריע. בכל מ"מ, מפיסקה שבש"ס ועד אחרוני הפוסקים ש'הניחם בקופסתו', הוציא הלכה למעשה איך להתנהג בה כשיגיע מעשה לידו"¹³⁹.

דומה שהדרך הטובה והמתאימה ביותר להעריך את תורתו של הגר"א הנקין אשר השאיר אחריו, היא לפרוש בפני הקורא - לשם המחשה - מספר סוגיות ידועות, שבהן התפרסמו פסיקותיו ונחקקו על שמו בכל עולם התורה:

1. הכרעה במחלוקת ערוך השלחן ומשנה ברורה. הגאון ר' יחיאל מיכל הלוי עפשטיין, בעל ה'ערוך השלחן', היה רבו המובהק בהלכה של הגר"א הנקין. ספרו 'ערוך השלחן', נדפס כמעט במקביל לספר 'משנה ברורה' של הגאון ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, וממילא התעוררה השאלה כמו מי מהם ההלכה במקום שחולקים זה על זה. כיום, מקובל בפי כל שה'משנה ברורה' הוא גדול הפוסקים האחרונים והוא המשך למוסרי התורה. גישה זו הושרשה על ידי רבים מגדולי ישראל ובראשם ה'חזון איש'¹⁴⁰. גם הגר"א הנקין העריך מאד את הספר 'משנה ברורה', היה לומד בו בקביעות וידע אותו כמעט בעל פה¹⁴¹; מנגד, הוא כאמור הכיר היטב את בעל ה'ערוך השלחן', החשיב אותו כמעט כרב היחיד בדורו ואמר עליו שהוא "הכי חשוב שבפוסקים האחרונים", ועל כן קבע: "גדול כח הערוך השלחן בהלכה יותר מכח המשנה ברורה, ובמקום שהם חולקים יש ללכת אחרי הערוך השלחן"¹⁴². כך הביאו בשמו רבים מתלמידיו, ביניהם הגר"מ קליין¹⁴³, הגר"א רבינוביץ¹⁴⁴ ונכדו הגר"ה הנקין¹⁴⁵. כך היתה גם דעת ידיו וחברו של הגר"א הנקין, הגאון ר' משה פיינשטיין בעל שו"ת 'אגרות משה'¹⁴⁶.

¹³⁹ הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת י' עמ' 30.

¹⁴⁰ ראה למשל קובץ אגרות (לחזו"א) ח"ב מ"א: "ההוראה המקובלת מפי רבותינו אשר מפייהם אנו חיים, כמו מרן הב"י ומ"א ומ"ב, היא הוראה מקוימת כמו מפי סנהדרין בלשכת הגזית", והדברים ידועים.

¹⁴¹ בסוף ימיו כשכחה מאור עיניו מזוקן (ראה להלן - פרק אחרי ימיו) היה נהוג שאברכים נכנסו אליו וקראו לפניו מספרים. מעיד ר' שמואל קורץ: "כמה פעמים קראתי לפניו במשנה ברורה וטעיתי טעות קטנה. הגר"א תיקן אותי מיד! הוא זכר כל דברי המשנה ברורה בע"פ. באחת הפעמים היה לו יארצהייט וביקש שילוו אותו לביהמ"ד הגדול באיזור. בדרך, אחד מהחברים הקריא לפניו במסכת פרה, והגר"א תקן לשונו כמה פעמים על פה", (מתוך מכתב למערכה ישורון אדר א', תשס"ח).

¹⁴² שו"ת בני בנינים ח"ב מאמר א' י"ל"ב, וראה גם אות י"ג.

¹⁴³ שו"ת משנה הלכות ח"ח ס"י ק"ז, וראה עוד להלן.

¹⁴⁴ הקדמה לערוך השלחן עם ביאור "צפה הצפית", הערה 1. ראה גם מאמרו בספר השנה של אנציקלופדיה יודאיקה (1974, עמ' 415).

¹⁴⁵ שו"ת בני בנינים ח"א ס"ו (עמ' כ"ב), ח"ב ס"ח.

¹⁴⁶ כפי ששמעו ממנו הגר"ר דוד קאהן - רב קהל גבול יעבץ, ועוד, וראה אור המזרח שנה ל"א חוברת א'.

2. אכילה קודם התקיעות. הגר"א הנקין פסק שאין לטעום דבר קודם שמיעת התקיעות דמיושב (למעט חולים), מפני שמדינא דגמרא אסור לאכול לפני קיום מצוה מדאורייתא, ולפיכך המנהג לעשות קידוש לפני התקיעות הוא "טעות גמור"; והחלשים יכולים לאכול אחר התקיעות דמיושב, שכן ההפסק בין התקיעות הוא רק מנהג והידור¹⁴⁷. כן פרסם מדי שנה בשנה בלוח 'עדות לישראל'. ו'לא היה מניח שום גדול שהיה מבקר אצלו בימי הרחמים מבלי להוכיחו בעניין זה', אף בשנותי' האחרונות¹⁴⁸. אמנם, בעניין זה נחלקו הפוסקים, והגאון ר' יצחק יעקב וייס בעל ה'מנחת יצחק' חלק על הגר"א הנקין וכתב ש'הפריז על המדה לכתוב כן'¹⁴⁹; ובירושלים ובעוד קהילות ושיבות נהוג לעשות 'קידוש' לפני התקיעות דווקא, ע"פ השיטה החוששת יותר להפסק בין התקיעות - אם כי רבים הסכימו שעל כל פנים יש להיזהר שלא לטעום יותר מדי¹⁵⁰.

3. הצרכת גט מנישואין אזרחיים. אחד הפוסקים המפורסמים ביותר של הגר"א הנקין, הוא שאשה שהתחתנה בנישואי ערכאות או בנישואין רפורמיים, דינה כאשת איש וחייבת בקבלת גט לפני שתוכל להינשא לאחר¹⁵¹. ישנם פוסקים נוספים שסברו כך¹⁵², אך בעולם ההלכה נקבעה דעה זו על שמו של הגר"א הנקין, שפרסם את הפסק לראשונה בשנת תרפ"ה בספרו "פירושי איברא", ושב לבססו בתשובות ומאמרים רבים לאורך עשרות שנים. כך כותב למשל הגאון ר' יחיאל יעקב ויינברג: "הנה בדבר זה נחלקו גדולי הדורות הקודמים, וגם בדורנו יש מקילים ויש מחמירים - וביניהם גם הגאון הצדיק מהר"א הנקין שליט"א, ראש עזרת תורה

¹⁴⁷ תשובות איברא עמ' מ"ה-מ"ח, וראה עוד המקורות בהערה הבאה.
¹⁴⁸ שו"ת בני בנינים ח"א סי' ט"ו (עמ' ב"ה), עיי"ש ובסי' י"ד, וכן בח"ב עמ' ר"ג. וכך למשל סיפר הרב מיכל זלמן שורקין, שימים אחדים לפני חתונתו נכנס לגר"א הנקין כדי לקבל ממנו ברכה, והגר"א הנקין - שכבר היה זקן מופלג - אמר לי אז שאודיע פסקו להגר"מ [פיינשטיין] צ"ל שאסור לאכול לפני התקיעות" (מגד גבעות עולם ח"א עמ' ס"ה, עיי"ש). ספר הג"ר קלמן אפשטיין, ראש ישיבת שער התורה: "מדי שנה בערב ראש השנה נהגתי לבקר את הגר"א כדי לאחל לו כוח"ט ולקבל ברכתו. כל פעם שנכנסתי היה מפציר בי לא לקדש לפני התקיעות (כפי המנהג בישיבת בית מדרש גבוה-לייקווד ע"פ פסקו של ראש הישיבה הגר"א צ"ל). שנה אחת סמוך לפטירתו אחז בי והורה לי להבטיח בתקיעת כף שאני מקבל על עצמי לא לאכול לפני התקיעות. בלית ברירה קבלתי זאת על עצמי, וכך אני נוהג מאז, (מפי בעל המעשה). בלייקווד מספרים שמיד אחרי פטירת הגר"א קוטלר, צלצל הגר"א לבנו הגאון ר' שניאור צ"ל ובקש ממנו לשנות מנהג הישיבה בזה. הגר"ש, מפני כבודו של הגר"א, התייעץ עם הגר"י קמנצקי, איך להגיב לפי כבודו (הגר"י העיר לרב שניאור שבשנה ההיא חל ר"ה בשבת - וממילא אין ענין של אכילה לפני מצוה דאורייתא.) עם כל זה כיבד בצורה מופלגת גם כאלה שהתנגדו לשיטתו וחלקו עליו. פעם דברנו על הענין ואמרתי לו שאיזה רב חסידי תוקף עמדתו, והרי ידוע שאותו רב הוא ת"ח. הגר"א הגיב: "תלמיד חכם?! הוא אדם גדול!" לא היתה לו שמץ של נגיעות אפילו בדברים שנגעו ללב לבו (מפי ר"ש גולד).

¹⁴⁹ שו"ת מנחת יצחק חלק ה' סי' קי"א.

¹⁵⁰ וראה באריכות שו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' ד'. ח"ח סי' כ"א, ח"כ סי' כ"ג.

¹⁵¹ ראה באריכות; פירושי איברא סי' ד"ה; לב איברא סי' ב', תשובות איברא סי' ע"ד-ע"ו.

¹⁵² עיין בשו"ת צפנת פענח [דווינסקי] סי' א-ד'. שו"ת זקן אהרן מהדו"ת סי' ק"ג. ועוד.

בניו יורק¹⁵³. בייחוד נזקק לדעתו הגאון ר' משה פיינשטיין, עמוד המקילים בדין זה, שעל אף שלשיטתו אפשר להתיר בזה בשופי, הוא הורה למעשה שיש לחשוש לכתחילה לדעת הגר"א הנקין ולהצריך את האשה בגט לחומרא: "...שבאם אפשר להשיג גט פטורין מהראוי להחמיר אף במופקרין, לחוש לסברת הגר"א הנקין שליט"א" - ורק במקום עיגון או ממזרות יש להתירה ללא גט¹⁵⁴.

ועל אף שרוב הפוסקים האחרונים נקטו לקולא בדין זה וסברו שהאשה אינה צריכה גט כלל¹⁵⁵, הביאה דעתו האיתנה והנחרצת של הגר"א הנקין לכך שבכל בתי הדין - בין בארץ ישראל ובין בארה"ב ובשאר העולם - נוהגים למעשה שלא להתיר את האשה בלא גט אלא במקום עיגון, כדברי הגר"מ פיינשטיין שחשש לדעתו לכתחילה¹⁵⁶. וכבר כתב על כך הגרא"ז מלצר לגר"א הנקין, שלמרות שלו עצמו אין הדבר פשוט לאיסור, מכל מקום "עשה טוב מאד שיצא במחאה וכתב כמה פעמים לסתור דברי המתירים - שלפחות בעד רב יר"ש לא יהי' הדבר פשוט להיתר"¹⁵⁷.

מדותיו וצדקותו

"יש אדם הניכר בגדלותו, בתורתו ובחכמתו רק כאשר משוחחים עמו ובאים עמו במגע תמיד; אך יש אדם אשר מכירים את דמותו הרוחנית והתורתית במבט אחד, ללא אומר

¹⁵³ כתבי הגר"מ ווינברג סי' כ"ד (עמ' 52), וכיו"ב בשו"ת שרידי אש ח"א סי' קי"ז. בדומה לכך כתב גם הגר"ר חיים פישל עפשטיין, שטרך להשיב על דברי הגר"א הנקין באריכות גדולה (שו"ת תשובה שלמה ח"ב, אה"ע סי' י"ז [עמ' 43-55]). כך הזכיר גם הגר"ר אברהם דובער כהנא שפירא, בעל ה'דבר אברהם' במכתב העוסק בנישואין אזרחיים ש"הנה ראיתי למי מהמחמירין (כמדומני הרה"ג הנקין נ"י מניו יארק), שהסביר... (קובץ 'תלפיות' שנה ב' [תש"ה] חוברת א"ב עמ' 13).

¹⁵⁴ שו"ת אגרות משה אה"ע ח"א סי' ע"ד. וכן כתב בתשובה אחרת: "...אבל בערכאות שליכא סברא זו יש מקום להצריך גט לכתחלה [לחוש] לסברת הגר"א הנקין שליט"א, אבל במקום עיגון גם בזה יש להתיר" (שם אה"ע ח"ג סי' כ"ה). ראה עוד תיאור בניו וחתניו של הגר"מ פ: "...עם זאת כיבד רבנו מאד את הגר"א הנקין זצ"ל, ומאחר שהוא החמיר גם בנישואין אזרחיים וגם בקידושי רעפארמים וקאנסערוואטיווים, הורה רבנו שכשאפשר להשיג גט יש להשתדל בזה לכתחילה" (הקדמה לאגרות משה ח"ח [או"ח ה' יו"ד ד'], עמ' 27). ראה גם לעיל הערה 93.

¹⁵⁵ עיין שו"ת משפטי עזיאל אה"ע סי' כ"ט, שו"ת היכל יצחק אה"ע ח"ב סי' ל"א, שו"ת חלקת יעקב [מהד' תשנ"ב] אה"ע סי' ע"א-ע"ב (במהדורה הישנה: ח"ב סי' קפ"ד-קפ"ה), שו"ת יביע אומר ח"ו אה"ע סי' א' ועוד; ומהם אף התנגדו להצרכת גט לחומרא מפני שלשיטתם זו "חומרא דאתי לידי קולא".

¹⁵⁶ ראה למשל שו"ת שרידי אש ח"א סי' קי"ז, שו"ת בית אבי"ו ח"ד סי' קנ"ו (אות כ"א ובמסקנה), שו"ת משנה הלכות ח"ב סי' כ"ח, שם ח"ב [מהדו"ת ח"ב] סי' של"א, הכותבים אף הם במפורש שיש לחוש לדעת הגר"א הנקין שלא במקום עיגון. כך כותב גם הגר"ר משה שטרנבוך: "...צריכים להחמיר בגט ואין להקל אלא במקום עיגון, וכן הגר"א הנקין זצ"ל באמריקא העלה בקונטרס מיוחד שצריכים גט..." (תשובות והנהגות: כרך א' סי' שני"ג), ועוד.
¹⁵⁷ מכתב משנת תרצ"ז לערך.

ודברים. מהסוג השני הוא הגאון והצדיק הרב ר' יוסף אליהו הנקין. הדרת פניו הקדושים, עיניו העמוקות היוקדות אש תורה ומראהו האצילי, מסמלים נכונה את אישיותו המזהירה ברב גוונים, את כל הווייתו האומרת כולו כבוד. ובהכרח שכל מי אשר נפגש עמו, עומד בפניו בכל יראת הכבוד וברטט קודש של הערצה שלא ניתנת להתבטא במילים שגוריות¹⁵⁸.

לא רק כגאון בתורה נודע הגר"א הנקין ברבים, אלא גם כצדיק מופלא. כך תיאר זאת הרב אברהם האפטרמן: "מענינת היא התופעה, שבדור זה של ירידת תורה ומיעוט הלבבות... הרב הנקין הוא היחידי בין גדולי האומה בארץ זו שהוכתר בשם 'גאון וצדיק', תואר תאומים נדיר אף בתקופה זו של פרסומת מוגזמת"¹⁵⁹. אחת מתכונותיו הבולטות היתה צניעותו וענוותנותו המופלגת, ועל אף היותו נמנה על גדולי הדור, הוא לא החזיק כלל מעצמו ומערכו. כששאלו אותו מדוע צדיקים מפחדים מיום המיתה, הרי גן עדן שמור להם, השיב: "ומי יאמר שאני צדיק?"; בפעם אחרת אמר שאולי היה זה לטובה שלא ביקר בארץ ישראל, "כיון שיצפו שם שיאמר שיעור, ואולי יתאכזבו ממנו"¹⁶⁰. את בריחתו מן הכבוד, היטיב לתאר סופר שפגש בו: "כבר בעת ביקורי בארצות הברית לפני יותר מעשר שנים, הלכתי אליו להכירו אישית. פגשתיו במשרדי 'עזרת תורה' באיסט-סייד של מנהטן, ופעם אחת אף ביקרתי בדירתו. ערכת לי לפני את דמותו כדי לספר על רבי יוסף אליהו הנקין לקוראי... אך בסופו של דבר לא כתבתי עליו, כי ככל שהכרתיו יותר כך השתכנעתי שכל כתיבה כזאת רק תצער אותו. תמיד ביקש לפרסם ולכתוב על 'עזרת תורה', אך לא השאיר מקום לספק כי כאשר כותבים על המוסד הרי אסור לכתוב על האיש אשר ניצב מאחורי המוסד. הוא לא רצה את הפרסום האישי, והייתי חש עצמי כמחלל את הקודש לו אכן הייתי כותב עליו ומספר על אישיותו, בניגוד לטוהר הרצון שלו - שהרי הוא תמיד ברח מכל כבוד אישי".

"...בעניני צדקה הי' הרב הנקין נוהג כאחד בימי חז"ל", אמר עליו ידידו ורעו הגר"מ פיינשטיין¹⁶¹. בחג הסוכות היה הגר"א הנקין קונה אתרוג בינוני "כי כספו לא סיפק לו

¹⁵⁸ הרב ש.ע. אהרוני, 'הפרדס' שנה ל"א [תשי"ז] חוברת ד עמ' 34.

¹⁵⁹ 'הפרדס' שנה ל' [תשט"ז] חוברת ט' עמ' 23.

¹⁶⁰ שו"ת בני בנים ח"א מאמר א' (עמ' קע"ב). ובחר להיקבר בארה"ב דווקא, כדי שלא תישאר יהדות ארה"ב גלמודה מקברי רבניה (שם).

¹⁶¹ מצוטט ב'הפרדס' שנה ס"א [תשמ"ז] חוברת א' עמ' 9. והוסיף ואמר: "אשר ידוע הי' הגאון ר' יוסף אליהו הנקין זצ"ל עבודתו הגדולה בזה, במסירת נפשו ונאמנותו הגדולה להיות גבאי בזו כר' חנינא בן תרדיון" (שם עמ' 10). בהקשר זה נציין שאפילו את התשלומים מסידור גיטין ודיני תורה שערך בביתו, היה הגר"א הנקין תורם לעזרת תורה' (כמסופר בקשת גבורים ח"א עמ' 80). על אף שהיה גבאי צדקה וחילק מליונים לאלפי תלמידי חכמים, גם בחייו הפרטיים הקפיד מאד על מצוות צדקה. הוא חלק כל מה שהיה לו לצדקה מלבד מה שהוצרך לכדי חייו. אברך ששימשו זוכר שכל בקשת צדקה שהגיעה בדואר נענתה על ידו בנתינת תרומה. הוא הקפיד לתרום גם למוסדות שאינם דתיים בהסבירו שלאני"ש יש לי דרך להגיע. אבל לאנשים שאינם דתיים זו הדרך היחידה להגיע, (מפי ר' שלמה גולד, בעל המעשה).

להידור" - ובאותו חודש היה נודב בסתר מאות דולרים שחסך במשך השנה עבור מוסדות התורה בארץ ישראל, כי "אל לנו להתהדר על חשבון כספי צדקה"¹⁶². כשהגיע לגיל שבעים וחמש, הוחלט ב'אגודת הרבנים' להעניק לו כרטיסי טיסה לביקור בארץ ישראל – אולם הוא התנה את נסיעתו בכך שממני הנסיעה יתנו לו עוד אלפי דולרים מעבר לתרומותיהם הקבועות, כדי שיוכל לחלק זאת שם לתלמידי חכמים נצרכים - וכיוון שהמצב הכספי לא איפשר זאת, ויתר על התשורה ולא נסע¹⁶³; והמדפדף בספר יובל הארבעים של 'עזרת תורה' שיצא באותה שנה ('שארית ישראל', תשט"ז), ימצא בעמ' 36 הקדשה צנועה לעילוי נשמת קרובי משפחה - חתומה על ידי "יוסף אלי הנקיין"¹⁶⁴...

עוד אמר עליו הגר"מ פיינשטיין: "איש זה לא נהנה אפילו כ'קוצו של יד' מן העולם הזה"¹⁶⁵. כשהתחיל הגר"א הנקיין את עבודתו ב'עזרת תורה' היה שכרו \$25 לשבוע בלבד - שהיו אמורים להספיק לפרנסת משפחה בת שמונה נפשות - ובמשך שנים רבות דחה את רצון חבר הנאמנים של 'עזרת תורה' להעלות את משכורתו, למרות עליית יוקר המחיה; לא פעם ולא

¹⁶² כפי שהעיד לאחר שנים הרב משה רוגינסקי ('הפרדס' שנה מ"ח ותשל"ח חוברת י' עמ' 30). כה בסתר היה הדבר, עד שידידו הקרוב של הגר"א הנקיין, הגרנצ"י ריף, נשיא 'עזרת תורה' אמר בהספדו: "מעולם לא גילה למישהו מי הם המשפחות אשר הוא תומך בהן. זולתי מביקורת ממשלתית על חשבונות עזרת תורה. לא ידע איש בעולם למי תומך" ('הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת א' עמ' 33). בעזבונו של הגר"א הנקיין נמצאה קבלה מאחת השנים הללו, ובה רשומה תרומתו על סך לא פחות מ-\$245, אותם הקפיד לחלק בין כל מוסדות התורה הגבוהים שהיו אז בארץ ישראל - שישים ושבעה במספר.

¹⁶³ כמסופר בשו"ת בני בנים ח"א מאמר א' (עמ' ק"ע) ועוד.
¹⁶⁴ בשנה זו גם ערכה 'עזרת תורה' כנס לכבודו, וכשהוחלט באסיפת 'אגודת הרבנים' על עריכת הכנס, לא נמצא לרעיון זה מתנגד אחד - מלבד הגר"א הנקיין עצמו... (קשת גבורים ח"א עמ' 81) - ובכל זאת הסכים לבסוף לעריכת הכנס, כי ידע שהדבר יועיל ל'עזרת תורה' כפי שמתאר הסופר ר' הלל זיידמן: "לא קרבן אחד הביא הרב ר' יוסף אלי הנקיין למען תפקידו בעזרת תורה; עבודה מפרכת, שעות ארוכות במשרד, טירחה יתירה עם ישראל טרחנים, הליכה אל המשרד בימי קור, גשם וסגריר כשבריאיותו לקוי וכו' - אולם את הקרבן הגדול ביותר הביא בזה שהסכים, אמנם לא בלי הפצרות רבות, להיות 'קרבן' למשתה לכבודו, מטרה לנאומי ברכה והערכה ונושא למאמרים הכרוכים בענין. הוא שכל מגמתו לעשות את מלאכתו בהשקט ובהצנע לכת, שכל חייו ברח מפרסומת, הסכים גם ל'דינער' כאשר שכנעו אותו שיש בזה תועלת לעזרת תורה" ('הפרדס' שנה ל' [תשט"ז] חוברת ט' עמ' 24).

¹⁶⁵ רבי משה פיינשטיין עמ' 94. וכך תיאר לי בנו של הגר"א, פרופ' אליעזר הנקיין יבדל"א: "להיות עני זה היה מדרגה בחייו. לא להיות עשיר - באידיאל. בבית לא היה שום לוקסוס, ישן במיטה פשוטה, הסתפק בצרכי הגוף ההכרחיים. החיים היו פשוטים מאד". הדחקות בביתו היתה כל כך גדולה שפעם נכנסו לביתו אורחים בליל שבת, והגר"א בקש מהאברך ששימשו להגיש להם כיבוד. האברך בדק במטבח אך לא מצא כלום וכל הארוזות היו ריקים. רק אחרי חיפושים מצא כמה תאנים יבשות והגישם, והגר"א שמח מאד. ומרגלא בפומיה מאמר חז"ל "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם" - דייק בלשונו שמרבים שלום בעולם אבל בביתם לפעמים יש בעיות של שלום בית מפני דוחק העניות שהיא גורלם של ת"ח. הגר"מ פיינשטיין בהספדו עמד על הנהגה זו של הגר"א ואמר שהרב הנקיין חי באמריקה כמו שחיו ברוסיה. אמנם ביחס לאחרים נהג יותר ברוחב לב: פעם נשאל האם חייבים לחיות בדחקות, והשיב שלא, אך רק שלא לנקר עיני הגויים, ועל זה צריך להקפיד מאד!

פעמיים אף "שכח" למשוך את המשכורת או חלקה. בשנת תשכ"א, כשעבר את גיל השמונים וחלה במחלה שאילצה אותו לקצר את יום עבודתו, החליט לקצץ זמנית מחצית ממשכורתו - שבלאו הכי היתה נמוכה ביותר (70\$ לשבוע) - וזאת "מחשש שמא הוא 'מועל' בעבודת הקודש של 'עזרת תורה'; וכיוון שהוא בעצמו היה החותם על תלושי ההמחאות, כולל על המחאתו שלו, איש לא ידע על הדבר. אולם בבדיקת הספרים בסוף השנה, נמצאה יתרה לא מוסברת בספרי המוסד, ואחר בדיקה התברר שהגרי"א הנקין נמנע מלפדות חלק מההמחאות שהגיעו לו - כדי שתקוצץ בכך משכורתו. כשהתגלה הדבר באסיפה השנתית של 'אגודת הרבנים' קמה מהומה רבתי, אולם הגרי"א הנקין דחה בתקיפות את הפצרות הרבנים, שטענו שאסור לאדם לעשות עוול לעצמו, והשיב להם ש"הנתמכים צריכים לכסף יותר ממני", והוסיף שרק הם, הנתמכים, יכולים להחליט אם ראוי הוא לתוספת זו...¹⁶⁶

על גילוי מיוחד של צדקות הגרי"א הנקין, סיפר הג"ר נפתלי צבי יהודה ריף¹⁶⁷, שעבד לצד הגרי"א הנקין ב'עזרת תורה' קרוב לארבעים שנה: "תמיד הרגשתי שהגאון הרב הנקין משתמש בפנקס קטן, ולא ידעתי מה ענין הפנקס הלזה, והשתוקקתי לדעת - עד שנודע לי כי בפנקס הלזה רשם לו הגאון הרב הנקין הרגעים האחדים שהיה מחסיר מתוך עבודתו בעזרת תורה. שמא תאמרו, רבותי, מה היה להרב הנקין להחסיר, וכי הלך לעשות מסחר? לא ולא! אלא, כאשר בא מישהו למשרד עזרת תורה לדבר עם הרב הנקין בדברי תורה, או שהגיעה בטלפון שאלה הלכתית מרבני ארה"ב, או מלוס אנג'לס או מניו יורק, או מארץ ישראל - אז

¹⁶⁶ הקדמה לכתבי הגרי"א הנקין ח"ב עמ' 5-6; לסיקור הסיפור באריכות ראה ב'הפרדס' שנה ס"ט [תשנ"ה] חוברת ה' עמ' 28-30. הרב א"צ אייזיקוביץ, חבר המערכת, בדק בארכיוני מוסד עזרת תורה, ומצא פנקס הצ'קים של משכורות הגרי"א. התברר שבתקופות מסוימות קבל הרב הנקין משכורתו בשני צ'קים (למשל, בשנת תרצ"ה, צ'ק אחד היה על סך של 45 דולר, והשני של 15 דולר). סביר להניח שהצ'ק השני לא הופקד. עוד מצא שבשנת תשיג פחתה משכורתו של הגרי"א מ-60 דולר ל-55 דולר, בהתאם לבקשתו להפחית ממשכורתו מחמת חלישותו. פעם בישיבת ההנהלה הציע הגרי"א להעלות משכורתו של אחד העובדים, אך הלה טען שאי אפשר להעלות את משכורתו שתהיה יותר גבוהה משל הגרי"א עצמו. ענה לו הרב הנקין: "לך יש ילדים בבית ועליך לשלם שכר לימוד, ולי כבר אין ילדים בבית" (מפי ר"ש גולד).
¹⁶⁷ נולד בבוברויסק תרנ"ה (ונקרא על שם סבו-זקנו הנצי"ב). בגיל 15 נסע לוולוז'ין ללמוד אצל סבו הגאון ר' רפאל שפירא, ובגיל 20 בלבד נבחר לרב בעיר טלחן שברוסיה. שלוש שנים לאחר מכן, בשנת תרע"ח, עקר לאמריקה, ובאותה שנה נתמנה לרב בעיר קמדן שבניו ג'רסי, בה ישב קרוב לחמישים שנה. שימש בין השאר כסגן נשיא אגודת הרבנים, ובשנת תשי"ח התמנה לנשיא עזרת תורה (לאחר הסתלקות הגי"ר ישראל רוזנברג). בשנת תשכ"ו עלה לארץ ישראל ונתיישב בבני ברק, כשהוא ממשיך בתפקידו כנשיא עזרת תורה. נפטר בתשל"ז. חתנו, הרב מנחם מנדל גטינגר, נתמנה אף הוא בהמשך לנשיא עזרת תורה, לאחר הגרי"ד ליפשיץ (ראה: קשת גיבורים ח"ב עמ' 237-240)

הביט הרב הנקין על השעון, כמה רגעים 'גזל' מעזרת תורה, ותיכף רשם בפנקס כמה חייב להשלים...¹⁶⁸.

בפעם אחרת נסע הגרנצ"י ריף לביתו של הגר"א הנקין באמצע הלילה, כדי להתייעץ עמו בשאלה סבוכה. "זה היה מוצש"ק. כשהגיע עד ביתו כבר הגיע זמן חצות לילה. לאחר דפיקות חזקות פתחו לו הדלת, קבלהו הרב הנקין כשהוא מלובש וחייך: 'הייתה לי איזה הרגשה שכת"ר יפתיעני'... ולאחר סקירה מלוכסנה נפל מבט של הרב ריף על 'תקון חצות' המונח על שרפרף בפינת החדר...¹⁶⁹. וכך סיפר על כך הגרנצ"י ריף בהספדו: "נסתר היה, ולא רק מהעולם היה נסתר אלא אף הצליח להסתיר את עצמו מביתו ממקורביו ביותר. משך כל השנים מעולם לא עלה על דעתי כי האיש החלש הזה עורך תקון חצות, ובאמת לא נתגלה לי זאת רק לאחרונה ובדרך מקרה; וראיתיו מאז לילה אחר לילה יושב לו בביתו ועורך תיקון חצות בבכיות עצומות על חורבן התורה וגלות השכינה, ומשתתף בצערן של ישראל. אכן זו היתה מדה א' מני אלף שהצליח להסתיר עצמו מכולם"¹⁷⁰.

הגר"א הנקין נהג כידוע במנהגי חסידות רבים, והיה מתפלל לעולם כותיקין והקפיד על טבילת עזרא, תקון חצות ועוד - ואין פלא, שהיתה לו אחיזה בתורת הנסתר, כפי שמספר הרב יהודה אלטוסקי: "ידוע למדי בכל העולם מכחו הגדול בתורה והלכה למעשה. כל זה היה בתורת הנגלה - אך שהרב הנקין היה גדול בתורת הנסתר, לא היה ידוע לרבים, כי הלא אין מגלין כזאת. נסתר הוא נסתר. אך בדידי הוה עובדא, הוא ביקש ממני לנסוע אתו לעיר אחת לטובת עזרת תורה, וזמן הנסיעה נמשכה יותר משעה והיינו עסוקים בעניינים שונים, ומענין לענין נכנס לפרדס. אך מי אני ומה אני ליתן הערכה על איש גדול כענקים בנגלה ובנסתר"¹⁷¹. וכן העיד בקצרה הרב משה רוגינסקי: "הבינונו הרבה מדבריו שהוא למדן גדול בתורת הח"ן, ועסק בזה הרבה, אף שלא דיבר עם מישהו בתורה זו, בדברים המכוסים מבני אדם"¹⁷². ואכן, בספריו מביא הגר"א הנקין לא פעם מדברי הזוהר ושאר ספרי הסוד: "ובזוהר מבאר

¹⁶⁸ הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת א' עמ' 33. וסיים: "כי הרב הנקין אחז שלא רק דברים בטלים אסור לעסוק על חשבון עזרת תורה, אלא אף בדברי תורה אסור לעסוק על חשבון 'עזרת תורה' על זהירותו המופלגת של הגר"א הנקין בחששות גזל ואבק גזל, נוסף שפנקסו מתקופת סמאליאן מלא ברישומים מדוייקים על כל סכום שהגיע אליו ועל החזרתו לבעליו, ולדוגמא: "ר' צבי לעפליער אבי שבתי לפליער הפקיד בידי שבעה עשר כתר ר"כ, יום ד' דהעלותך עזר"ת ה'. קבל ממני בחזרה הכסף הזה עש"ק חוקת שנה ה"ל. חזר והפקיד בידי עש"ק פנחס עשרה ר"כ, והחזרתים לו בא' שופטים"; "ר' יצחק פליס, הנשוי [ל]בת אחי[ן] ר' אליעזר ד"ר פליס, השליש מאה ר"כ בידי, שאם תחפוף אשתו להתגרש ינתן לה, אחר סוכות התרע"ח. החזרתים לו", ועוד רבות כהנה.

¹⁶⁹ כפי שתיאר הרב משה רוגינסקי, 'הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת " עמ' 4.

¹⁷⁰ הפרדס, שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת א' עמ' 33.

¹⁷¹ שם עמ' 38.

¹⁷² הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת " עמ' 4.

ד'מקושש עצים ביום השבת', מרמז שהי' מברר בין עץ החיים ועץ הדעת איזה מהם עדיף; ונראה לומר דהכוונה היא שעץ החיים הוא ענין הדביקות בהש"ת, שהוא מקור החיים...¹⁷³, וכן בעוד מקומות.

כתב עליו הרב משה אליעזר מרגולין: "לדעתי, נקודתו העיקרית, שזו היתה מידתו המתבלטת תמיד בכל הליכותיו, במילה אחת אפשר לומר שזה היה 'שלימות בנאמנות' (מיט ערליכקייט) עד קצה האחרון; וזה הי' נר לרגלו תמיד, החל מלימודו בישיבה שהי' מתמיד ושקדן עצום, שזה מתבטא 'שלימות' בלמוד, וכפי שרבינו התבטא פעם כי 'המשגיח' בישיבת סלוצק (הגה"צ ר' שפטל זצ"ל) היה מוכיחו: 'מה יהיה הסוף, שאתה גורס תדיר את החו"מ והאה"ע והי"ד לאין שיעור. מתי תספיק להיות למדן...' ורבינו, בענוותנותו, אמר: 'אפשר שהצדק היה אתו'". [...] ועל כולם שהיה זריז ומסודר מאין דוגמתו: סדר השינה והקימה, והלימוד, וסדר התפילה - שהתפלל תמיד כותיקין - וזה עזר להביאו לכל המעלות שהיה מחונן בהם. זכורני שהיה פעם במשרד אורח מאר"י ושיבח את הגרצ"פ פראנק זצ"ל רבה של ירושלים, שהוא מסודר להפליא; ואמר רבינו: 'מה הפלא, אילו לא היה מסודר איך היה מגיע לגאונות כפי שהיה?' - ורבינו שאמר זה, ובודאי היה יודע זה כבעל ניסיון בעצמו"¹⁷⁴.

ביתו של הגרי"א הנקין היה פתוח לא רק לרבנים וגדולי תורה, אלא גם לאנשים ונשים פשוטים, שהתקשרו אליו או באו לביתו לשאול שאלות ולבקש ברכה - והוא היה מקבל את כל הבאים במאור פנים, ומקדיש מזמנו לענות לשאלה פשוטה כמו לחמורה¹⁷⁵. וכך תיאר הסופר ד"ר הלל זיידמן: "והפלא עוד יותר גדול, שבכל שעה שאתה פונה אל הרב הנקין,

¹⁷³ פירושי איברא חלק הדרוש מאמר א' אות י"ד.

¹⁷⁴ כתבי הגרי"א הנקין ח"ב בהקדמה עמ' 4. דברי המשגיח בסלוצק הובאו בלשון אחרת על ידי הרב משה רוגינסקי: "אלהו יוסף! מה יהיה תכליתך? שונן ושונן ושוב שונן, וכי זהו תכליתך?" - 'הפרדס, שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת י' עמ' 30). עוד סיפר עליו הגרנצ"י ריף, ש"מעולם לא מצאתיו יושב בביתו בדד; תמיד ספר בידו - או שו"ע אהע"ז, או חו"מ, או תשובת חת"ס..." ('הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת א' עמ' 33).

¹⁷⁵ כפי שסיפר למשל רב שגר בשכנותו: "כילד, זכורני שפניתי פעם בשאלה לרב הגאון אליהו הנקין זצ"ל. הוא הוציא את הספר 'ערוך השולחן', עיין בו, ונתן לי תשובה. ואז הוא הוסיף: 'אתה חושב שלא ידעתי את התשובה? בוודאי ידעתי. בכל זאת רצוני שתלמד, שאפילו כאשר אתה יודע הלכה, בכל זאת חשוב לפתוח ספר ולעיין בפנים. זה עוזר לזכור את ההלכה'. הפוסק הדגול, הזקן והנערץ, ענה לי מתוך גישה אבהית, אשר חניכה אותי כיצד לתפקד בעצמי בעתיד" ('אקדמות' י"א [תשס"ב] עמ' 80). אהבתו לכל יהודי היתה למופת. הוא העריך את כל החוגים, אשכנזים וספרדים, וחסידיים ומתנגדים, ועמדתם היה חשוב בעיניו אף בענייני הלכה. למשל, הגרי"א התיר לרחוץ בערב שבת חזון, והסתמך על מנהג החסידים בעיר מולדתו, ואמר כי אם הם רחצו ודאי היה להם יסוד להתיר. גם היה רגיש לצרכיהם המיוחדים של בעלי תשובה. פעם עלתה שאלה בכשרות אצל בעלת תשובה שביקרה אצל הוריה בחג הפסח. הגרי"א לא מצא שום צד להיתר, אך הוא היה מודע שהחמרה בד"ת תגרום לבעיה משפחתית כבדה לבחורה. הוא בקש שיצלצלו לגאון ר' משה פיינשטיין אולי הוא ימצא פתח להתיר (מפי ר"ש קורץ).

בקריאה בטלפון או אישית, תמיד שעתו ודעתו פנויה לקבלך, להקשיב בתשומת לב מה בפיק, לענותך - ואף פעם לא תשמע את הפזמון הכה מקובל במשרדים שלנו בארץ זו, 'הוא תפוס', 'הוא עסוק', 'הוא בישיבה', 'הי איז אין קאנפרנס', ודיבורים כדומיהם.¹⁷⁶ מוסיף הרב משה רוגינסקי: "ת"ח אביון לא היה בא לעזרת תורה רק כדי לבקש תמיכתו, אלא כאילו בא לבקר אצל אביו לתנות צרתו, אולי ירווח לו, ולהתעודד במקצת הנחמה שיקבל אגב הצ'ק שיינתן לו בלי היסוס"¹⁷⁷. עוד סיפר הגרנצ"י ריף: "מעולם לא הפטיר איש בלי סכום הגון; וכאשר הציג סכום הגון ולפעמים לא מצא הסכום חן בעיני המקבל לפי מצבו הדחוק, לא היה מתנהג כדרך מנהלים אחרים שמפטירים בכעס ואומרים 'אינך יחידי, יש אלפים כמותך', אלא מפטירו בבכיות ובדמעות שליש על צערו של הלה"¹⁷⁸. הגר"א הנקין התנהג עם הבאים אליו בעדינות ורגישות מופלאה¹⁷⁹, וכשהשואל בטלפון לא אמר את שמו, נזהר הגר"א הנקין שלא לשאול מי מדבר, והסביר זאת שאולי האדם מתבייש, או שיש סיבה אחרת שאינו מגלה את זהותו.¹⁸⁰

וכך תיאר זאת הרב אהרן בן ציון שורין: "משום מה בוחרים לפנות אליו רבים וכן שלמים? משום שבאישיותו של הרב הנקין משתקף להם הגאון מורה ההוראה מדורות הראשונים, שהוא חסר פניות ואין לו כוונה כלשהי להתנשא על הזולת. עניו גדול הוא, עם כל עוצם למדנותו, וכל הבא לשאול דבר הלכה מפיו אינו מרגיש עצמו מבוטל, באשר הרב הנקין מדבר

¹⁷⁶ 'הפרדס' שנה ל' [תשט"ז] חוברת ט' עמ' 25.

¹⁷⁷ 'הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת י' עמ' 29.

¹⁷⁸ 'הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת א' עמ' 33.

¹⁷⁹ כפי שממחיש למשל סיפורו של הרב מיכל זלמן שורקין, שאביו נפטר עליו בצעירותו, וימים אחדים לפני חתונתו נכנס לקבל ברכה מהגר"א הנקין, שכבר היה אז בן כתשעים; "ודיברנו אז בלימוד ובדרוש... ונתן לי ברכה חמה ולבבית וחזרתי לביתי שבברוקלין. כשהגעתי לביתי אמרה לי אמי שתחי' שהגבאי של הרב הנקין התקשר ומסר שהרב הנקין רוצה לראות אותי. לא הבנתי פשר הדבר, אך מיד חזרתי ברכבת לניו יארק לביתו של הרב הנקין. נכנסתי אצלו, ואמר לי: 'שכחתי שאביך כבר נפטר, ומכיון שאתה חתן ואין מי שידריך אותך - אני אדבר איתך. והוסיף ואמר שהוא יכול לדבר בעניינים אלו מפני שהוא כבר סגי נהור ליע וגופו שבור ורצוץ" (מגד גבעות עולם ח"א עמ' ס"ה). ראשי ישיבות חשובים, ובהם הגר"ש קוטלר זצ"ל נהגו לשלוח תלמידים להגרא"י כדי לקבל ממנו הדרכה קודם חתונתם.

¹⁸⁰ כמסופר במאמר בהקדמה לכתבי הגר"א הנקין ח"א. עם זאת, במשך שנים רבות נהג הגר"א הנקין לשאול את המתקשר אם יש לו רב בסביבתו לשאול אותו, הן כדי לחזק את מעמדה של הרבנות המקומית והן מפני שסבר ששאלה הלכתית צריכה להיעשות פנים אל פנים: "ולא יפה עושים אלה הפונים בשאלות ע"י טלפון, ומעלימים את שמם ומקומם בכדי לפטור עצמם מלישא בעול רבנות, שיצטרכו לישא כשיפנו פנים בפנים - כי כששואלים את הרב פנים בפנים אז יש לו זמן לעיין בספר ולהמלך, ואם מזדמן שהרב חוזר בו מהוראתו יכול לתקן כשיועד את האיש ואת מקומו, מה שאין כן כשעונה ע"י טלפון...". (עדות לישראל אות ע' [עמ' 167], עיי"ש). עם כל זאת, העיד הגר"ד בלייך שבזמן שעשה שימוש חכמים בעניני גיטין אצל הגר"א ראה כמה פעמים שענה לשאלות המסובכות ביותר בעניני אבן העזר תוך כדי שיחת טלפון מבלי לעיין בספר, כאילו השו"ע ונושאי כליו וכן ספרי השו"ת פתוחים לפניו (ראה עוד בזה להלן בפרק 'אחרית ימי').

אליו כשווה אל שווה ומתייחס לכל המשכים לפתחו בכבוד רב. דלתו פתוחה לכל, ואין צריכים לקבוע עמו ראיונות על ידי מזכירים ושמשים; אין הוא "עסוק" שעה שמישהו מבקש לראותו כי אם שש לעזור בנפש חפצה"¹⁸¹. בפשטות זו זכה הגר"א הנקין לחיבתם והערצתם של האנשים הפשוטים, כפי שסיפר הרב מנחם מנדל גטינגר, חתנו של הגרנצ"י ריף: "בהיותי בצפת, פנה אלי אדם זקן וכחוש בעניין כלשהו. "האם אתה מאמריקה?", שאל אותי, "יש לי שם אבא". 'אבא? תמהתי לעצמי, 'זקן זה נראה בן למעלה משמונים!'. "כן", הוסיף הזקן שהבחין בפליאתי, "זהו אבא שדואג לי ושומר עלי. השם שלו הוא הרב אליהו הנקין"¹⁸².

אחרית ימיו

בשנים האחרונות לחייו כהו עיניו של הגר"א הנקין, אך הוא המשיך את עבודתו ופועלו עד קצה היכולת¹⁸³; מלבד עבודתו הרצופה בעזרת תורה, גם הוסיף כבימים ימימה להורות לרבים הלכה למעשה, בכתב ובעל פה, בשאלות פשוטות ומסובכות. כשלא יכול היה עוד לכתוב בעצמו, הכתיב את דבריו באמצעות משמשיו, והם הקריאו לו מן הספרים, ועד ימיו האחרונים קרא וכתב באופן זה מכתבים ומאמרים, קצרים וארוכים - כפי שהזכיר בעצמו בשנת תש"ל, במכתב למחבר ספר אחד: "את קונטרסו בשמות גטין קבלתי, וקראו לפני שנים

¹⁸¹ קשת גבורים ח"א עמ' 80.

¹⁸² תרגום חופשי מאנגלית, מתוך The Torah Personality עמ' 296. עובדה נוספת סיפר נכדו, הרה"ג יהודה הנקין: "פעם נכנסו שני אברכים לביהכ"נ בית המדרש הגדול שבמורד העיר ניו יארק, סמוך למוצאי שבת, והוא ז"ל שהיה נוהג להתפלל בבית כנסת זה, יושב ולומד, מחכה לתפילת ערבית. בראותם את רבנו יושב בדד, נגשו אליו לנצל ההזדמנות לשוחח עמו. הציג עצמו אחד מהם שהוא מארץ ישראל; הפסיקו רבנו תיכף בשאלתו: 'האם אתה צריך תמיכה מעזרת תורה?'... - לא חיכה רבנו שיבקשו ממנו; יש והאדם בוש מלבקש ויש ואינו יודע איך לבקש [...] רבנו חיפש ומצא מי הנצרך הדרוש עזרה והקדים לו תמיכה" (מכת"י). בתקופה שהגרי"א התאלמן והתגורר לבד, אחד מבחורי הישיבה מאזור איסט סייד נהג ללון עמו בדירתו. כשהחליט הגרי"א לשאת אשה בשנית, דאג לטלפן לבחור ולומר לו שאין לו מה לחשוש ואם אין לו היכן לישון הוא יכול בכבוד רב להמשיך ולהתגורר בביתו. [כמובן לבחור היה חדר בפנימיה של הישיבה] (מפי ר' שמואל קורץ ששמע מבעל המעשה). במקרה אחר טלפן אל הגרי"א רב ידוע ושאלתו בפיו: הוא מסדר נוסח כתובה לכלה בעלת תשובה, וברצונו לבדוק האם הנוסח שהכין הוא נכון. הגרי"א השיב "שח"ל לכתוב נוסח כזה שיבייש בת ישראל", והוא הציע נוסח שישמור על כבודה, (מפי הר"ש קורץ בעל המעשה).

¹⁸³ ראייתו החלה להיחלש בתשכ"א לערך, ובאמצע תשכ"ג כתב לג"ר גדליה פלדר: "קבלתי מתנתו החשובה ספדו יסודי ישורון ח"ד; חפצתי מאד לעיין בו אבל לצערי עיני כהו, ואף שכותב אני לפרקים הקריאה קשה עלי שבעתיים" (גליוני ישורון עמ' נ'); מכתבים שלמים בכתב ידו ישנם עד תשכ"ז לערך, אז נחלשה ראייתו שוב, ומאז ואילך הודפסו מכתביו ומאמריו במכונת כתיבה, והוא חתם בכתב ידו. מכתבו האחרון שהתפרסם - לעת עתה - נכתב בד' תמוז תשל"ג, חמשה שבועות ומחצה לפני פטירתו (ראה השבועון 'כפר חב"ד' מתאריך כ"ג אייר תשס"ו).

ושלושה דלתות (=שערים מן הספר), כי ל"ע עיני כבודת ועלי לשמע מפי אחרים, ואי אפשר להעמיסם בהרבה..."¹⁸⁴.

בתקופה זו במיוחד עמד לו כח זכרונו הנדיר - כפי שמתאר סגנו ב'עזרת תורה' הרב משה רוגינסקי: "כך שנה [הגרי"א הנקין] כל התורה במשך כל ימיו, ולא רק שזכר כל שבש"ס וראשוני הפוסקים, אלא עד כל אחרוני הפוסקים ידע בעל פה, כולל לשון המשנה ברורה, חכמת אדם, בינת אדם, ערוך השלחן ותשובות האחרונים - על כך מעידים כל הרבנים שבאו איתנו במגע"¹⁸⁵. וכן תיאר הגרנצ"י ריף: "בקי היה בירושלמי וש"ס וד' חלקי שו"ע, וכל הדבר הקשה ידע להשיב בע"פ. פעם קראוהו טלפונית בשאלה דחופה מארץ ישראל, אז ראו ראשו הצלול - שהשיב שאלות מאהע"ז בעל פה"¹⁸⁶ נכדו, הרה"ג יהודה הנקין, שלמד אצלו בשנים אלה סיפר ש"כשכהו עיניו בשנותיו האחרונות היו באים ולומדים לפניו, והיה מתקן קריאתם בגפ"ת, ומציין לפוסקים וסימנים בשו"ת שנים אחרי שלאחרונה הסתכל בהם, וכן עשה בש"ס משניות ותנ"ך - כי ידע אותם על פה"¹⁸⁷.

אחד מאלה ששימשו את הגרי"א הנקין בתקופה זו היה הרב אברהם שמואל לוי מ"ת"א, שהעלה את רשמיו על הכתב: "בשנים תשכ"ט-תשל"ב, כשעבדתי ב'עזרת-תורה' בניו-יורק, זכיתי ללמוד בקביעות חצי יום... [=עם הגרי"א הנקין זצ"ל] באותם ימים הוא היה סגי-נהור ואני שימשתי אותו והייתי לו לעיניי. הרב הנקין נחשב פוסק גדול מאד ומרא דאתרא של אמריקה, עוד לפני שהגר"מ פיינשטיין זצ"ל הגיע לאמריקה. רבנים מכל רחבי ארה"ב היו פונים אליו כאשר היתה להם שאלה חמורה, וגם בשנותיו האחרונות, כשכבר נחלש והיה סגי נהור, רבנים המשיכו להריץ אליו שאלות ולבקש את עצתו בכל התחומים. באותם ימים זכיתי, לשמש 'מומצע' בינו לבין העולם. הייתי עונה לטלפון ומוסר לו את השאלות ואחר כך מוסר לשואל את התשובות, וכן הייתי קורא לפניו את המכתבים שהגיעו אליו והוא היה

¹⁸⁴ תשובות איברא סי' ס"ו אות ר.

¹⁸⁵ הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת י' עמ' 30,4.

¹⁸⁶ הפרדס' שנה מ"ח [תשל"ד] חוברת א' עמ' 33.

¹⁸⁷ ראה שו"ת בני בני ח"א מאמר א' (עמ' קע"ב). בדומה לכך כתב הרב יהודה אלטוסקי: "...גם כי זקן הרב הנקין ותכניה עיניו מראות, ראה בעיני רוחו כל חלקי הש"ס וארבעה חלקי שלחן ערוך פרוסים כשמלה ולא החטיא המטרה. גם בעת זקנתו פנו אליו גדולי הרבנים מכל קצווי ארץ בשאלות הלכה למעשה... (שם עמ' 38). וכן סיפר לי ד"ר דוד הנקין, נכדו של הגרי"א, שהיה ילד בן שבע כשסבו נפטר - והמראה שנחקק יותר מכל בזכרונו מבית סבו, הוא של אביו (פרופ' אליעזר) היושב ומקריא לפני סבו מן הגמרא, ומדי פעם עוצר אותו הסבא ומתקן מן הזיכרון מילה ששכח או טעה בה...

מכתיב לי תשובות. גם כשעלה בדעתו להדפיס מאמר ב'הפרדס' או למסור הודעה על מנת לפרסמה בעיתונים, קרא לי כדי להכתיב לי את הדברים¹⁸⁸.

כשנחלש הגר"א הנקין בסוף ימיו, וכבר התקשה לצאת מביתו, הוקם בביתו מניין שחרית ושבתות וחגים; באי מניין זה היו שכניו, משמשיו וכן כמה ממקורביו - אשר באחד מיוחד מהם נקשר ספור פטירתו, והוא הג"ר אליהו משה שיסגאל¹⁸⁹, חתנו של הגר"מ פיינשטיין וראש ישיבת באר שמואל. לגר"מ שיסגאל היה קשר עמוק עם הגר"א הנקין, שהיה מבוגר ממנו בארבעים שנה, וכשנוסד המניין האמור בביתו הקפיד לבוא להתפלל אצלו¹⁹⁰. שנים לפני כן, כשהשיא הגר"מ שיסגאל את בתו, שלח הזמנה אישית לגר"א הנקין, שהשיב לו: "יודע אני כי רבנים וראשי ישיבות גדולים יהיו נוכחים בחתונת בתך; אשמח להשתתף אבל איני רוצה שום כיבוד בחופה". הגר"מ שיסגאל נבוכ, ושוחח על כך עם חותנו הגר"מ פיינשטיין, שהורה לו להתעלם מבקשת הגר"א הנקין ולכבדו בכבוד הראוי לו - ואכן, בשעת החופה הוזמן הגר"א הנקין לברך את שתי הברכות הראשונות¹⁹¹.

באמצע תשל"ג חלה הגר"מ שיסגאל במחלה אנושה, ואושפז בבית חולים בניו יורק. בערב שבת לקראת סוף חודש תמוז שוחרר לביקור בביתו, במה שהתברר אחר כך כפעם האחרונה בחייו. הרב פרץ שטיינברג, תלמידו ומשמשו של הגר"מ שיסגאל, ליווה אותו והסיעו לביתו, ובדרכם לשם ביקש ממנו הגר"מ שיסגאל לקחתו לביתו של הגר"א הנקין. כשהגיעו לבית הגר"א הנקין, "ביקש הרב שיסגל כי הרב הנקין, אשר עבר את שנתו התשעים ו[עמו היה

¹⁸⁸ כפר חב"ד גליון 774 [תשנ"ז] עמ' 30. בחודשים האחרונים ממש לחיי הגר"א הנקין "חליו כבר גבר עליו וזכרונו הנפלא והכביר היה לקוי וסבל יסורים גדולים ואיומים" - כפי שתיאר אברך שלמד איתו בשמונה החודשים האחרונים (בכת"י), וכן סיפר הרב משה אליעזר מרגולין שכמה ימים לפני פטירתו נכנס אצלו, וראה "שנשתנו פניו והי' נאנח וצועק בקול נמוך גוואלד, גוואלד, שאלתיו, מפני מה הוא נאנח? אמר לי שכואב לו; שאלתיו, איפה כואב לו? איפה לא? ענה לי" ("הפרדס", שנה נ"ז [תשמ"ג] חוברת ט' עמ' 27) - ועם זאת המשיך בלימוד והוראה כפי יכולתו, ובדעה מיושבת עד יומו האחרון (ראה הפרדס שם, וש"ת בני בנים ח"א מאמר א' [עמ' קע"ב] ועוד).

¹⁸⁹ נולד בסלוצק תרפ"א, ובשנת תרפ"ה עברה משפחתו לארה"ב. למד במתיבתא 'תורה ודעת' אצל הגר"ר שלמה היימן והגר"ר ראובן גרוזובסקי, בגיל עשרים וארבע נשא את בת הגר"מ פיינשטיין, ובסמוך לכך נתמנה לר"מ במתיבתא 'תורה ודעת' בתפקיד זה התמיד כעשרים שנה; אחר כך נתמנה לראש ישיבת באר שמואל, וכן היה מראשי שלוחת 'תפארת ירושלים' שבסטטן איילנד. נודע כחריף עצום וכצדיק, וזכה לקירוב נדיר מצד גדולי ארה"ב בדורו - ביניהם הגר"א קוטלר, הגר"א הנקין, הגר"י קמינצקי וכמובן חותנו הגר"מ פיינשטיין. נפטר ממחלה קשה בשנת תשל"ג, בגיל חמישים ושתיים בלבד, וארונו נטמן בירושלים; לאחר פטירתו אמר עליו הגר"י קמינצקי: "אף אחד לא הכירו באמת... מקומו היה בדורות הקודמים" (ראה; רבי משה פיינשטיין עמ' 183-169).

¹⁹⁰ שו"ת בני בנים ח"א מאמר א' (עמ' קע"ב). עוד התפללו במניין זה הגר"א שיינפלד ואחרים, והגבאי היה ר' שמואל מורוביץ.

¹⁹¹ רבי משה פיינשטיין עמ' 181.

מיודד ביותר, יאציל עליו ברכה. הרב הנקין ברכו, ואז ביקש ממנו: 'עתה - ברך אתה אותי'¹⁹². הגרא"מ שישגאל ברכו, וימים ספורים לאחר מכן, בג' אב, נלקח לבית עולמו; עשרה ימים אחריו נאסף גם הגר"א הנקין.

בצוואתו הורה לעשות לו קבר פשוט: "שלא יוציאו הוצאות על מיני קשוחים, וגם המצבה תהי פשוטה ויכתבו עליה התאר: 'הרב יוסף אליהו ב"ר אליעזר הנקין, מחבר ס' פירושי איברא ולב איברא, לפני רב בקהלות שונות ברוסיה ובמדינה זו בביכ"נ אנשי שצוצין וגראייעווא, ומנהל המוסד הקדוש עזרת תורה', ולא יגזימו בשאר תארים" - וכך נעשה, מבלי להוסיף ומבלי לגרוע:

בסיום הדברים, נצטט מדברי הספד שנאמרו על הגר"א¹⁹³:

וכל מעשי תקפו וגבורתו של הרב הנקין זצ"ל, כל רואיו הכירו בו שמעשי אבותינו בידו וכעין מדותיו של אברהם אבינו, "שהיה אברהם שלם במעלות השכליות ומדות והיה מודיע לבריות מציאותו ב"ה גם הורה להם דרך ישרה במדות" (מהרש"א בבא בתרא צא.), יום ולילה תורה וגמילות חסדים הלכו שלובי יד, איש את אחיו יעזרו, הוא היה מפוסקי הדור וממספיקי לחם ויין לכל איש ואשה במצוקתם. עלינו לשמוע בקול הרב הנקין זצ"ל הקורא לכל אחד מאתנו לאחוז בשני עמודי ספר התורה שהניח לנו בידינו, תודה ומדות, לפי פירוש המהרש"א, כדריש לקיש אליהו חי הוא (מועד קטן כו.), והוא תובע מאתנו לילך בדרכיו. בדרכי אבותינו, יוסף - אליהו חיי!.

¹⁹² שם (תיאורו של הרב שמעון פינקלמן).

¹⁹³ ע"י הרב יהודה אלטוסקי, הפרדס שנה מח חוברת א, ע' 37.